

บทที่ 2

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของผู้เรียน ผู้วิจัยได้ศึกษารายละเอียดของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการสังเคราะห์กลยุทธ์การสอนและรูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้าที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก ในบทนี้ผู้วิจัยจึงนำผลการศึกษามาสรุปและนำเสนอ ซึ่งแบ่งเป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนแรก จะเป็นการรวบรวมเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับหลักการ ทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกลยุทธ์การสอน การศึกษาแนวพุทธ กระบวนการการศึกษาตามแนวพุทธศาสนา แนวการสอนของพระพุทธเจ้า คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา แนวคิดของการศึกษาแนวพุทธศาสนา และการเรียนรู้การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการเรียนการสอน ส่วนที่สองเป็นหลักการ รวมทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ ทฤษฎีที่จำเป็นเพื่อการพัฒนาจริยธรรม สาระและทฤษฎีการสอน รูปแบบการสอน แนวคิดการเรียนการสอนทั่วไปในระดับภาพรวมที่เหมาะสมกับพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของผู้เรียน และทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการของผู้เรียน โดยเอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องทั้งสองส่วนดังกล่าว มีองค์ประกอบย่อย ๆ ตามลำดับดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 รูปแบบของกลยุทธ์และทฤษฎีการสอน กลยุทธ์การสอน และการสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา รวมทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสนา ประกอบด้วยสาระสำคัญ ดังนี้

- 1.1 กลยุทธ์และรูปแบบการสอนแบบต่าง ๆ
- 1.2 การศึกษาแนวพระพุทธศาสนา
- 1.3 กระบวนการการศึกษาตามแนวพุทธศาสนา
- 1.4 ความแตกต่างของวิธีสอนและกลยุทธ์การสอน
- 1.5 วิธีสอนที่ประยุกต์จากวิธีสอนของพระพุทธเจ้า
- 1.6 เทคนิค-กลยุทธ์การสอนพระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กวัยต่าง ๆ
- 1.7 เทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้าในกรณีการสอนรายบุคคล
- 1.8 ทัศนะการจัดการศึกษาแนวพุทธตามปรัชญาตะวันตก
- 1.9 แนวการสอนของพระพุทธเจ้า
- 1.10 คุณลักษณะสำคัญที่เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้า
- 1.11 คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา
- 1.12 วิธีการเรียนรู้แบบพุทธและแนวคิดพื้นฐานของการสอนพระพุทธศาสนา

1.13 แนวคิดของการศึกษาแนวพุทธศาสนากลยุทธ์การสอนและการเรียนรู้
การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาใช้ในการเรียนการสอน

1.14 หลักธรรมที่จำเป็นสำหรับผู้เริ่มศึกษา รากฐานของความรู้แนวพุทธ

1.15 อุบายในการสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา 10 วิธี

ตอนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ ทฤษฎีการเรียนรู้ ทฤษฎีที่จำเป็นในการศึกษา
เพื่อพัฒนาจริยธรรม แนวทฤษฎีการปลูกฝังและเสริมสร้างจริยธรรม คุณธรรม ประกอบด้วย
สาระสำคัญ ดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ หรือองค์สามของการเรียนรู้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้

2.3 ทฤษฎีการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม

2.4 การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมโดยใช้การกระจ่างค่านิยม
(Values Clarification)

2.5 การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยม โดยใช้หลักการสอน
ด้านจิตพิสัย (Affective Domain)

2.6 ทฤษฎีการเรียนรู้แนวพุทธนิยมนิยมหรือพัฒนาการทางเขาวนปัญญา

2.7 การเรียนรู้พฤติกรรมจากต้นแบบ

3. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการของเด็ก

3.1 ทฤษฎีพฤติกรรมและพัฒนาการของวัยรุ่น

3.1.1 ความหมายของวัยรุ่น

3.1.2 ลักษณะของพัฒนาการเด็กวัยรุ่น

3.1.3 พัฒนาการของเด็กวัยรุ่นตอนกลาง

3.1.4 พัฒนาการทางความคิดตามแนวทางของเพียเจต์

3.1.5 ความคิดเกี่ยวกับ “ตน” ของเด็กวัยรุ่น

3.1.6 ทฤษฎีในกลุ่มพลวัตทางจิต

- ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory)

- ทฤษฎีจิตสังคมของอีริคสัน (Social Learning Theory)

3.1.7 ทฤษฎีในกลุ่มปัญญานิยมหรือพุทธิปัญญา (Cognitive Development Theory)

- ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์

- ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก

- ทฤษฎีการสวมบทบาททางสังคมของเซลแมน (Robert Selman)

3.1.8 ทฤษฎีกลุ่มการเรียนรู้จากสังคมและสิ่งแวดล้อม

- ทฤษฎีของฮาวิกเฮิสท์
- ทฤษฎีของแบนดูรา
- ทฤษฎีของบรอนเฟนแบรเนอร์

3.2 ศาสนาและจริยธรรมในทัศนะของนักวิชาการตะวันตก

3.3 ความรู้เรื่องการพัฒนา รูปแบบ กลยุทธ์การสอนพุทธศาสนา

3.3.1 ความหมายของรูปแบบการเรียนการสอน

3.3.2 รูปแบบการเรียนการสอนที่เป็นสากล

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิธีสอนหลักธรรม

4.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเหตุผลเชิงจริยธรรม

4.3 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม

4.4 งานวิจัยเกี่ยวกับการสอนคุณธรรม จริยธรรมในต่างประเทศ

4.5 งานวิจัยเกี่ยวกับวิธีสอนคุณธรรม จริยธรรมแบบต่าง ๆ

4.6 งานวิจัยเกี่ยวกับการสอนคุณธรรม จริยธรรมและพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

5. สรุป

กลยุทธ์และรูปแบบการสอนแบบต่าง ๆ

(Gholar, 2006) ได้เสนอกิจกรรมพัฒนาความสามารถที่พึงประสงค์ของเด็กผ่านการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับเด็ก โดยจัดเป็นศูนย์คุณลักษณะศึกษาและการสร้างกิจกรรมต่าง ๆ โดยเน้นการเสริมสร้างการยอมรับตนเอง (Self - Esteem) ให้แก่เด็ก แนวคิดการพัฒนาคุณธรรมดังกล่าวเน้นการพัฒนาการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมทั้งทางด้านสติปัญญา (Cognitive Area) ด้านความรู้ ความเข้าใจในความสามารถ ตลอดจนการพัฒนาด้านจิตใจ (Affective Area) ของนักเรียนส่งผลต่อการประพฤติปฏิบัติตนของเด็ก กลยุทธ์นี้รวมถึงการบูรณาการเรียนการสอนและการสอดแทรกเรื่องความสามารถในการสอนวิชาต่าง ๆ ให้กับเด็กด้วย

รูปแบบของกลยุทธ์

จอห์นสโตน (Johnstone, 1981, pp. 2 – 6) ได้สรุปรูปแบบของกลยุทธ์ว่าสามารถแบ่งออกเป็น 5 ประเภทได้แก่

1. กลยุทธ์ที่เกิดจากความตั้งใจ (Intended Strategy) เกิดขึ้นจากความต้องการของผู้สอนที่กำหนดกลยุทธ์ ในขณะที่ทำการสอนตามกลยุทธ์นั้น อาจเกิดจากความคิดที่รอบคอบหรือไม่รอบคอบก็ได้ แต่เป็นเพียงความตั้งใจในขณะนั้น

2. กลยุทธ์ที่เกิดขึ้นจริง (Realized Strategy) เป็นกลยุทธ์ที่เกิดขึ้นจากกลยุทธ์ที่เกิดจากความตั้งใจในขณะนั้น ๆ และเกิดขึ้นจริง

3. กลยุทธ์ที่เกิดจากความไตร่ตรอง (Deliberate Strategy) เกิดขึ้นจากการที่ผู้กำหนดกลยุทธ์นำเอากลยุทธ์ที่เกิดจากความตั้งใจมาพิจารณาใหม่โดยหาข้อมูล หาเหตุผลและพิจารณาอย่างถ่องแท้จนได้กลยุทธ์ใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม

4. กลยุทธ์ที่ไม่เกิดขึ้นจริง (Unrealized Strategy) เป็นกลยุทธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้น เนื่องจากสถานการณ์เปลี่ยนไปจึงทำให้ความคิดเปลี่ยน เช่น ครูมีความตั้งใจจะสอนนักเรียนด้วยวิธีการสอนแบบสาธิต แต่เมื่อสอนจริงสถานการณ์เปลี่ยนไป จึงเปลี่ยนความคิดและเห็นว่าการสอนแบบบทบาทสมมุติจะได้ผลดีกว่าแบบสาธิต ดังนั้นกลยุทธ์การสอนแบบสาธิตจึงเป็นกลยุทธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นจริง

5. กลยุทธ์ที่เกิดใหม่ (Emergent Strategy) เกิดจากกรณีที่มีการพิจารณาไตร่ตรองกันใหม่ และมีสถานการณ์เกิดขึ้นที่ต่างไปจากเดิมก็จะทำให้มีกลยุทธ์ใหม่ที่ไม่เหมือนกลยุทธ์ที่ตั้งใจในตอนแรก ซึ่งกลยุทธ์ที่เกิดขึ้นใหม่มักจะประสบผลสำเร็จและเหมาะสมกับสถานการณ์มากกว่ากลยุทธ์ที่เกิดจากความตั้งใจ

แนวทางการพัฒนากลยุทธ์

การพัฒนากลยุทธ์ที่เป็นกิจกรรมการบูรณาการและสอดแทรกเข้ากับหลักสูตรการจัดการเรียนการสอนปกติ เพื่อพัฒนาความสามารถของเด็กมีลักษณะที่ให้นักเรียน ได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองจากกิจกรรมการเรียนรู้ หรือประสบการณ์ที่หลากหลาย ได้แก่ กลยุทธ์การเรียนรู้ที่เน้นทักษะกระบวนการคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) กลยุทธ์การสอนแบบร่วมมือ (Cooperative Learning) กลยุทธ์การสอนแบบบทบาทสมมุติ (Role Playing) รวมทั้งกลยุทธ์การสอนวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ วิธีคิด 10 วิธีที่ครูผู้สอนควรได้นำมาฝึกผู้เรียนให้รู้จักคิดเป็น และยังมีวิธีคิดในรูปแบบอื่นของนักการศึกษาที่ได้เสนอแนวทางการพัฒนากลยุทธ์ไว้ เช่น กลยุทธ์การคิดไตร่ตรอง (Reflective Thinking) ของคิวอี้ (Dewey) เพียเจต์ (Piaget) โคโนลด์ (Konold) การคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) ตามแนวคิดของกิลฟอร์ด (Guklford) การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) ตามแนวคิดของฮิลการ์ด (Hilgard) และคณะ รวมถึงกลยุทธ์ต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ที่เกิดระหว่างบุคคล สำหรับแนวคิดการพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาความสามารถของเด็กนั้น (Character Education Partnership, 2005) เสนอว่าไม่สามารถระบุวิธีการใดวิธีการหนึ่งได้อย่างเฉพาะเจาะจงว่าจะมีกลยุทธ์ใดมีประสิทธิภาพในการจัดการเรียนรู้ แต่มีหลักการสำคัญในการพัฒนากลยุทธ์ทั้งสิ้น 11 ประการในการพัฒนาความสามารถที่พึงประสงค์ของเด็กที่ควรยึดถือได้แก่

1. ส่งเสริมและให้ความสำคัญกับค่านิยมเชิงจริยธรรม ทำให้เด็กเห็นความสำคัญของการมีคุณธรรม จริยธรรมว่าเป็นคุณสมบัติของคนดี
2. ให้นิยามคำว่า “ความสามารถ” โดยรวมความหมายในเชิง ความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมเข้าเป็นองค์ประกอบของความสามารถต่าง ๆ
3. พัฒนาความสามารถของเด็ก โดยเปิดโอกาสให้เด็กได้พัฒนาตนเองโดยตรง อย่างรอบด้าน และมีประสิทธิภาพ
4. สร้างเครือข่ายในการพัฒนาความรู้และความสามารถของเด็ก
5. เปิดโอกาสให้เด็ก และจัดประสบการณ์การแสดงออกในทางคุณธรรมให้แก่เด็ก
6. ผนวกการพัฒนาความสามารถของเด็กเข้ากับหลักสูตรวิชาที่สอน
7. พยายามส่งเสริมแรงจูงใจในตัวของเด็ก
8. จัดให้ครูมีโอกาสดูแลความรู้ความสามารถ เช่นเดียวกับเด็ก
9. ส่งเสริมการเป็นผู้นำในด้านคุณธรรมของเด็ก และให้การสนับสนุนการจัดคุณลักษณะศึกษาอย่างต่อเนื่อง
10. จัดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความรู้และความสามารถของเด็ก
11. ประเมินความรู้และความสามารถของเด็กทั้งโรงเรียน

กลยุทธ์การสอนและรูปแบบการสอนที่ครูสามารถนำไปใช้จัดการเรียนการสอน

ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อครูผู้สอนรู้หลักการและเป้าหมายสำคัญที่จะพัฒนาผู้เรียนให้เกิดคุณลักษณะตามมาตรฐานการเรียนรู้แล้ว ต้องรู้จักเลือกใช้กลยุทธ์การสอน วิธีสอน เทคนิคการสอนมาใช้ให้เหมาะกับเรื่องที่จะสอน ถ้าเรื่องใดมีจุดประสงค์การเรียนรู้ถึงขั้นให้นักเรียนปฏิบัติจริง ก็ต้องเลือกกลยุทธ์การสอนที่มีกระบวนการ หรือขั้นตอนการสอนที่ถึงขั้นปฏิบัติหรือประสบการณ์ตรง สำหรับกลยุทธ์การสอนบางกลยุทธ์นั้น สามารถแทรกเข้าไปกับวิธีสอนบางวิธีการได้ ดังนั้นครูผู้สอนควรรู้จักออกแบบการจัดการเรียนรู้อย่างเหมาะสม รู้จักเลือกที่จะใช้กลยุทธ์การสอนที่เหมาะสมกับบุคลิกภาพของตนและบทเรียน ตัวอย่างการเลือกใช้กลยุทธ์การสอนที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสอนหลักธรรม ได้แก่ กลยุทธ์การสอนโดยการจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ กลยุทธ์การสอนความคิดรวบยอด กลยุทธ์การสอนแบบโครงงาน กลยุทธ์การสอนกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ กลยุทธ์การสอนด้วยบทเรียนสำเร็จรูป กลยุทธ์การสอนแบบการแสดงบทบาทสมมติ กลยุทธ์การสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ กลยุทธ์การสอนแบบบูรณาการ การสอนโดยใช้เทคนิคพยากรณ์ การสอนแบบซินเนคติกส์ การสอนโดยใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน การสอนโดยใช้ชุดการสอน

มินิคอร์ส การสอนโดยใช้ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์ การสอนแบบสืบสวนสอบสวน การสอนแบบแก้ปัญหา การสอนโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ การสอนแบบทดลอง การสอนแบบเน้นกระบวนการ การสอนแบบบรรยาย การสอนตามหลักphuสุด การสอนแบบ Storyline การสอนแบบ 4 MAT ฯลฯ

แนวทางในการพัฒนากลยุทธ์การสอน 4 แนวทาง (Barr, Barth, and Shermis, 1977, p. 69)

1. กลยุทธ์ในการพัฒนาหลักสูตรวิชาเฉพาะที่เน้นความสามารถของเด็กโดยตรง เช่น วิชาพระพุทธศาสนา หน้าที่พลเมือง ซึ่งหมายรวมถึง วิชาสำคัญหรือวิชาบังคับที่จัดให้กับเด็กได้เรียนรู้เพื่อการประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี (National Council for Social Studies (NCSS), 1992)

2. กลยุทธ์การบูรณาการกิจกรรมการเรียนรู้เข้ากับเนื้อหาวิชาต่าง ๆ (Integrated Curriculum Innovation) เป็นการสอนสอดแทรกเข้าไปในการจัดการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงสิ่งที่เรียน กับความสามารถที่ต้องการเสริมสร้างพัฒนาให้เหมาะสม (Pamela, 2001) เป็นการบูรณาการความสามารถกับการจัดการเรียนรู้ให้เกิด ให้ผู้เรียนมีความรู้ควบคู่ไปกับการมีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ (Moral – Focused Activity) การบูรณาการนั้นมีหลักการสำคัญคือ Share สิ่งร่วมกัน (Blend) หรือเรียกว่า (Commonalities/ Linkages) และขยายไปหลายสาขา อาจเป็นมโนทัศน์ (Concept) หรือเนื้อหา (Content) หรือ ทักษะ (Skill) ก็ได้ ถ้าการบูรณาการแบบ Interdisciplinary และใช้หัวเรื่องเป็นแกนหลักเรียกว่า Interdisciplinary thematic instruction โดยต้องมีการจัดลำดับ (Sequence) เนื้อหา โดยดูความเกี่ยวข้องก่อน – หลัง (Curricula Priorities) ส่วนขอบเขต (Scope) ก็คือหัวเรื่อง (Theme) เป็นสิ่งที่กำหนดขอบเขตเพื่อให้เกิดมโนทัศน์เป็นองค์รวม (Holistic) ดังข้อเสนอของ Erickson (1995, p. 123) ที่กล่าวว่า “We should not “stretch” to try and make a subject fit into a Theme” นอกจากนี้ยังมีแนวทางการบูรณาการอีกลักษณะหนึ่ง คือ Technology – Based Interdisciplinary คือการนำเทคโนโลยีเป็นแกนสำคัญมา รวมกับการเรียนการสอน ทั้งนี้เนื้อหาต่าง ๆ ยังคงเป็นสื่อ (Means) ที่จะต้องผสมผสานกับเทคโนโลยี และช่วยให้การเรียนมีความหมาย (Bryan, Merchant and Cramer, 1999, p. 4)

3. กลยุทธ์การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร (Integrated Process Innovation) คือกิจกรรมที่นอกเหนือจากที่ได้กำหนดไว้ในหลักสูตร ไม่ยึดติดกับเนื้อหาวิชา แต่สามารถช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ตามหลักสูตร หรือส่งเสริมความสามารถที่พึงประสงค์ของเด็ก (Characters) และเป็นกิจกรรมที่ทำอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เช่น ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมและคุณธรรม (The cognitive theory of development of moral reasoning ability) กระบวนการกระจ่างค่านิยม (Value Clarification – VC)

4. กลยุทธ์การจัดกิจกรรมพิเศษ หรือเรียกว่านวัตกรรมกระแสนิยม (In Trend Innovation) เช่น กลยุทธ์อิงการเรียนรู้จากการบริการ (Service Learning – Based Innovation) กลยุทธ์การประยุกต์ในโลกแห่งความเป็นจริง (Real World Application Innovation) กลยุทธ์การใช้ผังกราฟิก เพื่อพัฒนาทักษะการคิด ผังกราฟิก 8 ภาพ ได้แก่ ผังความคิด (Mind Map) ผังมโนทัศน์ (Concept Map) เส้นเวลา (Timeline) ผังลำดับความต่อเนื่อง (Flow Chart) แผนภูมิเวนน์ (Venn's Diagram) ผังต้นไม้ (Family Tree) ผังก้างปลา (Fishbone Diagram) และตาราง (Table) เพื่อพัฒนาทักษะและความรู้ความสามารถของเด็ก ที่แตกต่างจากกิจกรรมเสริมหลักสูตร ตรงที่กิจกรรมพิเศษนี้จะจัดขึ้นเป็นครั้งคราวตามวาระ ไม่ต่อเนื่อง สม่่าเสมอ และกิจกรรมดังกล่าวมักเป็นกิจกรรมที่กระตุ้นจิตสำนึกในการพัฒนาตนเอง (Self – Development Innovation) และสามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

กลยุทธ์การพัฒนาความสามารถตามพัฒนาการของเด็ก (Carter, 1978) หรือปลูกฝังคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของเด็กควรใช้หลักคิด 4 ประการประกอบด้วย

1. หลักพัฒนาการเรียนรู้ ในช่วงวัย 3 – 5 ปี ความรู้ ความสามารถที่ควรปลูกฝังคือการรู้จักควบคุมอารมณ์ การรู้จักผิดชอบชั่วดี ในช่วงวัยนี้ครอบครัวเด็กมีอิทธิพลมากที่สุด ในช่วงวัย 6-11 ปี ควรปลูกฝังในเรื่องของการใฝ่รู้ใฝ่เรียน ความรับผิดชอบ การมีวินัยและการรู้จักประหยัด ซึ่งช่วงวัยนี้โรงเรียนสถาบันทางการศึกษามีบทบาทและมีอิทธิพลต่อเด็กมากที่สุด ควรปลูกฝังในเรื่องของอัตลักษณ์ทางสังคมและทางเพศ ช่วงวัยนี้เพื่อนจะมีอิทธิพลต่อเด็กมากที่สุด รวมทั้งสื่อและเทคโนโลยียังมีอิทธิพลต่อเด็กและเยาวชนมากขึ้นซึ่งก็คือวัยรุ่นนั่นเอง

2. หลักความเป็นไทย ความเป็นไทย ถือว่าเป็นต้นทุนทางสังคม ทำให้ทุก ๆ ศาสนาสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ หากแต่ปัจจุบันกลับไม่ได้รับการปลูกฝังเท่าที่ควร

3. หลักความรู้เท่าทันโลก คือความสามารถในการวิเคราะห์สถานการณ์และการมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

4. การแก้ไขจุดอ่อนของสังคมไทย เช่น ความมีวินัย การใช้ยาเสพติด เป็นต้น กลยุทธ์ที่เหมาะสมกับแต่ละช่วงวัย มีรายละเอียดที่น่าสนใจ กล่าวคือ วัยอนุบาล 3-5 ปี เด็กควรได้รับการพัฒนาความรู้จักผิดชอบชั่วดี และความสามารถในการควบคุมอารมณ์ วัย 6-11 ปี เด็กควรได้รับการพัฒนาให้มีความเพียรพยายามในการเรียนรู้ คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีวินัย ประหยัด มีคุณธรรม จริยธรรม และควบคุมตนเองได้ วัยรุ่น 12-19 ปี ควรพัฒนาเด็กให้มีอัตลักษณ์ทางเพศ และจิตลักษณะทางสังคมที่ถูกต้อง มีความรับผิดชอบพร้อม ๆ กับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม มีวินัยใฝ่เรียนรู้

ในการจัดการเรียนการสอนในปัจจุบัน นอกจากการจัดการเรียนรู้แล้ว ยังได้มุ่งเน้นให้มีการวัดและประเมินผลผู้เรียนตามสภาพจริงของผู้เรียน (Authentic Assessment) และวิธีการประเมินต้องหลากหลาย สามารถบอกถึงความสามารถของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง (Educational Testing Service) Perkins & Konneker (1982) เสนอแนะว่า การวัดความรู้ความสามารถของเด็กตามสภาพจริงนั้น ควรวัดในเรื่องของ ความสอดคล้อง (Relevance) ความสละสลวย (Julence) คำศัพท์ (Vocabulary) ไวยากรณ์ (Grammar) หมายถึงความถูกต้องของโครงสร้างทางภาษา และกลไกของภาษา (Mechmics) มีความรู้ในเรื่องการเขียน (Copper & Odell.(1977 , p.24) แบล็คเบิร์น (Blackburn, 2001, pp. 27 – 28) กล่าวว่า การเรียนรู้ตามสภาพจริง เป็นกลยุทธ์การจัดการเรียนรู้สมัยใหม่ที่แก้ปัญหาและสร้างสรรค์งานต่าง ๆ ซึ่งผลงานเหล่านั้นสามารถนำไปใช้ได้จริงในสถานการณ์นอกห้องเรียน โดยกิจกรรมการเรียนรู้จะประกอบด้วย การสร้างความรู้ การสืบสอบทางวิชาการ และการสร้างคุณค่านอกเหนือจากในโรงเรียน

สำหรับทฤษฎีที่สอดคล้องกับกลยุทธ์การจัดการเรียนรู้ตามสภาพจริง เป็นการเรียนรู้ที่เน้นวิธีการเรียน (Learn how to learn) มีหลายทฤษฎีด้วยกัน ได้แก่

1. **Schema Theory** เป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงการจัดเก็บข้อมูล ข่าวสารหรือความรู้ โดยการเชื่อมโยงกันเป็นโครงสร้างทางปัญญา (Schema) เก็บไว้ในหน่วยความจำระยะยาวในสมอง
2. **Cognitive Flexibility Theory** เป็นทฤษฎีที่อธิบายการเรียนรู้ตามสภาพจริงที่เน้นให้ผู้เรียนมีทางเลือกในการเรียนรู้ตามความถนัดและความสนใจ เพื่อให้เกิดความยืดหยุ่น ซึ่งจะเป็นการเรียนรู้ในสถานการณ์ที่ผู้เรียนได้พบเห็นในชีวิตจริง
3. **Generative Learning Theory** เป็นทฤษฎีที่อธิบายว่า ผู้เรียนแต่ละคนมีแนวโน้มที่จะสร้างมโนทัศน์ (Concept) และความหมายในสิ่งที่เรียนที่สอดคล้องกับความรู้และประสบการณ์เดิม ยิ่งผู้เรียนมีความกระตือรือร้นในการเรียนก็จะยิ่งช่วยให้เกิดการผสมผสานสิ่งที่เรียนรู้ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดี
4. **Motivation Theory** เป็นทฤษฎีที่เน้นถึงความสำคัญของการทำให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจในการเรียนโดยเน้นประเด็นแรงจูงใจ 4 ประการ (Keller, 1993, pp. 39-40) ได้แก่ ความสนใจ ความจำเป็น ความคาดหวัง และความพึงพอใจ
5. **Adult Learning Theory** เป็นทฤษฎีที่อธิบายการเรียนรู้แบบผู้ใหญ่ ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ประการ (Brookfield, 1986, p. 40) ได้แก่ การกำกับตนเอง การใช้ประสบการณ์ส่วนตัวเป็นแหล่งเรียนรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้
6. **Constructivism Theory** เป็นทฤษฎีที่เน้นการสร้างความรู้ของผู้เรียนในสภาพที่เป็นจริง โดยจัดสภาพแวดล้อมที่ซับซ้อนและผสมผสานเรื่องราวในชีวิตจริง

7. Meaningful Learning Theory เป็นทฤษฎีที่เน้นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนต้องเป็นผู้สร้างความหมายด้วยตนเอง

8. Metacognitive Theory เป็นทฤษฎีที่เน้นความสำคัญของการควบคุมและการประเมินความคิดของตนเองตลอดเวลาในระหว่างเรียนรู้

การปรับกลยุทธ์การสอนรูปแบบใหม่ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2552, หน้า 13)

มาตรา 24 (2) และ (3) แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 หมวด 4 แนวการจัดการศึกษา ที่เน้นการฝึกทักษะกระบวนการคิด การฝึกทักษะการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองจากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย การฝึกปฏิบัติจริง และการประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อการป้องกันและแก้ปัญหา มีความสอดคล้องกับมาตรา 22 การจัดการศึกษาต้องยึดหลักผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษา ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ จึงได้เสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้ทั้ง 9 แนวทาง ซึ่งแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญทั้ง 9 แนวทางนี้ มิใช่เป็นแนวทางที่ตายตัว ผู้สอนสามารถปรับประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทของตน ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้รวมทั้งกิจกรรมการเรียนรู้นี้เป็นเพียงตัวอย่างให้ผู้สอนพิจารณาเพื่อพัฒนาตามความถนัดและความสนใจ แต่ละแนวทางการจัดการเรียนรู้สามารถผสมผสานให้สอดคล้องกับบริบทของสาระการเรียนรู้ หรือสถานการณ์ในชั้นเรียนได้ แนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญทั้ง 9 ดังกล่าว ประกอบด้วย

1. การจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้

การใช้แหล่งเรียนรู้มีความสำคัญในกระบวนการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนเพราะผู้เรียนสามารถเรียนรู้จากสภาพจริง การจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้จะเกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ ธรรมชาติ หน่วยงาน องค์กร สถานประกอบการ ชุมชน และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ซึ่งผู้เรียน ผู้สอนสามารถศึกษาค้นคว้าหาความรู้หรือเรื่องที่สนใจได้จากแหล่งเรียนรู้ทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ชุมชนและธรรมชาติเป็นชุมทรัพย์มหาศาลที่เราสามารถค้นพบความรู้ได้ไม่จบ ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง ลักษณะเด่นของการจัดการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้มีดังนี้

1.1 ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริง ค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง

1.2 ผู้เรียนผู้เรียนได้ฝึกทำงานเป็นกลุ่มร่วมคิดร่วมทำร่วมแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ และทักษะกระบวนการต่าง ๆ

1.3 ผู้เรียนได้ฝึกทักษะการสังเกตการณ์เก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตีความและการสรุปความ คิดแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ

1.4 ผู้เรียนได้ประเมินผลการทำงานด้วยตนเอง

1.5 ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้และเผยแพร่ความรู้ได้

1.6 ผู้สอนเป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ ให้คำแนะนำ ให้การสนับสนุน

2. การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการพหุปัญญา มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการพหุปัญญา เป็นการพัฒนากระบวนการเรียนการสอน ในลักษณะเชื่อมองค์ความรู้ระหว่างสาระการเรียนรู้และความสามารถทางการเรียนรู้ที่มีอยู่ในตัวผู้เรียนตามทฤษฎีพหุปัญญาของโฮวาร์ด การ์ดเนอร์ (Howard Gardner) ซึ่งจำแนกไว้ 8 ด้าน ได้แก่ ด้านวาจา/ ภาษา/ ด้านดนตรี/ จังหวะ ด้านตรรกะ/ คณิตศาสตร์ ด้านทัศนสัมพันธ์/ มิติสัมพันธ์ ด้านร่างกาย/ การเคลื่อนไหว ด้านธรรมชาติ ด้านการรู้จักตนเอง และด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น โดยมุ่งเน้นให้ผู้เรียนแต่ละคนได้พัฒนาศักยภาพและความสามารถในการแก้ปัญหารวมถึงการสร้างผลงานและเกิดผลลัพธ์การเรียนรู้อย่างมีความสุขและยั่งยืน

3. การจัดการเรียนรู้แบบประสบการณ์และที่เน้นการปฏิบัติ มีลักษณะเด่นดังนี้

3.1 ผู้เรียนได้มีโอกาสรับประสบการณ์ แล้วได้รับการกระตุ้นให้สะท้อนสิ่งต่าง ๆ ที่ได้จากประสบการณ์ออกมาเพื่อพัฒนาทักษะใหม่ ๆ เจตคติใหม่ ๆ หรือวิธีการใหม่ ๆ

3.2 ใช้ทรัพยากรทั้ง 4 ด้าน คือ เวลา สถานที่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและสื่อการสอน เป็นตัวเชื่อมโยงให้ผู้เรียนก้าวสู่การเรียนรู้โลกรอบตัว

3.3 ผู้เรียนได้ประยุกต์ใช้ความคิด ประสบการณ์ ความสามารถและทักษะต่าง ๆ ในเวลาเดียวกัน จนสามารถสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง

3.4 ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดและประสบการณ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกัน

4. การจัดการเรียนรู้แบบโครงงาน มีลักษณะเด่นดังนี้

การเรียนรู้แบบโครงงานเป็นกระบวนการแสวงหาความรู้ หรือการค้นคว้าหาคำตอบในสิ่งที่ผู้เรียนอยากรู้หรือสงสัยด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้เลือกศึกษาตามความสนใจของตนเองหรือของกลุ่มเป็นการตัดสินใจร่วมกัน จนได้ชิ้นงานที่สามารถนำผลการศึกษาไปใช้ได้ในชีวิตจริง การเรียนรู้แบบโครงงาน เป็นการเรียนรู้ที่ใช้เทคนิคหลากหลายรูปแบบนำมาผสมผสานกัน ได้แก่ กระบวนการกลุ่ม การฝึกคิด การแก้ปัญหา การเน้นกระบวนการ การสอนแบบปริศนาความคิด และการสอนแบบร่วมกันคิด ทั้งนี้มุ่งหวังให้ผู้เรียนรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งจากความสนใจอยากรู้ อยากเรียนของผู้เรียนเอง โดยใช้กระบวนการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ผู้เรียนจะเป็นผู้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อค้นหาคำตอบด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียน

ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงกับแหล่งเรียนรู้เบื้องต้น ผู้เรียนสามารถสรุปความรู้ได้ด้วยตนเอง ซึ่งความรู้ที่ผู้เรียนได้มาไม่จำเป็นต้องตรงกับตำรา แต่ผู้สอนจะสนับสนุนให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม จากแหล่งเรียนรู้ และปรับปรุงความรู้ที่ได้ให้สมบูรณ์

5. การเรียนรู้แบบส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ มีลักษณะเด่นดังนี้

- 5.1 ผู้เรียนมีความคิดที่อิสระ
- 5.2 ไม่มีรูปแบบตายตัว
- 5.3 ใช้ได้ทุกโอกาสทุกเวลา
- 5.4 ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง
- 5.5 มีการบูรณาการในตัวเอง
- 5.6 มีความยืดหยุ่นคล่องตัวสูง
- 5.7 เปิดทางเลือกให้ผู้เรียนหาคำตอบที่หลากหลาย
- 5.8 ชื่อรูปแบบมีนัยเชิงบวก ทำทาย กระตือรือร้น
- 5.9 ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ในการคิดที่สันติสุข
- 5.10 ผู้เรียนสร้างชิ้นงานผลงานสิ่งประดิษฐ์แปลกใหม่ที่เป็นรูปธรรม
- 5.11 เชื่อมโยงความคิดที่เป็นระบบอย่างมีขั้นตอนจากง่ายไปยากและใกล้ตัวไปไกลตัว
- 5.12 นำไปจัดการเรียนรู้ได้กับทุกกลุ่มสาระและสามารถเชื่อมโยงได้กับรูปแบบการเรียนรู้อื่นๆ

6. การจัดการเรียนรู้แบบสร้างองค์ความรู้ มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบสร้างองค์ความรู้มีลักษณะเด่นคือ การให้ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนและความสำคัญของความรู้ผู้สอนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเป็นผู้แสดงความรู้สร้างความรู้ด้วยตนเองผู้เรียนตั้งคำถามที่ตนอยากเรียนรู้แล้วค้นคว้าแสวงหาความรู้เพิ่มเติมเชื่อมโยงกับความรู้เดิม ประสบการณ์เดิม ผสมกับความรู้ใหม่ จนสร้างสรรค์เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ กล่าวโดยสรุปเป็นการเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริง ค้นหาความรู้ด้วยตัวเอง จนค้นพบความรู้และรู้จักสิ่งที่ค้นพบ เรียนรู้วิเคราะห์ต่อจนรู้จริง รู้ลึกซึ่งว่าสิ่งนั้นคืออะไรมีความสำคัญมากน้อยเพียงไร การเรียนรู้แบบนี้ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาความสามารถในการคิด พร้อมทั้งฝึกทักษะทางสังคมที่ดี ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน

7. การจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากปัญหาที่เกิดขึ้นโดยสร้างความรู้จากกระบวนการทำงานกลุ่ม เพื่อแก้ปัญหาหรือสถานการณ์

เกี่ยวกับชีวิตประจำวันและมีความสำคัญต่อผู้เรียน ตัวปัญหาจะเป็นตัวจัดตั้งต้นของกระบวนการเรียนรู้และเป็นตัวกระตุ้นการพัฒนาทักษะการแก้ปัญหาด้วยเหตุผลและการสืบค้นหาข้อมูลเพื่อเข้าใจกลไกของตัวปัญหาของตัวปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหา การเรียนรู้แบบนี้ มุ่งเน้นพัฒนาผู้เรียนในด้านทักษะและกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาผู้เรียนให้สามารถเรียนรู้โดยการชี้นำตนเอง ซึ่งผู้เรียนจะได้ฝึกฝนการสร้างองค์ความรู้โดยผ่านกระบวนการคิดด้วยการแก้ปัญหามีความหมายต่อผู้เรียน

8. การจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการแก้ปัญหา มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการแก้ปัญหา มีลักษณะเด่นคือผู้เรียนเป็นผู้ปฏิบัติกิจกรรม มีชิ้นงานที่เป็นรูปธรรม ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับผู้สอนและเพื่อน ได้พัฒนาทักษะการคิดแก้ปัญหา และตระหนักรู้ในปัญหาที่อาจเกิดขึ้น สามารถใช้ทักษะการคิดแก้ปัญหาที่พบ การจัดการเรียนรู้แบบกระบวนการแก้ปัญหามีความสำคัญต่อการเรียนรู้เป็นอย่างมากเพราะเป็นการเรียนรู้จากปัญหาของชีวิตและมีความหมายต่อผู้เรียน ผู้เรียนได้ฝึกคิดด้วยตนเอง จากสถานการณ์หรือปัญหาที่น่าสนใจท้าทายให้คิดกระบวนการเรียนรู้ช่วยพัฒนาทักษะการคิดของผู้เรียนอย่างเป็นลำดับขั้นตอน โดยผ่านการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์การจัดการเรียนรู้ใช้วิธีการที่หลากหลาย เช่น บทบาทสมมติ โครงการการสืบสวน สอบสวน การศึกษานอกสถานที่ การเรียนรู้รูปแบบนี้จะกระตุ้นความสนใจของผู้เรียนให้ตั้งใจเรียนมากขึ้น พร้อมกับการเห็นประโยชน์ของการเรียนรู้ สร้างนิสัยใฝ่รู้รักการค้นคว้าหาความรู้และฝึกนิสัยให้เป็นคนมีเหตุผล และมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

9. การจัดการเรียนรู้แบบพัฒนากระบวนการคิดด้วยการใช้คำถาม หมวกความคิด 6 ใบ มีลักษณะเด่นดังนี้

การจัดการเรียนรู้ด้วยการใช้คำถาม เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาการคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถด้านทักษะการคิดอย่างเป็นระบบ จุดเน้นคือการกระตุ้นผู้เรียนให้สามารถคิดและตั้งคำถามกระตุ้นให้เกิดความสนใจใฝ่รู้ และคิดหาคำตอบที่ถูกต้อง คำถามมีส่วนสำคัญที่จะจุดประกายให้ผู้เรียนถกคิด เกิดข้อสงสัย ใคร่รู้เพื่อแสวงหาคำตอบ และความรู้ต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การใช้คำถามจึงเป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดเป็น คิดได้ การใช้คำถามเพื่อให้เกิดกระบวนการคิดมีหลากหลาย ในที่นี้ขอนำเสนอการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบพัฒนากระบวนการคิดด้วยการใช้คำถามหมวกความคิด 6 ใบ (Six Thinking Hats)

ลักษณะเด่นของการใช้คำถามหมวกความคิด 6 ใบ คือ การใช้ “สีหมวก” ได้แก่ หมวกสีขาว หมวกสีแสด หมวกสีเหลือง หมวกสีดำ หมวกสีเขียว และหมวกสีฟ้า เป็นกรอบแนวทางในการตั้งคำถามเพื่อค้นหาคำตอบ ผู้เรียนสามารถค้นหาคำตอบจากเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้อย่างรอบด้าน

และได้แสดงบทบาทการคิดในแง่มุมมองของหมวด สี่ของหมวดแต่ละใบจะมีความหมายที่บอกให้ทราบว่าผู้สอนต้องการให้ผู้เรียนคิดไปทางใด ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่ช่วยเพิ่มพูนทักษะการคิดของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

รูปแบบการสอนแบบต่างๆ ที่สามารถสอดแทรกการจัดการเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสำหรับนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ได้แก่

รูปแบบการสอนแบบสตอรีไลน์ (Storyline) ประโยชน์ของการสอนแบบสตอรีไลน์ (The Four Universal Need of Children) (David Narran Sances, 1994) เป็นการสอนที่ตอบสนองความต้องการ 4 ประการของเด็ก ได้แก่ การสื่อสาร (Communication) การสร้างหรือการลงมือทำด้วยตนเอง (Building/Construction) การคิดและการลงมือปฏิบัติ (Thought and Action) ความต้องการให้เกิดการยอมรับว่าตนเองมีคุณค่า เน้นให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ (Action Learning) เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองในหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านสติปัญญา การสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง และการพัฒนาในเรื่องของค่านิยม

(Jeff Creswell, 1977) ได้เสนอหลักการในการวางแผนกลยุทธ์การสอนแบบสตอรีไลน์ไว้ดังนี้

1. ควรยึดหลักของการเล่านิทานหรือเล่าเรื่อง ควรเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับคน กิจกรรมหรือประสบการณ์เกี่ยวกับคน สตอรีไลน์จะเป็นกระจกสะท้อนชีวิตจริงเป็นบทเรียนที่น่าจดจำสำหรับเด็ก
2. ยึดหลักการวางโครงเรื่องให้น่าติดตาม
3. ผู้สอนเป็นผู้วางแผนกลยุทธ์ให้เป็นไปตามหลักสูตร
4. ผู้เรียนเป็นเจ้าของเรื่องราวหรือประสบการณ์ต่าง ๆ หมายถึงผู้เรียนเป็นผู้วิเคราะห์เชื่อมโยง
5. การดำเนินเรื่องเช่นนิทาน ต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน
6. เด็กทุกคนมีโอกาสดแสดงความสามารถเท่าเทียมกัน

รูปแบบการสอนแบบโครงงาน (Project Method) เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าหรือปฏิบัติงานตามหัวข้อที่เด็กสนใจอันเป็นประสบการณ์ตรงที่มีคุณค่า วิธีการประเมินการเรียนรู้แบบโครงงาน ได้แก่ ประเมินจากผลงาน ชิ้นงาน (Assessing Artifacts) ประเมินจากรายงาน ภาระงาน (Assessing Report or Dissertation) ประเมินโดยการสอบปากเปล่า (Vivas) ประเมินจากโปสเตอร์ หรือการจัดนิทรรศการ(Poster Sessions/ Exhibitions) ประเมินจากการนำเสนอ (Presentation) และประเมินจากสมุดบันทึก (Log Books) หรือแฟ้มสะสมงาน (Portfolio) โดยมีรายการที่ควรประเมิน ได้แก่ ทักษะด้านความรู้ (Knowledge Skills) ทักษะด้านความคิด (Thinking Skills) ทักษะส่วนบุคคล (Personal Skills) คุณลักษณะส่วนบุคคล (Personal Attributes) และทักษะภาคปฏิบัติ(Practical Skills)

ประโยชน์ของการสอนแบบโครงงาน

เป็นการสอนที่มุ่งให้ผู้เรียนมีบทบาท มีส่วนร่วมในการปฏิบัติ รู้จักคิดเอง ทำเองและแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง รู้จักวิธีแสวงหาข้อมูล สร้างองค์ความรู้และสรุปความรู้ได้ด้วยตนเอง มีทักษะในการแก้ปัญหา มีกระบวนการในการทำงาน ได้ฝึกกระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ ผู้เรียนมีทักษะในการแก้ปัญหา มีกระบวนการในการทำงานอย่างเป็นระบบ ได้ฝึกลักษณะนิสัยที่ดีในการทำงาน เช่น การสังเกต การจดบันทึก การเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ ความรับผิดชอบ ความเอาใจใส่ในการทำงาน รู้จักทำงานอย่างมีแผน และผู้เรียนเกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และสามารถนำความรู้ ความคิด หรือแนวทางที่ได้ไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิต

ตัวอย่างรูปแบบการเรียนรู้แบบต่าง ๆ ได้แก่

การเรียนรู้แบบสืบสวนสอบสวน การเรียนรู้บทบาทสมมติ การเรียนรู้เพื่อรู้แจ้ง การเรียนรู้โดยใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้โดยใช้แผนการ ออกแบบประสบการณ์ การเรียนรู้การคิดเชิงอุปนัย การเรียนรู้ระบบนิเวศ การเรียนรู้ 9 ขั้นของกาเบ่ การเรียนรู้แบบค้นคว้าเป็นกลุ่ม การเรียนรู้แบบมุ่งประสบการณ์ การเรียนรู้โดยการค้นพบ การเรียนรู้ที่เป็น Home School

วิธีการเรียนรู้และเทคนิคการเรียนรู้แบบต่าง ๆ ได้แก่

วิธีการเรียนรู้แบบกลุ่มสัมพันธ์ แบบ Storyline โดยใช้กรณีศึกษา แบบแก้ปัญหา แบบทดลอง แบบการคิดอย่างมีวิจารณญาณ แบบบทเรียน โปรแกรม เทคนิคการเรียนรู้ เช่น กรณีตัวอย่าง กลุ่มย่อย เกม บทบาทสมมติ สถานการณ์จำลอง การใช้แผนที่ความคิด เทคนิค AIC การจับคู่เป็นผู้สรุปและผู้ฟัง เทคนิคการใช้คำถาม การเก็บข้อมูล การสำรวจ การสาธิต การทดลอง และเทคนิคการจำด้วยวิธี Loci

ประโยชน์ของการสอนเชิงกลยุทธ์

1. ช่วยให้ผู้มองเห็นภาพอนาคตของการสอนของครูได้ชัดเจนยิ่งขึ้น
2. ช่วยให้ผู้มองเห็นจุดอ่อน/ จุดแข็งของการสอนของตนเองและผู้อื่น
3. ช่วยให้ผู้มองเห็นอุปสรรคและโอกาสของความสำเร็จของการสอน
4. ช่วยพัฒนาทักษะการตัดสินใจในสถานการณ์ต่าง ๆ
5. ช่วยปลดปล่อยความคิดที่ยึดติดกับความสำเร็จในอดีต

ทฤษฎีการสอน (Theory of teaching) (Dec, 1968, p.6)

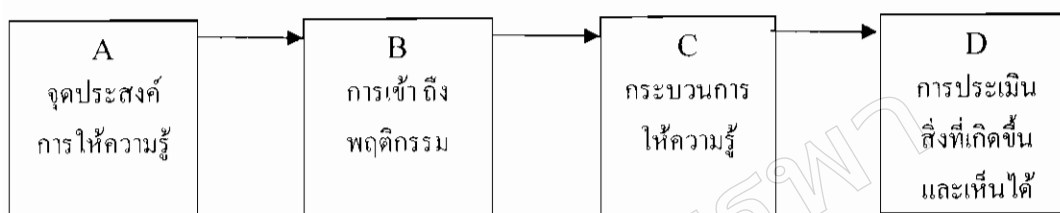
ในด้านทฤษฎีเกี่ยวกับการสอน De C (1968 อ้างถึงใน Geageu, 1963, p. 133) ซึ่งระบุว่า ทฤษฎีการสอนควรจะตอบคำถาม 3 ข้อ คือ 1) ครูมีพฤติกรรมอย่างไร? 2) ทำไมครูจะมีพฤติกรรม

ตามที่พวกเขาปฏิบัติเป็นประจำ 3) อะไรเป็นผลที่ตามมา

รูปแบบการสอนพื้นฐาน (Basic teaching Model)

ในปีค.ศ. 1962 Robert Glaser (Glaser, 1962, p.6) เสนอรูปแบบการสอนเป็นแผนภูมิ

4 รูป ต่อเนื่องกันดังนี้

ภาพที่ 3 รูปแบบการสอนพื้นฐาน

แนวคิดเกี่ยวกับกลยุทธ์และรูปแบบการสอน

คีเวส (Keeves, 1988, p. 559) กล่าวว่า กลยุทธ์ หมายถึง สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่สำคัญ ๆ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ และการตัดสินใจนำรูปแบบหรือกลยุธินั้น ๆ มาใช้

บราโดและฮาร์ดแมน (Bardo & Hardman, 1982, p. 70) ได้กล่าวถึงกลยุทธ์ว่า หมายถึง วิธีการหรือสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อใช้อธิบายหรือประกอบพฤติกรรมของลักษณะบางประการของสิ่งที่เป็นจริง เป็นกลยุทธ์ในทางสังคมศาสตร์ว่าเป็นชุดของข้อความเชิงนามธรรมเกี่ยวกับสิ่งที่เราสนใจเพื่อใช้ในการนิยามคุณลักษณะ และ/ หรือบรรยายคุณสมบัตินั้น ๆ กลยุทธ์จึงไม่ใช่การบรรยายหรือการอธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุม กลยุทธ์แต่ละกลยุทธ์จะมีรายละเอียดมากน้อยเพียงใด หรือควรมีส่วนประกอบใดบ้าง ไม่ได้มีข้อจำกัดหรือข้อกำหนดเป็นการตายตัว แล้วแต่วัตถุประสงค์ของผู้สร้างกลยุทธ์ที่ต้องการจะนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ อย่างไร

คีเวส (Keeves, 1988, p. 561) ได้แบ่งประเภทของกลยุทธ์ โดยยึดแนวทางของ Caplan and Tutsuoka และพัฒนาการของการใช้กลยุทธ์ทางการศึกษา เป็น 4 ประเภทคือ กลยุทธ์เชิงเทียบเคียง (Analogue Model) กลยุทธ์เชิงข้อความ (Semantic Model) กลยุทธ์เชิงตรรกะ (Mathematical Model) และกลยุทธ์เชิงสาเหตุ (Causal Model)

วีลเสน และฮันเกอร์ (Wheelen & Hunger, 2000, p. 2) ได้กล่าวถึง การจัดการศึกษาหรือการบริหารเชิงกลยุทธ์ว่า หมายถึง ชุดการตัดสินใจทางการปฏิบัติการ หรือการบริหารวิชาการและการปฏิบัติการที่กำหนดการดำเนินงานในระยะยาว การจัดองค์การ การนำไปปฏิบัติให้เกิดผลสัมฤทธิ์ และการควบคุม

เกรย์ และลาร์สัน (Gray & Larson, 2002, p. 24) ให้ความหมายของ กลยุทธ์ หมายถึง กระบวนการประเมินว่า “เราอยู่ที่ใด” และการตัดสินใจในการปฏิบัติว่า “เราต้องการเป็นอะไร” และ “เราจะไปถึงจุดนั้นได้อย่างไร” กลยุทธ์ (Strategy) จะบอกให้รู้ว่า จะใช้ทรัพยากรนั้นอย่างไร และอนาคตจะเป็นอย่างไร

จากความหมายข้างต้น สามารถกล่าวได้ว่า กลยุทธ์เป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนต่าง ๆ แบ่งเป็น 8 ขั้นตอน ได้แก่

1. การกำหนดวัตถุประสงค์
2. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม
3. การระบุโอกาส ปัญหาและอุปสรรค
4. การวิเคราะห์
5. การระบุจุดแข็งและจุดอ่อน
6. การกำหนดกลยุทธ์
7. การปฏิบัติตามกลยุทธ์ที่ตัดสินใจ
8. การวัดและประเมินผล

พจนานุกรมออกฟอร์ด (Oxford English Dictionary, 1989) ได้อธิบายความหมายของ กลยุทธ์ว่าเป็นเครื่องมือ หรือสิ่งที่ได้ตัดสินใจกระทำ หรือเป็นสิ่งที่ชี้นำการตัดสินใจกระทำ การ สิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ กลยุทธ์การสอน หรือการคิดเชิงกลยุทธ์ (Strategic Thinking) จัดเป็นพื้นฐานความสามารถทางการคิดประการหนึ่งของมนุษย์ ในการหาวิธีการหรือทางเลือกที่ดีที่สุด ภายใต้สภาวะต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ การคิดเชิงกลยุทธ์มีลักษณะ เป็นกระบวนการคิด เกิดขึ้นเมื่อมี เป้าหมาย บางอย่างที่ต้องการทำให้สำเร็จ การจะบรรลุเป้าหมาย ต้องมีการกำหนดทางเลือกที่ดีว่ามีโอกาสประสบความสำเร็จมากที่สุด โดยการวิเคราะห์และ ประเมินสถานะ

ดังนั้น การคิดเชิงกลยุทธ์จึงเป็นการนำระบบการคิดวิเคราะห์มาพัฒนาระบบวิธีคิดเชิง กลยุทธ์และนำระบบวิธีคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการกำหนดกลยุทธ์ในการปฏิบัติงาน ซึ่งสรุป เนื้อหาจากหนังสือ “กลยุทธ์ การสอนคิดเชิงกลยุทธ์” ซึ่งกล่าวถึงความหมาย คุณลักษณะกลยุทธ์ ที่ดี ลักษณะการคิดเชิงกลยุทธ์ รูปแบบกลยุทธ์ ประโยชน์การคิดเชิงกลยุทธ์ ลักษณะนักคิดเชิง กลยุทธ์และกระบวนการคิดเชิงกลยุทธ์

กลยุทธ์ หมายถึง แนวทาง หรือแผนการทำงานที่ดี มีความยืดหยุ่นพลิกแพลงได้ตาม สถานการณ์เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์

คุณลักษณะของกลยุทธ์ที่ดี ประกอบด้วย มีจุดเน้นที่ชัดเจน ไม่มีขอบเขตคลุมกว้างเกินไปจนไม่มีจุดเน้น มีกลไกการประสานให้ทุกอย่างเข้ากันได้และต้องคล่องตัวตามทันการเปลี่ยนแปลง

การคิดเชิงกลยุทธ์ หมายถึง ความสามารถในการกำหนดวิธีการทำงานที่ดีที่สุด และมีความยืดหยุ่น พลิกแพลงได้ภายใต้สภาวะการณ์ต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

ลักษณะการคิดเชิงกลยุทธ์ คือการคิดที่มีการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน ตรงกับความต้องการที่แท้จริง เป็นกระบวนการ วิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก ประเมินสถานภาพทั้งของตนเองและสภาพแวดล้อม คาดสถานการณ์อนาคต หาทางเลือกและประเมินทางเลือกก่อนดำเนินการ วางแผนอย่างเป็นขั้นตอน ยืดหยุ่นเปลี่ยนแปลงหรือพลิกแพลงได้ตามสถานการณ์และเป็นการคิดเชิงรุกเชิงรับได้

สภาวะหรือสถานการณ์ที่เราจะคิดเชิงกลยุทธ์เมื่ออยู่ในสภาวะที่ต้องบรรลุเป้าหมายภายใต้ข้อจำกัด ต้องมีการแข่งขันหรือต่อสู้ ต้องตัดสินใจเลือกทางเลือกที่มีอยู่หลายทางและต้องแก้ปัญหา

รูปแบบของกลยุทธ์ แบ่งได้เป็นกลยุทธ์ที่เกิดจากความตั้งใจและความต้องการของผู้ทำกลยุทธ์ กลยุทธ์ที่เกิดขึ้นจริง เป็นกลยุทธ์ที่เกิดจากความตั้งใจและเกิดขึ้นจริง เกิดจากการไตร่ตรอง นำกลยุทธ์ที่เกิดจากความตั้งใจมาพิจารณาใหม่โดยหาข้อมูล หาเหตุผลและพิจารณาอย่างถ่องแท้ กลยุทธ์ที่ไม่เกิดขึ้นจริง เป็นกลยุทธ์ที่ไม่เกิดขึ้นเนื่องจากสถานการณ์เปลี่ยนไปทำให้ความคิดเปลี่ยน และกลยุทธ์ที่เกิดใหม่ มีการพิจารณาไตร่ตรองกันใหม่และมีสถานการณ์ต่างไปจากเดิม ทำให้มีกลยุทธ์ใหม่ไม่เหมือนกลยุทธ์ที่ตั้งใจในตอนแรก

ประโยชน์ของคิดเชิงกลยุทธ์ ทำให้เรามองเห็นภาพอนาคตได้ชัดเจนขึ้น เห็นจุดอ่อน/จุดแข็งของตนเองและคู่แข่ง อุปสรรคและโอกาสของความสำเร็จของงาน ทางออกที่หลากหลาย สร้างแนวทางปฏิบัติให้เป้าหมายนั้นเป็นจริง ควบคุมตัวเราให้ไปถึงจุดหมาย ทำให้เราตระหนักถึงผลได้ผลเสียของการตัดสินใจ พัฒนาศักยภาพการตัดสินใจในสถานการณ์ต่าง ๆ ช่วยให้ปรับตัวได้ภายใต้แรงกดดันจากสภาพแวดล้อม ไม่ให้หลงไปกับผลประโยชน์ระยะสั้น ปลดปล่อยความคิดที่ติดขัดกับความสำเร็จในอนาคตและสร้างความได้เปรียบในสถานการณ์ต่าง ๆ

ลักษณะนักคิดเชิงกลยุทธ์ ควรประกอบด้วยความสามารถในเรื่องการคิดอย่างเป็นกระบวนการคือ มีเป้าหมายที่ชัดเจน คิดอย่างรอบคอบและมีการจัดลำดับความคิด ความสามารถในการวิเคราะห์และประเมินสถานะคือวิเคราะห์และประเมินจุดอ่อน/จุดแข็งของตนเองและคู่แข่ง วิเคราะห์และประเมินสภาพแวดล้อม สถานการณ์ปัจจุบันและคาดการณ์อนาคต ความสามารถในการกำหนดแนวทางคือหาทางเลือกที่หลากหลาย กำหนดขอบเขตของปัญหาและกำหนดเป้าหมายที่

มากกว่าหนึ่งเป้าหมาย ความสามารถในการตัดสินใจคือการประเมินทางเลือกและคาดการณ์ผลลัพธ์ ความสามารถในการวางแผนคือการจัดลำดับขั้นความสำคัญในการดำเนินการ การรู้จักจังหวะและโอกาส รู้ว่าเวลาใด ที่ใด ควรทำอะไร การทดสอบแผนในสนามความคิดและการเตรียมแผนสำรองล่วงหน้า หากเกิดสถานการณ์ที่แตกต่าง ความสามารถในการดำเนินการคือมั่นใจในการควบคุมตนเองสู่เป้าหมาย การควบคุมสถานการณ์ที่เกิดขึ้น คาดการณ์ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นก่อนตัดสินใจเสมอและคาดหวังผลปลายทางมากกว่าผลเฉพาะหน้า ความสามารถในการรับมือกับสถานการณ์เฉพาะหน้าคือประเมินสถานการณ์อย่างต่อเนื่อง ยืดหยุ่นพลิกแพลงตามสถานการณ์ เตรียมความพร้อมอยู่เสมอเพื่อรอจังหวะและโอกาสและคาดการณ์อันตรายและเตรียมการป้องกัน

กระบวนการคิดเชิงกลยุทธ์ เริ่มจากการกำหนดเป้าหมาย วิเคราะห์สภาพแวดล้อม ทั้งภายในและภายนอก ประเมินสถานภาพ กำหนดกลยุทธ์ เลือกกลยุทธ์ วางแผนสู่การปฏิบัติ ดำเนินการและประเมินผล ในแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

1. กำหนดเป้าหมาย อาจมีได้ 2 ลักษณะ คือ เป้าหมายในการแก้ปัญหา และเป้าหมายตามความต้องการ ซึ่งเป้าหมายที่ดีนั้นควรจะมีลักษณะ เห็นภาพในอนาคต วัดผลได้ และบอกเวลาที่ต้องการประสบความสำเร็จอย่างชัดเจน

2. วิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอก

- สภาพแวดล้อมภายใน เป็นปัจจัยที่องค์กรสามารถควบคุมได้ ซึ่งเป็นปัจจัยที่แสดงถึงจุดแข็งจุดอ่อนขององค์กร

- สภาพแวดล้อมภายนอก เป็นปัจจัยที่องค์กรควบคุมไม่ได้ และมีความสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กร

3. ประเมินสถานภาพ เป็นกระบวนการประมวลผล สรุปเนื้อหาที่ได้จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมในลักษณะการสังเคราะห์เพื่อตอบคำถามสำคัญ คือ ปัจจุบันเราอยู่ตรงไหน สถานภาพของเราพึงประสงค์มากน้อยเพียงใด อนาคตเราจะเป็นอย่างไร สภาพการณ์ที่เป็นอยู่เกิดจากอิทธิพลจากปัจจัยภายในหรือภายนอกมากกว่ากัน

4. กำหนดกลยุทธ์ กลยุทธ์เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของบุคคล และการดำเนินงานขององค์กร โดยกลยุทธ์จะถูกกำหนดขึ้นตามลักษณะพื้นฐาน ทั้งนี้การจะกำหนดกลยุทธ์ได้จะต้องรู้สถานภาพ หรือ สภาพแวดล้อมของตนเองหรือองค์กรก่อน

5. เลือกกลยุทธ์ ทดสอบ/ ประเมิน ทางเลือกกลยุทธ์ที่กำหนดไว้หลาย ๆ ทาง จะต้องถูกนำมาวิเคราะห์เพื่อประเมินความเหมาะสมที่ละกลยุทธ์ เป็นการประเมินข้อดีข้อเสีย ผลประโยชน์ เจ็บใจข้อจำกัด และเพื่อประเมินหรือคาดการณ์ผลกระทบเมื่อนำไปใช้

1. วางแผนสู่การปฏิบัติ การวางแผนเป็นการตอบคำถามว่า เราจะไปสู่เป้าหมายนั้นได้

อย่างไร และเราจะต้องทำอะไร ทำเมื่อไร ทำอย่างไร ทำสิ่งใดก่อน-หลัง และใช้เวลานานเท่าใด นอกจากนี้ยังเป็นการเตรียมความพร้อมก่อนลงมือปฏิบัติจริง

2. ดำเนินการ สิ่งสำคัญที่จะต้องตระหนักคือต้องพยายามทำตามแผนที่วางไว้ รวมทั้งใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างประหยัดเกิดความคุ้มค่า พร้อมทั้งจะยืดหยุ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในขณะนั้น

3. การประเมินผล เป็นการนำเอาผลงานที่เกิดขึ้นมาประมวลเข้าด้วยกันเพื่อทำการวิเคราะห์และสรุปว่าผลงานที่เกิดขึ้นนั้นได้ผลตามจุดมุ่งหมายหรือเป้าหมายที่วางไว้หรือไม่

การศึกษาแนวพระพุทธศาสนา กลยุทธ์การสอนและการสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา (Buddhistic Education)

ปรัชญานี้เกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบทางร่างกายและทางจิตใจ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา พระราชวรมุนี ได้กล่าวว่ากระบวนการที่มนุษย์เกิดการเรียนรู้โดยใช้สติปัญญาของตนนี้เรียกว่า การศึกษา ซึ่งกระบวนการศึกษาเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้มนุษย์แสวงหาจุดหมายให้แก่ชีวิต โดยองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา ควรประกอบไปด้วย การมีความรู้ ความเข้าใจในภาวะที่เป็นจริง สามารถพิสูจน์ได้ การปรับตัว การรู้จักและเข้าใจถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมและรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างเป็นสุขและเกิดประโยชน์แก่ตน โดยอาศัยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งมีความเชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีปัญญา ไม่มีตัวตนและไม่มีอะไรที่ยั่งยืนโดยเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา ทั้งเชื่อ ว่ามนุษย์เกิดมาตามแรงของกรรมดีและกรรมชั่ว (Innately Good and Bad) จุดมุ่งหมายของการจัดการเรียนรู้งานมุ่งสอนให้ผู้เรียนมีความสามารถในการจัดกิลเลสในตนด้วยสติปัญญาของตนเอง มุ่งให้ผู้เรียนเป็นผู้กระทำเอง เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง และมีการประยุกต์หลักอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน (Janice & Louis, 1988; Driscoll, 1994; Myron, 1991; Robert & Jack 1986; Robert, 2006)

การศึกษาแนวพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงได้พระนามว่า บรมครู ของโลก อันแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในการสอนของพระพุทธองค์ เป้าหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า คือ เพื่อความสะอาด สว่าง สงบ ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของผู้เรียน เกิดปัญญาคือแสงสว่างที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นั้น มีอยู่เป็นจำนวนมาก และมีระดับความยาก ง่าย ลึก ตื้น แตกต่างกันไปตามสภาพธรรม ดังนั้น หลักธรรมที่นำมาทรงสอนหรือกลยุทธ์ในการถ่ายทอด

จึงได้ผ่านการวิเคราะห์เนื้อหาให้เข้ากับผู้เรียน และสภาพการเรียนรู้การสอนในขณะนั้น เป็นเรื่อง ๆ ไป และเป็นเหตุผลว่าทุกครั้งที่ทรงสอน พระองค์จึงประสบความสำเร็จในการสอน สาวกที่พระองค์ทรงสอนจึงสามารถพัฒนาตนเองสู่ความเป็นอริยบุคคล ตามหลักพุทธศาสนา (Buddhism) เป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) สัจนิยม (Realism) และจัดเป็นศาสนาสำคัญของโลก มีหลักคำสอนโดยย่อ 3 ประการที่เรียกว่า “โอวาทปาติโมกข์” ได้แก่

1. สัพพปาปสฺส อภินิหาริ การไม่ทำบาปทั้งปวง
2. กุสลสฺสุปสมปทา การทำความดีให้สมบูรณ์
3. สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้แก่ พระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ ต่อมา ได้มีการจารึกลงในคัมภีร์เรียกว่า “พระไตรปิฎก” อันเป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนา จัดเป็นหมวดหมู่มีทั้งหมด 3 ชุด หรือประมวลแห่งคัมภีร์ รวบรวมพระธรรมวินัยไว้ 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

1. พระวินัยปิฎก กล่าวถึงเรื่องหมวดพระวินัย ประมวลสิกขาบทสำหรับพระภิกษุและภิกษุณี แบ่งออกเป็น 5 คัมภีร์ คือ

1.1 มหาวิภังค์ ว่าด้วย พระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้สำหรับเป็นข้อปฏิบัติของภิกษุ เรียกว่า ศีล มี 227 ข้อ มีปรากฏในพระปาฏิโมกข์ บางครั้งเรียกว่า “อาทิกัมมิกะ”

1.2 ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วย ศีลของพระภิกษุณี 311 ข้อ เรียกว่า ศีล

1.3 มหาคัลล ว่าด้วย พุทธประวัติและระเบียบของพระภิกษุ แบ่งออกเป็น

10 หมวด

1.4 จุลวัคค์ ว่าด้วย เรื่องของสงฆ์ แบ่งออกเป็น 12 หมวด

1.5 ปรีวารวัคค์ ว่าด้วย ข้อปลีกย่อยในมหาวิภังค์ มหาคัลล พระวินัยปิฎกนี้เรียกย่อ ๆ ว่า อา. ปา. ม. จุ. ป. เพราะคำว่า “อา” มาจากคำว่า “อาทิกัมมิกะ” เป็นต้น

2. พระสุตตันตปิฎก ประมวลพระธรรมเทศนา คำบรรยายและเรื่องเล่าต่าง ๆ แบ่งเป็น 5 นิกายคือ

2.1 ทีฆนิกาย ว่าด้วย การรวบรวมพระสูตรที่มีขนาดยาว

2.2 มัชฌิมนิกาย ว่าด้วย การรวบรวมพระสูตรที่มีขนาดยาวปานกลาง

2.3 สังกยุตตนิกาย ว่าด้วย การรวบรวมพระสูตรที่รวบรวมเป็นหมวด ๆ เรียกว่าสังยุตต์หนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน

2.4 อังคุตตรนิกาย ว่าด้วย พระสูตรที่รวมเป็นหมวด ๆ เรียกว่า นิบาตตามจำนวนหัวข้อธรรม

2.5 ขุททกนิกาย ว่าด้วย ชุมนุมของพระสูตร ข้อธรรม คำอธิบายและเรื่องราว เบ็ดเตล็ดที่ไม่ได้จัดเข้าใน 4 นิกายข้างต้น

พระสูตรต้นปิฎก นี้เรียกย่อ ๆ ว่า ที. ม. ส. อ. ขุ. เพราะคำว่า “ที.” มาจากคำว่า ทิณนิกาย เป็นต้น

3. พระอภิธรรมปิฎก ประมวลหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาการล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์หรือบุคคล แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ได้แก่

3.1 สังคณีหรือธัมมสังคณี ว่าด้วยการรวมหัวข้อธรรมเข้าเป็นหมวดหมู่แล้วอธิบาย เป็นประเภท ๆ

3.2 วิภังค์ ว่าด้วยการอธิบายหัวข้อธรรมที่รวมเป็นหมู่แล้วแยกแยะ ชี้แจง โดยละเอียด

3.3 ธาตุกถา ว่าด้วยการสังเคราะห์ข้อธรรมต่าง ๆ เข้าใน ชั้น ฐ ธาตุ และ อายตนะ

3.4 ปุคคลบัญญัติ บัญญัติความหมายบุคคลประเภทต่าง ๆ ตามคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ

3.5 กถาวัตถุ ว่าด้วยการวินิจฉัยหรือการแถลงธรรมศนะต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกันระหว่าง นิกายทั้งหลาย ในสมัยตติยสังคายนา

3.6 ยมก ว่าด้วยการยกข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีการถาม ตอบเป็นคู่ ๆ

3.7 ปัญฐาน หรือมหาปกรณ์ ว่าด้วยการอธิบายปัจจัย 24 โดยพิสดาร เรียกย่อ ๆ ว่า ส วิ ธา ปุ ก ย ป เพราะคำว่า “ส” มาจากคำว่า สังคณี เป็นต้น

ความหมายของการศึกษาแนวพุทธศาสนา

การศึกษาคืออะไร ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า คำว่า ศึกษา มาจากคำว่า สย + อิกขา สมมา + อิกขา. สห + อิกขา ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องเห็นชัดในสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเองอย่างแท้จริง ดังนั้นการศึกษาจึงมิใช่ การเรียนเพียงด้านภาษา และอาชีพเท่านั้น แต่หมายถึงการดับทุกข์ ของตนเองและผู้อื่นให้ได้ การศึกษาแนวพุทธคือการทำตนให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ (พระสุธีวรญาณ. 2549. หน้า 110) สาริธ บัณฑิต (2547, หน้า 111) กล่าวว่า การศึกษาคือ ขบวนการพัฒนาขั้น 5 ให้เจริญเต็มที่เพื่อบรรเทาโรค โทสะ โมหะ ของมนุษย์ให้เบาบางลงและหมดไปในที่สุด พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต, 2549, หน้า 162) กล่าวว่า การศึกษามี จุดมุ่งหมายเพื่อทำให้ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพ ทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำจากปัจจัยภายนอก ให้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัวเอง สามารถกำหนดความเป็นของตนให้ได้มากที่สุด ในขณะที่ การศึกษาของปราชญ์ตะวันตกแนวคิดของท่านพุทธทาสกล่าวว่า “การศึกษาเป็นเฮโรอินสำหรับ ปราชญ์” ซึ่งหัวข้อธรรมในคำกลอนชื่อ “เรียนปราชญ์” ท่านพุทธทาสกล่าวถึงปราชญ์การศึกษาว่า

“...ไม่อาจจะนิยามคติเป็นจุดจบ
 ยิ่งเรียนยิ่งไม่ครบตามประสงค์
 เป็นเฮโรอินสำหรับปราชญ์ที่อาจอง

อยู่ในกรงปรัชญาน่าเอ็นดู.....” (ยูทรีนา เพียรเวช, 2548, หน้า 78)

พุทธศาสนาจึงมีความหมายเป็นศาสตร์แห่งศาสตร์ ดังคำกล่าวของไอน์สไตน์ และยังคงกล่าวอีกว่า “วิทยาศาสตร์ที่ปราศจากศาสนาคือคนขาพิการ” (ยูทรีนา เพียรเวช, 2548, หน้า 118) พุทธศาสนาสอนให้มองสิ่งต่าง ๆ จากจุดเดียวกันกับแหล่งกำเนิดของศาสตร์ ตำแหน่งศาสตร์แห่งศาสตร์นี้ ไอน์สไตน์ถึงกับยอมรับว่าวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ก็ไม่อาจแย้งไปได้ เพราะพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิต ซึ่งเป็นเรื่องนามธรรม หัวใจของพุทธศาสนาเป็นนามธรรมที่วัดด้วยกฎของธรรมชาติ จึงไม่มีช่องว่างให้ได้แย้งได้ ผู้รู้พุทธศาสนาอย่างแท้จริงและถูกต้อง จึงเท่ากับรู้หลักการของศาสตร์ทั้งปวง การที่ประเทศไทยเกิดปัญหาทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในปัจจุบันโดยเฉพาะปัญหาจากเยาวชนนั้นเพราะเราผิดพลาดในการเลือกใช้ศาสตร์ที่ไม่ใช่ศาสตร์แห่งศาสตร์ ปัญหาต่าง ๆ ของสังคมไทยเกิดขึ้นจากการศึกษาที่ไม่ถูกต้อง ท่านพุทธทาสเรียกว่า “การศึกษาหมาทางคว้น” (พุทธทาสภิกขุ, 2542, หน้า 12)

การศึกษาแนวพุทธ คือกระบวนการแก้ปัญหาอย่างถูกต้องด้วยการทำลายอวิชชาและค้นหา และสร้างเสริมปัญญา ฉันทะ และกรุณา คือกระบวนการที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมให้แก่มนุษย์ ทรงเป็นผู้แนะนำด้วยวิธีการต่าง ๆ และทรงให้ความเป็นอิสระในการตัดสินใจแก่พวกเขา รูปแบบของการพัฒนาการสอนแนวพุทธ หรือรูปแบบของพุทธวิธี เป็นวิธีการฝึกฝนบุคคลทั้งสองด้าน คือ ด้านร่างกายหรือพฤติกรรม และด้านของจิตใจ ในส่วนของความรู้สึกลึกซึ้งสติปัญญา มีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การยกระดับของจิตของตนเองให้ข้ามพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงให้ได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547, หน้า 13)

การศึกษาแนวพุทธ คือการฝึกฝนและอบรมในทางบาลีใช้คำว่า “สิกขา” หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเรียกว่า “ไตรสิกขา” การศึกษาแนวพุทธเป็นการฝึกอบรมมนุษย์ให้มีใจสูงอย่างสมบูรณ์ ทำให้รอดหลุดพ้นจากปัญหาชีวิตที่เป็นทุกข์ ทั้งในส่วนของบุคคลและในส่วนของสังคม ฝึกให้มนุษย์ควบคุมความเห็นแก่ตัว มีการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสันติสุข เป็นมนุษย์ที่สงบเย็น

การศึกษาแนวพุทธ สามารถจำแนกลักษณะของการจัดการศึกษาทุก ๆ ด้านรวมถึงในการปฏิบัติทางจิตทั้งสิ้น ซึ่งพุทธทาสภิกขุ ได้เสนอแนวทางแห่งการศึกษาแนวพุทธไว้ 4 แนวทาง ได้แก่

1. แนวทางแห่งญาณุตตมัมปปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างถูกต้อง

2. แนวทางแห่งไตรสิกขา และมรรค 8

3. แนวทางแห่งปัจจุสมุปบาท

4. แนวทางแห่งจิตภาวนา

ในแนวทางแห่งจิตภาวนาทางพุทธศาสนาเน้น สภาพจิตที่เป็นสมาธิที่มีความสุขประกอบอยู่ด้วย บุคคลก็จะได้รับความสุขเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง เป็นความสุขที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุเป็นเครื่องล่อ เป็นความสุข ที่เกิดจากภายในตัวบุคคล เป็นความสุขที่ทุกคนสามารถจัดให้กับตนได้ทุกวัน เป็นความสุขที่เอื้ออำนวยแก่บุคคลครบทุกด้าน ทั้งด้านปัญญา ด้านพฤติกรรม ด้านร่างกาย และด้านจิตใจ ความสุขชนิดนี้เรียกว่า ความสุขที่เกิดจากการปรุ้งแต่งจิตด้วยระบบสมาธิ หรือสมถภาวนา

ที่มาแห่งปัญญา หรือบ่อเกิดแห่งการศึกษาแนวพุทธ คือความรู้แจ้ง ในเรื่องราวต่าง ๆ ที่ศึกษาเล่าเรียน มีบ่อเกิดมาจาก 3 แหล่งด้วยกัน (พระไตรปิฎกฯ ฉบับหลวง 2535, หน้า 11, 228, 171) คือ

1. จินตามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการคิด การพิจารณาหาเหตุผล รู้จักคิด รู้จักนำมาไตร่ตรอง และคิดเป็น อย่างปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หรือ ปึงเจกพุทธเจ้า จึงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา หรือศาสนาแห่งการคิด

2. สุตมยปัญญา ความรู้อันเกิดจากการสดับรับฟัง หรือความรู้จากการศึกษาเล่าเรียน เป็นปัญญาที่เกิดขึ้น ได้ด้วยการฟัง หรือการเล่าเรียนที่ถ่ายทอดต่อกันมา

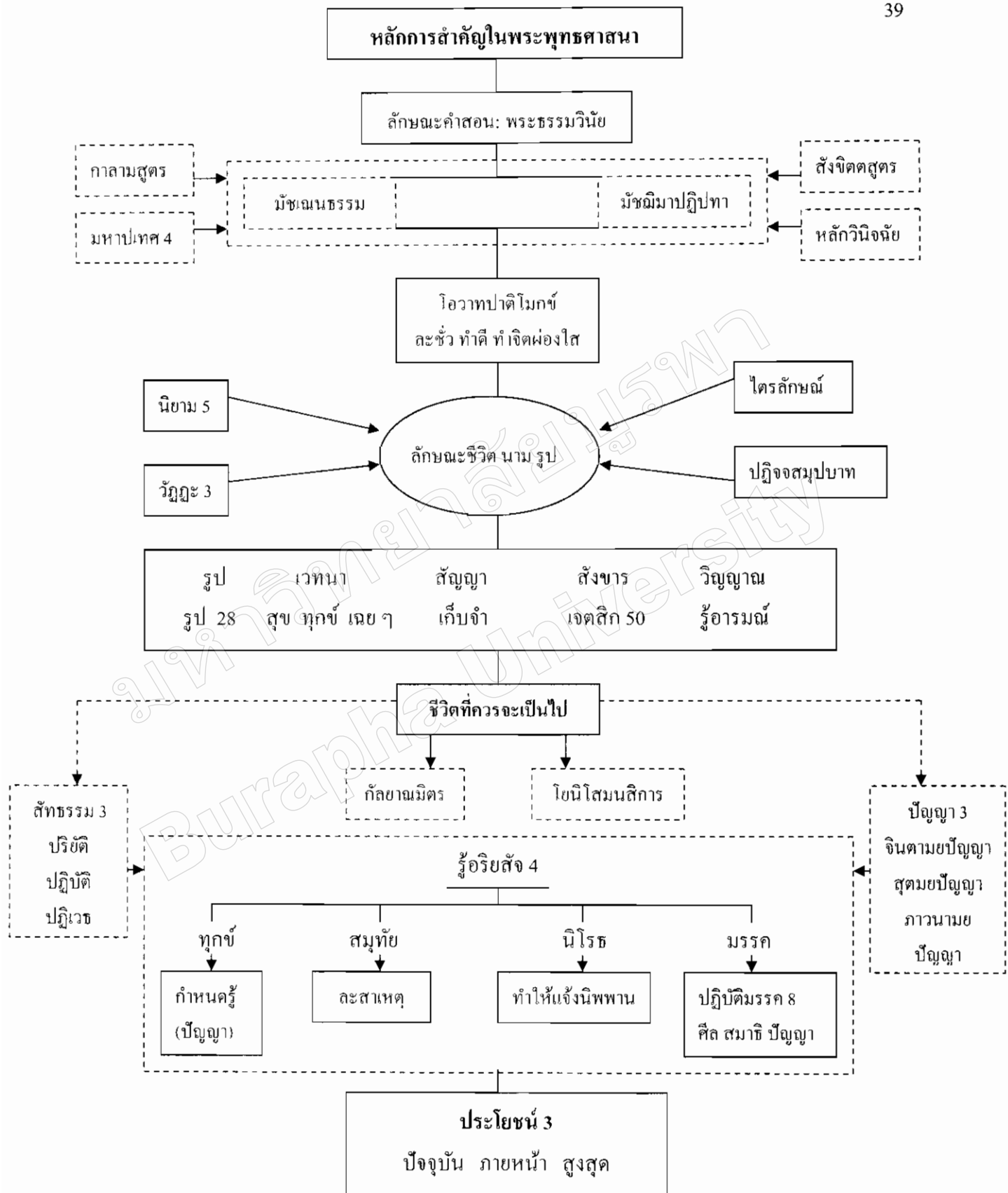
3. กาวนามยปัญญา ความรู้เกิดจากการลงมือปฏิบัติ (ที.ปา.11/ 268/ 231) เป็นปัญญาที่สำเร็จด้วยการฝึกหัดอบรม หรือปัญญาของผู้เข้าสมาบัติ (ฌาน) และการเกิดปัญญา 3 นี้ มีความเกี่ยวเนื่องกับหลักศีลธรรม 3 หรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า ปรียติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ (พระเทพเวที 2535 ก. หน้า 125) คือ

1) ปรียติศีลธรรม คือ การเล่าเรียนคำสั่งสอนอันได้แก่ พุทธพจน์

2) ปฏิบัติศีลธรรม คือ ปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติอันได้แก่ มรรคมืองค์ 8

3) ปฏิเวธศีลธรรม คือ ผลอันพึงบรรลุจากการปฏิบัติ ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน

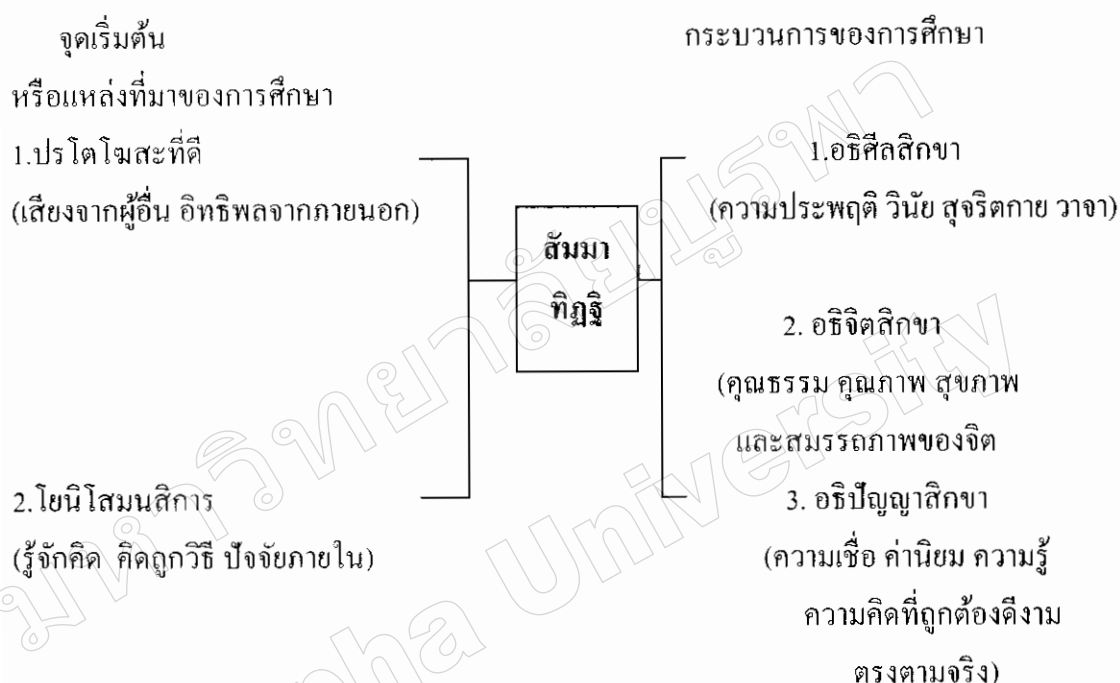
โดยสรุปหลักการสำคัญของการศึกษาแนวพุทธ ก็คือการปฏิบัติตามโอวาทปาติโมกข์ อันได้แก่ การละเว้นความชั่ว การทำความดี และการทำจิตให้บริสุทธิ์ ซึ่งไพรัช สู่แสนสุข (2539, หน้า 90) ได้สรุปเป็นผังมโนทัศน์หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา ดังแผนภาพที่ 2

ภาพที่ 4 หลักการสำคัญในพระพุทธศาสนา

กระบวนการการศึกษาตามแนวพุทธศาสนา

กระบวนการของการศึกษาในทางพุทธศาสนานั้นในเรื่องของสัมมาทิฐิ ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัย 2 ประการ คือการอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีและความรู้จักคิด หรือโยนิโสมนสิการ รายละเอียดของกระบวนการศึกษาแนวพุทธศาสนาจะเป็นดังแผนภาพที่ 3 (พระธรรมปิฎก, 2546, หน้า 15)

ภาพที่ 5 กระบวนการสำคัญของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

ระดับขั้นตอนของการศึกษาแนวพุทธ

เพื่อความสะดวกในการประพฤติ ปฏิบัติตนของชาวพุทธ ว่าควรจะใช้พุทธธรรมระดับใดเพื่อนำไปพัฒนาในแต่ละด้าน และเพื่อความสะดวกของการศึกษาแนวพุทธ จึงแบ่งพุทธธรรมออกเป็น 3 ระดับด้วยกัน คือ

1. ระดับพิธีกรรม ระดับพิธีกรรมหรือระดับเปลือกนอก เป็นระดับผิวเผิน ไม่ใช่แก่นแท้ของพุทธธรรม ซึ่งสะดวกในการปฏิบัติ บางครั้งก็มีการปฏิบัติโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว และมักจะปฏิบัติกันเมื่อมีโอกาส และมักจำกัดกันตามฤดูกาล มี 2 ชนิดคือ พิธีกรรมที่เป็นมงคล เช่น พิธีบวช ทำบุญบ้าน และพิธีกรรมที่เป็นอวมงคล เช่น งานศพ เป็นต้น จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติพิธีกรรมระดับนี้ เพื่อเข้าถึงระดับจริยธรรม แต่บางครั้งผู้ปฏิบัติไม่คำนึงถึงจุดประสงค์ที่แท้จริง จึงปฏิบัติกันจนฟุ่มเฟือยเกินขอบเขต แสดงความมีฐานะ จึงเป็นการปฏิบัติที่ผิดหลักในทางพระพุทธศาสนาผู้ที่พยายาม

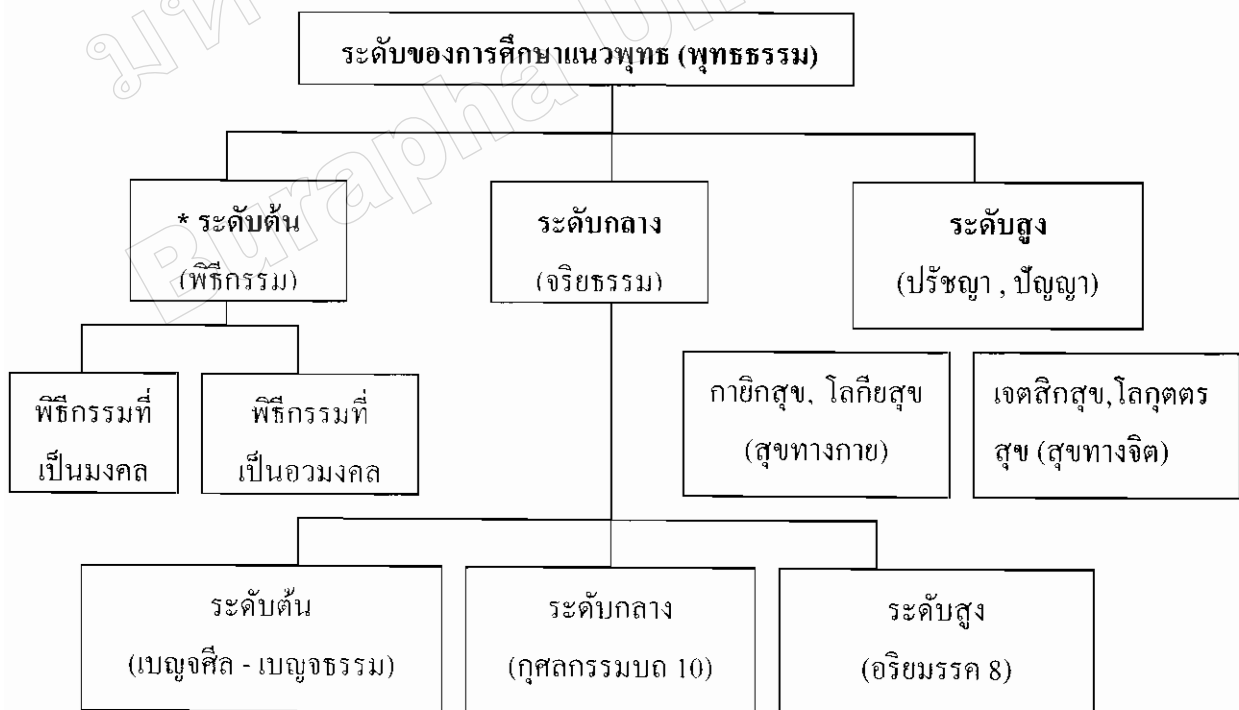
รณรงคฺ์ในเรื่องนี้อย่างแท้จริงและเห็นได้ชัดเจน คือ พระพรหมมั่งคณาจารย์ (หลวงพ่อบัณฑิต) (หลวงพ่อบัณฑิต) ซึ่งแนวคิดของท่านเห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์

2. ระดับจริยธรรม จริยธรรม คือธรรมหรือหน้าที่ ที่บุคคลพึงประพฤติปฏิบัติเพื่อความดีงาม ความถูกต้อง สมการ ความมีประโยชน์ต่อตนเองและสังคม จริยธรรมมีความสมบูรณ์ในทุก ระดับในพระพุทธศาสนา เช่น จริยธรรมระดับต้น ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม จริยธรรม ระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ คือความประพฤติสุจริตด้วยไตรทวาร คือ กาย วาจา ใจ และ ระดับสูง ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ มีปัญญาความรู้ถูกต้อง เช่น เห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

3. ระดับปรัชญา ระดับปรัชญาหรือระดับปัญญา เป็นปัญญาระดับสูงสุดที่บุคคลต้อง ปฏิบัติเพื่อนำไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิต เพื่อให้ชีวิตสมบูรณ์และมีสันติสุข มี 2 ระดับคือ

3.1 กายิกสุข คือความสุขทางกาย จัดเป็นความสุขระดับต่ำ โดยอาศัยวัตถุเป็นเครื่อง ล่อ บางครั้งเรียกว่า “โลกียสุข”

3.2 เจตสิกสุข คือความสุขทางใจ เป็นความสุขระดับสูง บางครั้งเรียกว่า “โลกุตตรสุข” ระดับขั้นของการศึกษาแนวพุทธ หรือพุทธธรรม สามารถสรุปเป็นผังมโนทัศน์ได้ดังนี้

* หมายเหตุ พุทธธรรม 3 ระดับนี้ ชาวพุทธส่วนมากสนใจปฏิบัติเฉพาะในระดับพิธีกรรมเปลี่ยนนอกเท่านั้น

ภาพที่ 6 ระดับการศึกษาแนวพุทธ

กระบวนการเข้าถึงการศึกษาแนวพุทธ (พระสุธีวรญาณ, 2550, หน้า 115)

พื้นฐานที่จะเกิดระบบการศึกษาแนวพุทธที่ถูกต้อง และมีคุณภาพหรือที่เรียกว่า “บูรพบทของการศึกษา” มี 7 ประการด้วยกันคือ

1. กัลยาณมิตตตา - การคบคนดี
2. ฉันทสัมปทา - ใฝ่ดี
3. สีสสัมปทา - มีระเบียบวินัย
4. อุตตสัมปทา - รู้ศักยภาพตนเอง
5. ทิฏฐิสัมปทา - มีความเห็นชอบ
6. อัปมาทสัมปทา - รู้จักใช้เวลาให้เกิดประโยชน์ – ไม่ประมาท
7. โยนิโสมนสิการ - คิดเป็นระบบ

สรุปการศึกษากับพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งคู่กัน เพราะการตรัสรู้ ก็คือกระบวนการทางการศึกษา โดยวิธี ศีล สมาธิ ปัญญา หรือมรรคมีองค์ 8 เป้าหมายของการศึกษาแนวพุทธ คือ วิมุตติ หมายถึงการดับทุกข์ได้ ดับความโลภ ความโกรธ ความหลง มีแต่ปัญญา และกรุณา อันบริสุทธิ์ต่อมนุษยและสรรพสัตว์

การศึกษาแนวพุทธเป็นการศึกษาเพื่อสันติและความสุข พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, 2545, หน้า 78-81) ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อการพัฒนาคนอย่างเ็นองค์รวม ว่าต้องมีการพัฒนาในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

1. พัฒนากาย คือ การพัฒนาร่างกายให้แข็งแรง มีสุขภาพดี ปราศจากโรคภัย เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้องดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ทางสังคม
2. พัฒนาศีล คือ ไม่เบียดเบียนทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น มีความประพฤติดีเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้อื่น ต่อสังคม มีอาชีพที่ถูกต้อง เพื่อการพัฒนาสังคม
3. พัฒนาจิต คือ การอบรมส่งเสริมจิตใจให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทั้ง 3 ด้านคือ ปัญญา ศีล และสมาธิซึ่งเรียกว่า การบำเพ็ญไตรสิกขา การฝึกฝนพัฒนาดนเอง และสำรวจตรวจสอบวัดผล การพัฒนาดนได้เสมอ และตลอดเวลา โดยในส่วนของการพัฒนาศีลจะใช้วินัยเป็นเครื่องฝึก วินัยมีความสัมพันธ์กับจิตสำนึกของมนุษย์ คือ จิตสำนึกในการพัฒนาดน

วิธีการเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนาหรือการสร้างจิตตภาวนา ในทางพระพุทธศาสนา อาจแยกเป็น 3 ระดับได้แก่ (พระราชวรมุนี(ป.อ.ปยุตฺโต), 2549, หน้า 12 – 14)

1. การสร้างให้มีสมรรถภาพทางจิต
2. การสร้างให้มีคุณภาพจิตและ
3. การสร้างให้มีสุขภาพจิต แบ่งออกเป็นอิสรภาพ 4 ส่วนได้แก่

- 4.1 อิสระภาพทางกาย กายภาวนา คือการฝึกอบรมกาย
- 4.2 อิสระภาพทางสังคัม ศีลภาวนา หมายถึงการไม่เห็นแก่ตัว ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สร้างความสุจริตให้เกิดขึ้นทางสังคัม
- 4.3 อิสระภาพทางจิต จิตตภาวนา คือการฝึกอบรมจิต และ
- 4.4 อิสระภาพทางปัญญา โดยการฝึก ปัญญาภาวนา เพื่อให้เกิดอิสระภาพทางปัญญา ระบบการศึกษาแนวพุทธ หรือการพัฒนาผู้เรียนด้วยไตรสิกขานี้ อาจสรุปแนวคิดได้ดังนี้

ภาพที่ 7 สรุปแนวคิดกลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา แบบไตรสิกขา

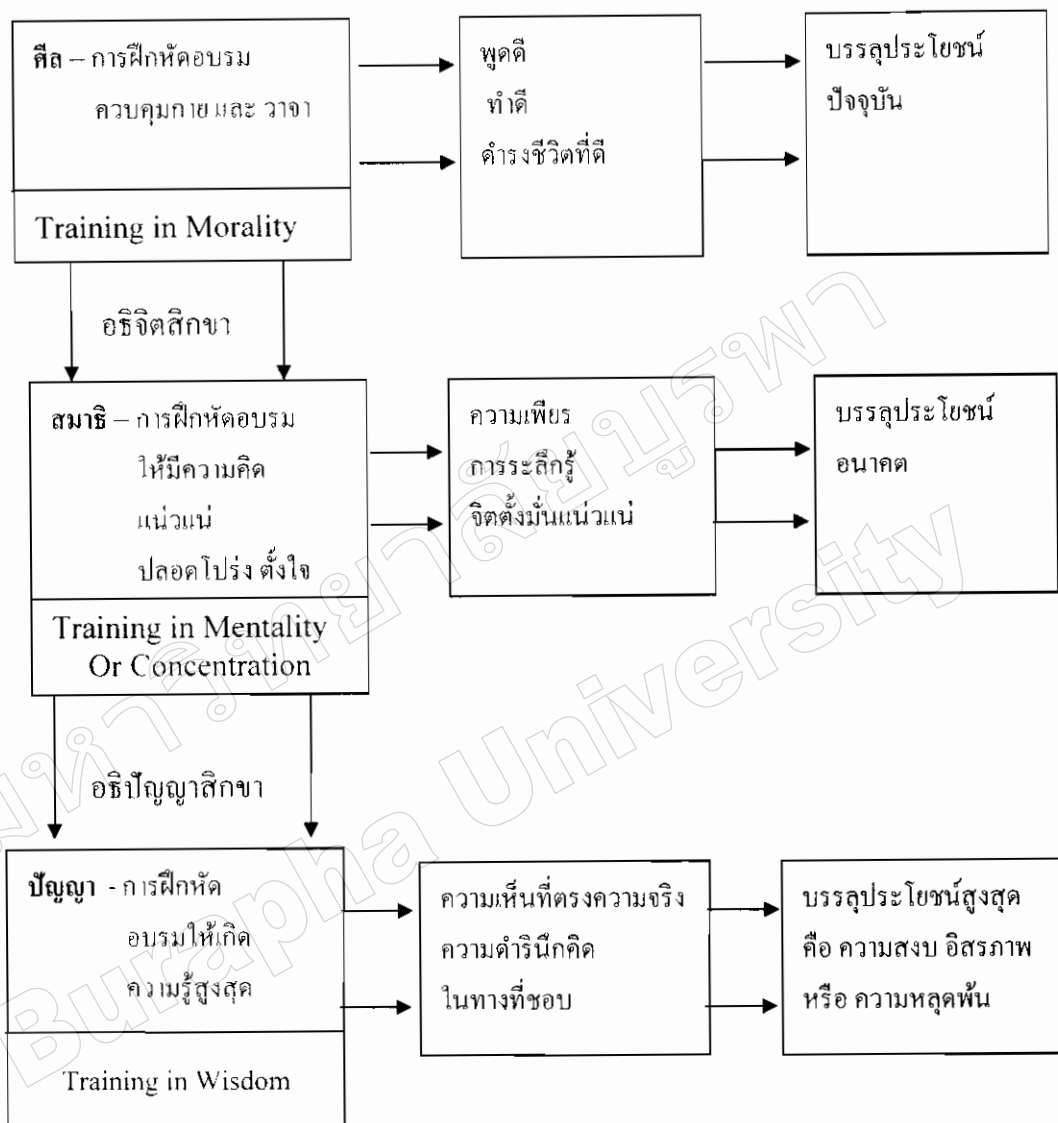
จุดเริ่มต้นของการศึกษาแนวพุทธ เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล แก่นนำของกระบวนการแห่งการศึกษา ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทักษะ ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องตรงกับความป็นจริง ซึ่งเรียกว่า “สัมมาทิฐิ แหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษาแนวพุทธ เรียกว่า “ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ” มี 2 ประการ คือ ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโมสะ และปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ

ปัจจัยที่ 2 หรือโยนิโสมนสิการเป็นแกนกลาง หรือเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของการศึกษาแนวพุทธ เป็นส่วนที่ขาดไม่ได้ของการศึกษาแนวพุทธ การรู้จักคิด หรือการคิดเป็นอย่างมีระบบ จะทำให้เป็นบุคคลที่มีการศึกษาที่สมบูรณ์ เมื่อคิดก็จะคิดอย่างมีโยนิโสมนสิการ เมื่อไม่คิดก็จะอยู่อย่างมีสติครองใจ ซึ่งเป็นแกนกลางแห่งศักยภาพของมนุษย์ที่ต้องการอย่างแท้จริงก็คือปัญญา โยนิโสมนสิการ โดยสรุปหมายถึง การคิดให้ถึงต้นตอ คิดให้ถึงรากเหง้า ให้ละเอียดลึกซึ้ง ในภาษาอังกฤษจะใช้หลายคำ เช่น Reflective Thinking คือ คิดสะท้อน คิดหลายแง่มุม Systematic Thought คิดเป็นระบบ

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการแสดงธรรม หรือ พฤติกรรมการสอนธรรม 3 ประการ (ม.ม. 13/330/322 และ อญ.ติก.20/565/356) คือ

- 1) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้เรียน รู้เห็นจริง ในสิ่งที่ควรรู้ ควรเห็น อภิญญา ธรรมเทศนา (Teaching with full comprehension) หมายถึงใครมีสติปัญญา พื้นฐาน ความสามารถระดับใด และมีความจำเป็นต้องรู้เรื่องใด พระองค์ก็จะทรงแสดงในเรื่องนั้น ๆ แก่เขา (ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ)
- 2) ทรงแสดงมีเหตุผล ผู้เรียนเมื่อพิจารณาตามไป คิดตามไป จะเกิดเห็นจริงตามนั้น สนิทานธรรมเทศนา (Teaching in terms of reference of causality)
- 3) ทรงแสดงให้เห็นจริงให้ผลเป็นอัสจรรย สัปปาฏิหาริย์ ธรรมเทศนา (Teaching in such a way as to be convincing and practical) คือ ใครก็ตามเมื่อปฏิบัติตามที่ทรงแสดงไว้ ผลจะเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้นั้นตามสมควรแก่การประพจน์ ปฏิบัติ เหมือนกับการอ่านหนังสือ อ่านหน้าเดียวก็รู้หน้าเดียว อ่านทั้งเล่มก็รู้เนื้อหาทั้งเล่ม คือ มีความรู้ความสามารถตามสมควรแก่ปริมาณของเนื้อหาที่อ่าน การศึกษาธรรม และปฏิบัติธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนก็ทำนองเดียวกัน คือ คนที่ศึกษาปฏิบัติมาก ก็ได้รับความสุข ความเจริญมาก คนปฏิบัติน้อย ผลก็น้อยตามปฏิบัติ (สมเด็จพระญาณสังวร. 2541, หน้า 4-5) ทั้ง 3 ประการนี้พระพุทธองค์ทรงเป็นตัวอย่างคือ สอนอย่างไร พระองค์ทรงปฏิบัติอย่างนั้น จากคำอธิบายหลักการสอนข้างต้น สุมน อมรวิวัฒน์ (2548, หน้า 58 – 77) ได้นำมาจัดระบบการสอนตามแนวพุทธวิธีดังนี้

อริศีลสิกขา

ภาพที่ 8 กระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา

แนวคิดของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2544, หน้า 84) สรุปแนวคิดในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการศึกษาตามแนวพุทธศาสนา สรุปได้ดังนี้

1. การพัฒนาคนตามแนวทางของหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาปัญญาด้วยกระบวนการคิดวิเคราะห์ ท่านใช้คำว่า “ภาวนา” โดยมีศีลกับปัญญาเป็นกลไกในกระบวนการ และมีจิตใจเป็นตัวเชื่อมประสานกระบวนการ

2. การพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่เน้นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นการพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ด้วยการเอาชนะธรรมชาติ และเป็นแนวคิดพื้นฐานเดิมของอารยธรรมตะวันตกเท่านั้น

3. การพัฒนาการสอนพุทธศาสตร์แบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาโดยการบูรณาการองค์ประกอบทั้งหมดที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกันเพื่อตอบสนองความต้องการในการอยู่ร่วมกันด้วยดีระหว่างคนกับธรรมชาติ

4. การพัฒนาดังกล่าว เป็นการพัฒนาที่มีฐานของการพัฒนาร่วมกันของทุกองค์ในระบบแห่งชีวิต สังคม ธรรมชาติ โดยไม่มีการแบ่งแยกการพัฒนาเป็นภาค

5. การพัฒนาในแนวคิดนี้เป็นการพัฒนาที่ดำเนินไปอย่างกลาง ๆ ไม่มีการพัฒนาที่ดำเนินไปอย่างสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง

6. แนวความคิดในการพัฒนา จะต้องดำเนินไปบนพื้นฐานดังต่อไปนี้

ไม่ใช่การพัฒนาที่เน้นการสนองบริโภคนิยม ไม่ใช่การบังคับคนให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่ยอมรับในความหลากหลายของแต่ละบุคคล ไม่ใช่การหลอกตัวเอง

แนวคิดทั้งหมดเน้นการปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยจะต้องยอมรับความจริงแห่งการดำเนินชีวิตตามระดับแห่งการพัฒนาตน พร้อมกับพยายามปฏิบัติให้ก้าวหน้า เพื่อการก้าวไปสู่สภาพชีวิตในระดับการพัฒนาที่สูงขึ้นไป โดยมีความสำนึกและตระหนักรู้ว่า คนทำเช่นนั้น เพื่อเป็นการฝึกฝนพัฒนาตน และเน้นการดำเนินการพัฒนาตามแนวสายกลางของพระพุทธศาสนา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เสนอเนื้อหาที่ต้องเรียนรู้ใหม่ต่างออกไปจากที่มีอยู่ในระบบการศึกษาปัจจุบัน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ด้านด้วยกัน กล่าวคือ

“พุทธศาสตร์เป็นศาสตร์สำหรับรู้ ธรรมศาสตร์เป็นศาสตร์สำหรับปฏิบัติ และสังคมศาสตร์นี้ เป็นศาสตร์สำหรับทำความเข้าใจ หรือยึดหยุ่นซึ่งกันและกัน ในระหว่างคนทุกคน” (พุทธทาสภิกขุ, 2531, หน้า 139)

1. ด้านพุทธศาสตร์

ด้านนี้เป็นด้านที่เกี่ยวข้องกับภาคทฤษฎี สำหรับแก้ปัญหาต่างๆ ที่มนุษย์เผชิญอยู่ ท่านถือว่าเป็นการค้นหาหลักการ ทฤษฎีที่ถูกต้องเหมาะสม เพื่อหาอุดมคติของเรื่องนั้น ๆ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติ ท่านแบ่งพุทธศาสตร์ ออกเป็น 2 หมวดใหญ่

1. ศิลปศาสตร์ ความรู้เพื่อการดำรงชีพ

2. วิทยาศาสตร์ ความรู้ที่จะมีสติปัญญาที่ไม่ให้เป็นทุกข์

สำหรับหมวดศิลปศาสตร์เป็นความรู้เพื่อการดำรงชีพ มีความหมายกว้างขวางกว่า อาชีวศึกษา หรือการเรียนวิชาชีพสาขาต่างๆ ที่เรารู้กันอยู่ในปัจจุบัน ท่านแบ่งออกเป็น 6 สาขาวิชา คือ

1. รู้หนังสือ เพื่อเรียนรู้เรื่องธรรมดาสามัญอย่างหนึ่ง
2. รู้จักดำรงชีพ คือมีอาชีพที่เหมาะสมอย่างหนึ่ง กับรู้จักการใช้ชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม เรื่องกิน อยู่ หลับนอน ทำงานอย่างเหมาะสม เพื่อให้ดำรงชีพอย่างมีค่าที่สุด เพื่อให้ชีวิตแต่ละวันน้อมไปสู่ความสะอาด สว่าง สงบ

3. รู้จักดูแลสุขภาพอนามัย
4. รู้จักปฏิบัติเพื่อให้สังคมการเมืองเป็นไปอย่างถูกต้อง
5. รู้จักโลกนี้ รวมทั้งระบบธรรมนิเวศวิทยา เพื่อไม่ให้มนุษย์ทำลายโลก
6. รู้จักหน้าที่และสิทธิของมนุษย์

2. ด้านวิทยาศาสตร์

เป็นวิชาว่าด้วยอุดมคติของชีวิต คืออุดมคติของการเข้าถึงความดีสูงสุด อันหมายถึงพ้นดีขึ้นไป แล้ว อุดมคติของการปฏิบัติให้เข้าถึงความดีที่ว่่านั้น สุดท้ายก็เป็นอุดมคติของการร่วมมือกับคนอื่น ๆ เพื่อเข้าถึงความดีนั้น

“.... สิ่งที่เราเรียกว่า อุดมคติของชีวิตนั้น มีค่ามาก ประเสริฐที่สุด และจำเป็นที่สุด ถ้าไม่รู้จักอุดมคติของชีวิตแล้ว ก็จะจม จะจมลงไป จมลงไป จมลงไป ในโคลนแห่งกิเลสกิเลส มีอย่างไร ต้องการอะไร มันก็จะจมลงไป ในโคลนนั้น แต่ถ้ามีอุดมคติของชีวิต มันจะถอนขึ้นมา ถอนขึ้นมา ถอนขึ้นมา มันจะไปที่รอดพ้นและปลอดภัย ฉะนั้นเราต้องมีอุดมคติที่ถูกต้อง จึงจะได้” (พุทธทาสภิกขุ, 2533, หน้า 254)

3. ด้านธรรมศาสตร์

เป็นความรู้ด้านที่เป็นส่วนของการปฏิบัติของพุทธศาสตร์ การเรียนภาคทฤษฎีจะต้องควบคู่กับภาคปฏิบัติด้วย ท่านแปลธรรมศาสตร์ที่ท่านเป็นผู้บัญญัติขึ้นเองว่า เป็นศาสตร์แห่งการกระทำที่ออกมาจากความรู้อันถูกต้อง แล้วกระทำอย่างแข็งแกร่งที่สุด ให้ได้ตลอดสาย ตรงกับสิ่งที่ต้องกระทำเพื่อให้เกิดผล หรือแก้ปัญหาได้จริงๆ ท่านกล่าวว่า

“ถ้าเราต้องการปฏิวัติเยาวชน ให้มาสู่ทางที่ถูกต้อง ... เป็นเยาวชนอภิชาตบุตรขึ้นมา เราต้องปฏิวัติเขาให้ได้โดยความรู้ที่พอเพียง เกี่ยวกับการกระทำ แล้วก็ทำให้ได้ ... ตามความรู้ที่น้อยอย่างเพียงพอ” (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), 2533, หน้า 289)

กระบวนการเรียนรู้ตามทัศนะพระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ (2538, หน้า 271)

ท่านให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ชนิดผ่านประสบการณ์ทั้งในแง่การลงมือกระทำและ

การล้มผลจากการกระทำนั้น จึงจะถือได้ว่าการศึกษานั้นสมบูรณ์ วิธีชีวิตคือการศึกษานั่นเอง ท่านเชื่อว่า “การศึกษานั้นคือสิ่งที่มีอยู่แล้ว ในตัวชีวิตนั้นเองตลอดเวลา ... พอคลอดออกมาจากท้องแม่ ก็มี การศึกษาอย่างหนึ่ง โตขึ้นมาเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นพ่อบ้านแม่เรือน เป็นคนเฒ่าคนแก่ กระทั่งตาย ไป ตลอดสายแห่งชีวิตนี้เป็นการศึกษาอยู่ในตัวมันเอง. เป็นการศึกษามากที่สุด ก็คือ การศึกษาที่ รู้สึกได้ด้วยตนเอง”

ต้องสอนธรรมที่เป็นแก่นให้แก่เด็ก ตลอดชีวิตการเผยแพร่ธรรมของท่าน ท่านเน้นเสมอว่าธรรมะที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา คือเรื่องการศึกษาปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งแทงตลอดนั้นควรนำมาสอนแก่ประชาชนทั่วไป ในความคิดทางการศึกษาของท่านท่านย้ำว่าต้องนำมาสอนกับเยาวชนด้วย ตั้งแต่เด็กเล็กเลย

“อาตมายืนยันว่าทุกอย่างที่จะไปพระนิพพาน ปรับปรุงมาใช้กับเด็กๆ ได้ ที่เขาจะละสิ่งที่ควรละ เขาจะทำการที่ควรทำ ขอให้ถึงขั้นนี้ด้วย เอาธรรมะประเสริฐของพระพุทธเจ้า มาใช้กับเด็กได้ทุกระดับ ... เด็กๆ ก็ต้องเข้าใจว่า ยึดถือสิ่งใด สิ่งนั้นแหละมันจะกัด รักสิ่งใด สิ่งนั้นแหละมันจะกัด มันก็จะไม่ยึดมันถือนั่น หมายถึง สิ่งใดให้มันกัด”

กระบวนการศึกษาในพระสนทนายธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)

ท่านเน้นสอนเรื่องความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ 5 ดี เพราะในปัจจุบันสังคมมีปัญหาหลายด้านด้วยกัน เป็นต้นว่า ปัญหาเสพติด ความรุนแรง เรื่องเพศ ประพฤติเกรี้ยวกร้าว ฯลฯ ท่านพุทธทาสจึงได้เสนอการแก้ปัญหาสังคม ด้วยหลักการปฏิบัติ 5 ดี สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยเริ่มต้นการแก้ไขปัญหายุ่งยากที่เยาวชนก่อน เพื่อเสริมสร้างให้เยาวชนเป็นคนดีในสังคม ซึ่งจะเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพในอนาคต หลักการปฏิบัติ 5 ดี สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือ 1) การเป็นลูกที่ดี 2) ศิษย์ที่ดี 3) ครอบครัวที่ดี 4) คบเพื่อนดี และ 5) ไปสู่สถานที่ดี

พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะเรื่องนักเรียนในฐานะผลผลิตทางการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มที่ 1 ศิษย์ผีสิง

1) ศิษย์ผีสิง พุทธทาสกล่าวอธิบายคำว่าศิษย์ผีสิงว่าหมายถึง

“ศิษย์ปลอมก็เป็นพวกที่พูดกันไม่รู้เรื่อง ส่วนใหญ่พูดกันไม่รู้เรื่อง คงจะเคย

สังเกตเห็นกันมาแล้ว เป็นศิษย์ผีสิง พูดกันไม่รู้เรื่อง เป็นลึงทโมนกระทั่งเป็นอะไรต่าง ๆ ดูตามหน้าหนังสือพิมพ์ นี่ก็ศิษย์ปลอม.”

2) ประชาธิปไตยทำให้เด็กไม่เคารพครู พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า

“เด็กฝรั่งไม่เคารพครูอาจารย์ เป็นประชาธิปไตยจนไม่มีครูอาจารย์ เด็กสมัยใหม่ในโรงเรียนของโลกนั้น เขาให้เป็นประชาธิปไตย ฉะนั้น ครูกับศิษย์เป็นเพื่อน บางทีก็ยิ่งกว่า” โดยตัวเด็กเองแล้วก็มี

ความไม่เต็มใจในการศึกษาตามระบบ ผลที่ตามมาคือการพยายามออกนอกกรอบที่โรงเรียนวางเอาไว้ และโครงสร้างทางสังคมก็มีส่วนสร้างรูปแบบให้เด็กไม่เคารพครู

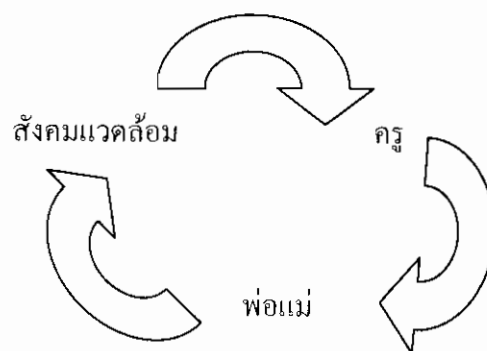
2. กลุ่มที่ 2 เด็กที่ถูกเลี้ยงด้วยเงิน แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1) ลูกเข้าใจว่าพ่อแม่เป็นทางมาแห่งเงิน พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่าเด็กมีบิดามารดา เฉพาะที่จำเป็นจะต้องขออาหารกิน จะต้องได้อาหาร จะต้องมีเงินใช้ เด็กสมัยนี้ไม่ก้มหัวลงกราบพ่อแม่เพื่อขอเงินใช้... เพราะเขาถูกอบรมให้เข้าใจว่า บิดามารดาต่างหาก มีหน้าที่จะต้องหาเงินให้เขาใช้.... การศึกษาแผนใหม่เป็นอย่างนี้

2) ลูกมีบุญคุณเหนือพ่อแม่ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า

“เดี๋ยวนี้มันเปลี่ยน... ไม่มีคำที่ว่า “แล้วแต่แม่แล้วกัน” มันต้อง “แล้วแต่ฉัน” “แม่ต้องตามใจฉัน” อย่างนั้นอย่างนี้ เพราะแม่ให้ฉันเกิดมา หรือว่าฉันจะทำให้เกียรติยศให้วงศ์ตระกูล แม่ต้องเป็นหนี้บุญคุณของฉัน นี่อย่างนี้เป็นเรื่องจริง.. (พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), 2540, หน้า 25-28) นักเรียนหรือเยาวชนที่ถูกเลี้ยงด้วยเงิน จะมีฐานะความคิดที่มองพ่อแม่เป็นธนาคาร ไม่จำเป็น ต้องเคารพ เพราะหน้าที่ของพ่อแม่คือการตอบสนองความต้องการทางวัตถุ และที่สำคัญไม่มีสิทธิ ในการบังคับให้อยู่ระบบ กลับต้องตามใจเพื่อให้เยาวชนได้สิ่งที่เรียกว่า “อิสระอย่างไร ชอบเขต” กลายเป็นว่า เด็กเป็นฝ่ายบังคับพ่อแม่ และเรียกร้องจากสังคม

หากจะโทษเยาวชนว่าไร้คุณภาพ ก็ควรมองถึงแม่แบบทั้งทางบุคคลและสังคมที่เรียกว่า กลไกศึกษามีพ่อแม่เป็นปัจจัยหลัก และสังคมแวดล้อมเป็นปัจจัยสนับสนุน ที่เป็นสาเหตุร่วมให้สังคม เพิ่มปริมาณเยาวชนชนิด “ผีสิง” เยาวชนผีสิงถือว่าเป็นผลผลิตโดยตรงจากปัจจัยดังกล่าว สามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 9 แสดงลักษณะสาเหตุร่วมของเยาวชนผีสิงตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสเห็นว่าเด็กและเยาวชนที่พึงปรารถนาต้องมีคุณสมบัติโดยสรุป 9 ประการ คือ

1. มีการศึกษาดี เป็นการศึกษาที่สามารถเอาชนะสัญชาตญาณอย่างสัจด์ การศึกษาที่ถูกต้องสร้างความเป็นสุภาพบุรุษ สอนให้เป็นคนไม่เห็นแก่ตัว มีความเสียสละต่อส่วนรวมและเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ

2. มีสุขภาพอนามัยดี ทั้งทางกายและจิต โดยเฉพาะสุขภาพทางวิญญาณ จะต้องปราศจากกิเลสรบกวน ปราศจากความเห็นผิดที่บดบังปัญญา (มิจฉาทิฐิ) การมีสุขภาพจิตที่ดี จะทำให้แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง

3. มีครอบครัวดี ครอบครัวที่ดีเป็นครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง และครอบครัวที่ดีจะเป็นรากฐานและสร้างหลักเกณฑ์ในสังคมกว้างขึ้น

4. มีระบบเศรษฐกิจดี คือ มีระบบการบริโภคสิ่งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ไม่ขาดแคลนและสุรุ่ยสุร่าย รู้จักเจียดส่วนเกินที่ตนมี เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

5. มีการทำหน้าที่อย่างถูกต้อง ได้แก่ การทำงานอย่างมีความสุข สนุกกับการทำงาน ทำหน้าที่ของตนด้วยความตั้งใจ

6. มีความไม่เห็นแก่ตัว คือมีความรักผู้อื่น นอกจากจะช่วยเหลือตัวเองให้รอดแล้ว ยังต้องมีจิตใจระลึกถึงผู้อื่นด้วยความเข้าใจเห็นใจ และพยายามช่วยด้วยความเมตตากรุณา

7. มีศีลธรรม กระทำการต่าง ๆ ด้วยกาย วาจา ใจ ต้องมีภาวะแห่งความเป็นปกติของความเป็นมนุษย์

8. มีสัมมาทิฐิ คือความเห็นที่ถูกต้อง นำไปสู่การแก้ปัญหาต่าง ๆ อย่างถูกต้อง

9. มีชีวิตสงบเย็น คือ ชีวิตที่มีความสุขสงบ ความพอใจในตัวเอง

กลยุทธ์การสอนเด็กของท่านพุทธทาสภิกขุ (พุทธทาสภิกขุ, 2551, หน้า 92-95)

การสอนและอบรมเด็กให้เชื่อฟังตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ 5 ประการได้แก่

1. ทำให้เด็กมีความรู้สึก ว่า ความคิดต่าง ๆ นั้นเป็นของตน และต้องทำโดยไม่ให้เด็กรู้สึกตัว

2. ออกคำสั่งในรูปของคำถาม ซึ่งนอกจากจะได้ผลในทางทำให้เด็กมีระเบียบวินัยแล้ว ยังทำให้มันสมองของเด็กเจริญเร็ว เพราะไม่รู้สึกรู้ว่ามีการกดขี่

3. แสดงให้เห็นว่า ครูมีความสนใจในเด็กเป็นพิเศษอยู่เสมอ การแสดงให้เด็กเห็นว่าเราเอาใจใส่อยู่เสมอตลอดเวลาไม่ว่าต่อหน้าหรือลับหลังนี้ เป็นสิ่งที่สำคัญมาก

4. ทำให้ทุกอย่างดูเป็นของง่ายและสนุกสนาน

5. ทำให้เด็กรู้สึกว่าเขาเป็นบุคคลสำคัญ ถ้ามีเหตุอะไรมาทำลายกำลังใจประเภทนี้ของเด็ก ต้องรีบหาทางกำจัดออกไปเสียโดยเร็ว และให้เด็กรู้จักสร้างความหวังไม่มีที่สิ้นสุด รู้จักเรียกเอาความหวังที่บางครั้งสูญเสียไปกลับคืนมา

กลยุทธ์การสอนธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ คือ กระบวนการพัฒนาปัญญา ตามธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุ มุ่งเน้นการใช้สติปัญญา ด้วยจิตที่เกิดจากสัมมาทิฐิ ดังที่ท่านได้กล่าวถึงในหนังสือเรื่อง สัมมาทิฐิช่วยโลกได้ และกระตุ้นให้ฝึกใช้อานาปานสติในการดำเนินชีวิตประจำวัน และต้องมีการศึกษาให้รู้แจ้งตามหลักของไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ และปัญญา อันนำไปสู่วิถีแห่งพุทธปัญญา อันแท้จริง เป็นผู้นั่งในพระรัตนตรัย เป็นผู้มีจิตใจที่สะอาด สว่าง สงบ เข้าถึงความสมบูรณ์พร้อมแห่งการเป็นพุทธศาสนิกชนที่มั่นคงอย่างแท้จริง ท่านอธิบายประสบการณ์การปฏิบัติของท่านไว้ในหนังสืออานาปานสติภาวนา 10 ปีในสวนโมกขพลาราม และปาฐกถาธรรมของท่าน ท่านได้กล่าวถึงประโยชน์ของการเจริญอานาปานสติภาวนาถึง 10 ประการคือ

1. ทำให้อารมณ์เย็น ทำให้สุขภาพจิตดี
2. หยุดความรู้สึกรุนแรง
3. ให้แนวทางที่ถูกต้อง
4. ก่อให้เกิดความเข้าใจชัดในสังขตธรรม และอสังขตธรรม
5. อานาปานสติภาวนาช่วยให้ธรรมควบประสาน 3 อย่างสมบูรณ์ คือ สติ (Mindfulness) ปัญญา (Wisdom) สัมปชัญญะ (Wisdom in Action)
6. ทำให้ควบคุมผัสสะได้ไม่สร้างทุกข์
7. ความสะอาด - สว่าง - สงบ เกิดขึ้นในตนเอง
8. ทำให้โพชฌงค์ วิมุตติ สมบูรณ์
9. ทำให้บรรลุนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้
10. ช่วยให้เห็นถึงการบรรลุมรรคผล แม้ในที่สุดท้ายก่อนตาย

ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนจนปัจจุบันก็คือมหรสพทางวิญญาณอันเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่เป็นมรดกตกทอดของท่านจนปัจจุบัน

กลยุทธ์และเทคนิคการสอนพระพุทธศาสนา

คุณลักษณะของกลยุทธ์การสอนที่ดี จะต้องมียุคเน้นที่ชัดเจน กลยุทธ์ที่ดีจะต้องไม่อยู่ในลักษณะที่มีขอบเขตกว้างเกินไป กลยุทธ์การสอนที่ดีจะต้องคล่องตัวตามทันการเปลี่ยนแปลงทันต่อเหตุการณ์ และมีความเหมาะสมที่จะใช้แก้ปัญหาตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้ กลยุทธ์ที่ดีจะต้องมีแนวทางร่วม สำหรับที่ฝ่ายต่าง ๆ จะประสานและสามารถช่วยให้การทำงานให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยกลยุทธ์การสอนพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก

มีหลักเกณฑ์ในการเลือกคือ มีกลยุทธ์การสอนที่กำหนดเป้าหมายการเรียนการสอนด้านความรู้และทักษะเพื่อความรู้ที่ ฟังลึก ยึดผลลัพธ์ปลายทาง ลักษณะของผู้เรียนเน้นการทำงานร่วมกันและมีพฤติกรรมอันพึงประสงค์

กลยุทธ์การสอนพุทธศาสนาที่ได้รับการเผยแพร่ตามแนวคิดของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) เทคนิคหรือวิธีสอนของพระพุทธเจ้าที่สามารถประยุกต์ใช้ได้มีดังนี้

- 1.1 การยกอุทานและการเล่นทานประกอบ เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจง่ายและจำแม่นยังเกิดความเพลิดเพลินในการสอน
- 1.2 การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายชัดเจนและเข้าใจง่าย
- 1.3 การใช้อุปกรณ์การสอนโดยใช้วัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ มักจะใช้ในแง่อุปมานั้นเอง
- 1.4 การทำเป็นตัวอย่างโดยเฉพาะจริยธรรมการทำเป็นตัวอย่าง เป็นแบบอย่างของผู้นำที่ดี
- 1.5 การเล่นเกม เล่นคำ ใช้ความหมายใหม่ เป็นการแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่ทรงรอบรู้ทุกด้าน
- 1.6 อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล เช่น เมื่อพระพุทธองค์ประกาศพระศาสนาทรงพิจารณาว่า ควร โปรดใครก่อน
- 1.7 การรู้จักจังหวะและโอกาส คือผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เช่น เมื่อผู้เรียนยังไม่พร้อมก็ต้องมีความอดทน เมื่อถึงโอกาสก็ต้องมีความฉับไวจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า

2. คุณสมบัติของผู้สอน คุณสมบัติของผู้สอนตามแนวพุทธคุณ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2550, หน้า 78) เห็นควรแยกเป็น 2 ส่วน คือ คุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก หมายถึง บุคลิกภาพ และคุณสมบัติภายใน หมายถึง คุณธรรมของครูผู้สอน

2.1 บุคลิกภาพของครูผู้สอน ในทรรณะของท่านพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2544, หน้า 233-235) ได้เสนอไว้ดังนี้

- 2.1.1 ประพฤติตนดีสม่ำเสมอ
- 2.1.2 ดำรงชีวิตและปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีของชุมชน
- 2.1.3 ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของสังคมในด้านศีลธรรม วัฒนธรรม กิจนิสัย สุชนิสัย และอุปนิสัย
- 2.1.4 นำนักเรียนให้พ้นทางเสื่อม

- 2.1.5 ไม่ทำโทษนักเรียนจนเกินกว่าเหตุ
- 2.1.6 เป็นคนตรงต่อเวลา
- 2.1.7 สร้างความก้าวหน้าในอาชีพตามความสามารถของตน
- 2.1.8 เว้นการกระทำผิดเรื่องชู้สาว
- 2.1.9 รักษาชื่อเสียงและค่านิยมของโรงเรียนและคณะครู
- 2.1.10 ทำงานเป็นหมู่คณะได้ดี
- 2.1.11 ให้ความช่วยเหลือแก่เพื่อนร่วมอาชีพเดียวกัน
- 2.1.12 รับผิดชอบต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย
- 2.1.13 รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง
- 2.1.14 มีอารมณ์ขันแต่ไม่ตลกเหลวไหล
- 2.1.15 แต่งกายเรียบร้อยเสมอ
- 2.1.16 มีระเบียบวินัย
- 2.1.17 มีกิริยาจาสุภาพอ่อนโยน ยิ้มง่าย
- 2.1.18 แสดงกิริยาสุภาพ ใช้ภาษาสุภาพและถูกต้อง
- 2.1.19 วางตนเหมาะสมเข้ากับชนทุกชั้น
- 2.1.20 ปฏิบัติตนได้เหมาะสมกับโอกาสและสถานที่
- 2.1.21 สร้างความสัมพันธ์และความสามัคคีอันดีระหว่างครูและผู้ปกครอง
- 2.1.22 แนะนำให้นักเรียนใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์
- 2.1.23 ส่งเสริมให้นักเรียนมีความเมตตา กรุณา อดทน ซื่อสัตย์ และสุภาพ
- 2.1.24 ไม่ให้นักเรียนทำในสิ่งที่เกินความสามารถและเกินความศรัทธา
- 2.1.25 ปฏิบัติกับนักเรียนได้เหมาะสมกับเพศและวัย
- 2.1.26 ทำหน้าที่การงานด้วยความรวดเร็วและถูกต้อง
- 2.1.27 รู้จักวิพากษ์วิจารณ์เพื่อปรับปรุงการศึกษาและการงานด้วยถ้อยคำที่สุภาพ ไม่ให้ผู้อื่นเสียกำลังใจ
- 2.1.28 สร้างชื่อเสียงและเกียรติคุณให้แก่ตนเอง เพื่อนร่วมงานและสถาบัน
- 2.1.29 หลีกเลี่ยงสิ่งทีก่อให้เกิดความแตกร้างในหมู่คณะ เช่น ความริษยา และความพยาบาทเกลียดเคัน
- 2.1.30 ใช้กลวิธีที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้จริงประกอบด้วยคุณธรรม ซึ่งสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีความสุข

ถ้านำวิธีการสอนต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน มาพิจารณาเปรียบเทียบกับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนให้แก่สาวกดังที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าโดยหลักการสอนไม่แตกต่างกันจะแตกต่างกันบ้างในด้านวิธีการ ซึ่งต้องปรับให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและกาลสมัย สำหรับปัจจุบันได้มีนักวิชาการคิดค้นวิธีสอนโดยนำวิธีสอนในสาขาอื่นมาผนวก เช่น วิชาปรัชญา เทคโนโลยี และสังคมศาสตร์ เพื่อให้การสอนบรรลุเป้าหมายดียิ่งขึ้น ดังที่ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2546, หน้า 46-48) ได้เสนอแนะการจัดกิจกรรมการสอนแบบพุทธวิธีไว้ดังต่อไปนี้

1. สอนโดยบรรยายหรืออธิบาย ครูควรใช้ภาษาที่ง่าย ใช้อุปกรณ์การสอนทุกครั้งที่สอน อุปกรณ์ประกอบการสอนอาจมีได้ทั้งประเภทสัญลักษณ์ เหตุการณ์ และบุคคลตัวอย่าง
2. สอนโดยการตั้งปัญหา เมื่อครูได้เร้าความสนใจของนักเรียนแล้ว ครูและนักเรียนร่วมกันตั้งปัญหาที่ตลกสนใจ และอยากรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ
3. สอนค้นคว้ารายงาน โดยการให้นักเรียนค้นคว้าหาข้อเท็จจริงเอง อาจแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่ม หรือให้ค้นคว้าเป็นรายบุคคล
4. การเชิญวิทยากรผู้มีความรู้มาบรรยาย
5. การเล่าเรื่องจากประสบการณ์ โดยให้นักเรียนเป็นผู้เล่า
6. การเรียงความปากเปล่า คือ การแต่งหรือเล่าเรื่องนั่นเอง แต่ใช้วิธีการพูดแทนการเขียน โดยครูเป็นผู้วางขอบเขต และอธิบายวิธีการเรียงความให้
7. การวิจารณ์ข่าวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
8. ใ้ควาที่ปัญหาธรรมะ
9. การแสดงบทบาทประกอบเรื่องหรือสูกาณิต
10. ใช้เพลงประกอบการเรียน
11. ใช้สมุดภาพและสมุดคำศัพท์
12. การอ่านและการฟังนิทานชาดก
13. การฝึกหัดมารยาทและการปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ

พุทธวิธีสอนของพระพุทธเจ้าได้รับความสนใจจากนักการศึกษา มาประยุกต์การสอนแบบต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน โดยเฉพาะในการสอนแบบพุทธวิธีมีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่ครูจะได้ศึกษาและนำหลักการสอนนี้มาใช้ ซึ่งสามารถสรุปหลักพุทธวิธีสอนได้ดังนี้ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, 2551, หน้า 107-109)

1. การสอนแบบอุปมาอุปไมย
2. การสอนแบบธรรมสากัจฉา

3. การสอนแบบจุลภาควิชา
4. การสอนแบบไตรสิกขา
5. การสอนแบบแก้ปัญหา หรือการสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ
6. การสอนแบบเบญจขั้น
7. การสอนแบบพหุสูตร

ความแตกต่างของวิธีสอนและกลยุทธ์การสอน

วิธีสอนและกลยุทธ์การสอนแม้จะแตกต่างกันในด้านความหมายและวิธีการ แต่ในด้านการปฏิบัติทั้งวิธีการสอนและกลยุทธ์การสอนจะต้องปฏิบัติควบคู่กันไปเพื่อให้การสอนและการเรียนรู้บรรลุวัตถุประสงค์ ตามิลอน (Camilom, 2009, p. 50) ซึ่งมีความเห็นเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างวิธีสอนกับกลยุทธ์การสอนว่า “วิธีสอน” หมายถึงกระบวนการสอนอย่างมีระบบแบบแผน ซึ่งผู้สอนจะใช้เป็นวิธีการในการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ ส่วน “กลยุทธ์การสอน” หมายถึง กลยุทธ์ที่ผู้สอนจะใช้เพื่อที่จะช่วยให้วิธีการสอนของตนมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น เช่น การแสดงให้เห็นจริง (Illustration) การทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปเป็นกลยุทธ์การสอนของพระพุทธเจ้าได้ 9 กลยุทธ์ ได้แก่

1. กลยุทธ์การสอนโดยการใช้ภาษา
2. กลยุทธ์การสอนโดยการใช้สื่อ
3. กลยุทธ์การสอนโดยการตีความหมาย
4. กลยุทธ์การสอนโดยการให้คำจำกัดความ
5. กลยุทธ์การสอนโดยการยกตัวอย่างอุปมา อุปไมย
6. กลยุทธ์การสอนโดยการใช้อารมณ์ขัน
7. กลยุทธ์การสอนโดยการพูดสะกิดใจ
8. กลยุทธ์การสอนโดยการตอบปัญหา
9. กลยุทธ์การสอนโดยการใช้ไหวพริบในการตอบปัญหา

ซึ่งสามารถสรุปคุณสมบัติ/ กลยุทธ์การสอนของพระพุทธเจ้าเป็นได้ 6 ประการคือ

1. ทรงสอนสิ่งที่เป็นจริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
2. ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
3. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้งไม่หวังผลตอบแทน
4. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
5. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลัทธิศาสนิตถสนม และพึงพอใจได้ความสุข

6. ทรงมีหลักการสอน และวิธีสอนที่ยอดเยี่ยม

กลยุทธ์การสอนของพระพุทธองค์เรียกว่า หลักเทศกกรรม หรือการดำเนินลีลาครูทั้ง 4 และหลักตรวจสอบ 3 ได้แก่

ธรรมเทศกกรรม หมายถึง ธรรมะที่ครูควรยึดถึงเป็นหลักในการสอน ประกอบด้วย ธรรม 5 ประการ คือ

1. อนุพุทฺธิกา คือการสอนแบบมีขั้นตอน ตามลำดับ เริ่มจากง่ายไปหายาก
2. ปรียาทัสสาวิ คือ การนำประเด็นสำคัญมาขยาย และอธิบายให้ผู้เรียนเข้าใจ
3. อนุทยตา คือการตั้งจิตเมตตาต่อนักเรียน สอนด้วยจิตเมตตา ปราศจากดีเพราะในชั้นเรียนจะมีบุคคลที่มีความสามารถต่าง ๆ กัน บางคนเรียนอ่อน แต่ทุกคนมีความประพฤติดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ผู้เป็นครูจึงต้องสอนด้วยความอดทน มีความรักจากตัวครูให้แก่ศิษย์
4. อนามิสันดร คือการสอนโดยมิหวังอามิส ครูไม่ควรมุ่งหวังผลตอบแทนจากศิษย์ มีความยุติธรรมแก่ศิษย์ทุกคนโดยทั่วหน้า
5. อนุปหัจฉ คือสอนตามหลักอย่างมั่นคง ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มีอารมณ์วู่วาม ทำให้บรรยากาศการเรียนการสอนดี มีความแจ่มใส

ธรรมเทศกกรรม 5 ประการข้างต้น เป็นกลยุทธ์การสอนที่ครูพึงมี และต้องปฏิบัติเพื่อให้การสอนมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีธรรมที่เป็นกลยุทธ์การสอนที่เรียกว่า “ลีลา 4” หรือกลยุทธ์การสอนด้วยลีลา 4 ได้แก่

1. สันทัสสนา คือการชี้แจงให้ชัดเจน ครูต้องมีความสามารถในการอธิบายเนื้อหาให้ศิษย์เข้าใจโดยชัดเจน
2. สมาทปนา คือการมีเทคนิควิธีการที่จะจูงใจให้นักเรียนปฏิบัติตามคำสอน
3. สมุตเตชนา คือ การโน้มน้าวจิตใจให้นักเรียนมีความกระตือรือร้นที่จะเรียน
4. สัมปหังสนา คือ มีความสามารถพูดโน้มน้าวจิตใจให้นักเรียนเกิดความสนุกสนานในการเรียน

กล่าวโดยสรุปกลยุทธ์การสอน 4 ส หรือครูที่ดีต้องสามารถในการ “สอนให้เข้าใจ แจ่มแจ้ง - จูงใจ - แก่ลัวกล้า - ร่าเริง”

นอกจากนี้ครูที่ดีต้องใช้หลักตรวจสอบ 3 เพื่อเป็นการสำรวจว่าในด้านการสอนเราสามารถสอนได้ดีเพียงใด หลักตรวจสอบ 3 พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ดังนี้

1. สอนด้วยความรู้จริง ทำได้จริง จึงสอนเขา ครูที่ดีต้องเป็นผู้มีความรู้ ในเรื่องที่ตนสอนอย่างลึกซึ้ง สามารถวิเคราะห์ วิจารณ์ และสามารถแสดงอรรถาธิบายในเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างน่าเชื่อถือและตรงกับความจริง

2. สอนอย่างมีเหตุผล ไม่พูดแบบไร้สาระ เพื่อเชื่อ หรือสอนสิ่งที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง ให้สอดคล้องกับความเป็นไปของสังคม

3. สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จตามความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้น ๆ เช่น ให้เข้าใจได้จริง เห็นจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง โดยผู้เรียนสามารถนำหลักหรือคำสอนไปปฏิบัติได้จริงอย่างได้ผลและเป็นประโยชน์

หลักการแสวงหาความรู้ตามหลักพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญซึ่งสามารถจัดประเภทได้ 3 ประเภทคือ

1. หลักธรรมที่จะต้องรู้ หมายถึง เป็นวิชาหลักที่ต้องศึกษา เช่น ศึกษาพระพุทธศาสนา จำเป็นต้องมีความรู้ภาษาบาลีพอสมควร เพื่อศึกษาพระไตรปิฎกเป็นต้น เพราะพระไตรปิฎกฉบับแปลอาจจะมีการแปลความคลาดเคลื่อนจากต้นฉบับภาษาบาลีได้

2. หลักธรรมที่ควรรู้ หมายถึง ศึกษาหลักธรรมพื้นฐานต่าง ๆ เช่นหลักเบญจศีล เบญจธรรม เพื่อประยุกต์ใช้ความรู้ต่าง ๆ ให้เข้ากับชีวิตประจำวันได้

3. หลักธรรมที่รู้ไว้ใช้ว่าใส่บาตแบกหาม เป็นความรู้เพื่อการนันทนาการ เป็นความรู้เบ็ดเตล็ดและความรู้รอบตัว สิ่งนี้ก็มีความสำคัญเพราะจิตคนไม่เหมือนกัน ถ้าคุยไม่ตรงจริตก็คุยกันไม่นาน ครูผู้สอนหลักธรรมของศาสนาก็เช่นกัน ถ้าสอนแต่ละชั่วโมงสามารถใช้ความรู้ 3 ข้อไปประยุกต์ใช้

ลักษณะสำคัญของการสอนของพระพุทธเจ้า ทรงทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เพื่อให้ง่ายแก่การเข้าใจในหลักธรรม พระองค์ได้ทรงพยายามถ่ายทอดโดยวิธีการดังนี้

1. ทรงใช้อุปมาอุปมัย ทรงใช้อุปมาอุปมัยมาก เราจะพบข้อความที่ขึ้นต้นด้วย ยถา (ฉนั้นใด) รับผิดชอบต่อ ตถา (ฉนั้นนั้น)

2. ทรงใช้นิทานต่าง ๆ นิทานประกอบการบรรยายหลักธรรม ก็คืออุปมาอุปมัยนั่นเอง แต่เป็นอุปมาขนาดยาว พระองค์ทรงเป็นนักเล่านิทานชั้นยอด นิทานที่ทรงเล่ามี 2 ประเภทคือ

2.1 นิทานธรรมคา เป็นเรื่องกลาง ๆ ไม่เกี่ยวกับใครโดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับผู้สอนหรือผู้ฟัง เป็นนิทานที่รู้กันแพร่หลายอยู่แล้ว

2.2 นิทานชาดก เป็นเรื่องเกี่ยวกับอดีตชาติของพระองค์เอง หรือของพระสาวก และบุคคลอื่น ๆ เข้าใจว่านิทานชาดกนี้พระพุทธเจ้าทรงแต่งขึ้นโดยเฉพาะ เพื่ออธิบายหลักธรรมบางอย่าง นิทานชาดกในพระไตรปิฎกมีถึง 550 เรื่อง

3. ทรงใช้อารมณ์ขันเพื่อเป็นอุบายสอนคน

4. ทรงเร่งเร้าให้รีบเร่งปฏิบัติ พระพุทธองค์ทรงตำหนิความเกียจคร้าน การปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์นั้น เป็นภารกิจที่จะต้องทำอย่างเร่งรีบก่อนที่มัจจุราจะมากอดคร่าไป

5. ทรงใช้วิธีรุนแรงในการสอน ในบางกรณี พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีรุนแรงในการสอน เช่น การจับไล่ (ประณาม) ไปเสียให้พ้น เพื่อให้ผู้มีอุปนิสัยหยาบบางคน บางพวกได้สำนึก
6. ทรงใช้ปฏิภาณไหวพริบในการตอบโต้

วิธีสอนที่ประยุกต์จากวิธีสอนของพระพุทธเจ้า

จากการศึกษาของนักการศึกษา ได้ศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ได้ประยุกต์วิธีสอนมาใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของไทยจนเกิดเป็นวิธีการสอนที่พอสรุปได้ เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของการสอน สามารถพิจารณาในกรอบของรูปแบบการสอนที่น่าสนใจได้ดังนี้ 7 รูปแบบวิธีสอน ได้แก่

1. การสอนแบบบรรยาย
2. การสอนแบบสนทนา
3. การสอนแบบถาม – ตอบปัญหา
4. การสอนแบบสืบหาเหตุปัจจัยเพื่อการแก้ปัญหา
5. การสอนแบบวางกฎเกณฑ์และการบัญญัติวินัย
6. การสอนแบบปฏิบัติภาวนา
7. การสอนแบบอริยสัจ 4 (แบบแก้ปัญหา)

1. การสอนแบบบรรยาย

การสอนแบบบรรยาย เป็นการสอนที่เน้นบทบาทของผู้สอนเป็นศูนย์กลางการสอนในรูปแบบนี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้กับกลุ่มบุคคลที่มีจำนวนมาก โดยใช้สื่อมีนิทาน หรือยกตัวอย่างเปรียบเทียบ เป็นต้น เพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการบรรยายถึงความรู้ และประสบการณ์ที่ผู้ฟังยังไม่เคยเรียนรู้มาก่อน การสอนในรูปแบบนี้ พบว่า ผู้เรียนรับฟังแล้วสามารถบรรลุธรรมในขั้นสูง ๆ ได้ เช่นกัน ดังมีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง เมื่อเปรียบเทียบกับปรัชญาการศึกษาสมัยใหม่ที่ทำให้ความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอน โดยใช้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง แม้ว่ากระบวนการสอนของพระพุทธเจ้าจะมีความแตกต่างกับปรัชญาการสอนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม กระบวนการสอนในรูปแบบดังกล่าวของพระพุทธองค์ที่ทรงใช้กับคนจำนวนมาก ก็ปรากฏว่ามีผู้บรรลุตามวัตถุประสงค์ไม่น้อย (วินย.4/58/52) อีกทั้งรูปแบบการสอนที่หลากหลายและในแต่ละกระบวนการย่อมเหมาะสมกับบุคคลที่ต่างกัน การสอนในรูปแบบนี้จะประสบผลมาน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลักดังนี้

- 1) องค์ประกอบในด้านผู้เรียน ผู้เรียนต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านร่างกาย และสติปัญญา มีความพร้อมที่จะเรียนรู้รวมทั้งมีความเคารพ เชื่อมั่นในตัวของผู้สอนเป็นประการสำคัญ

2) องค์ประกอบในด้านครูผู้สอน ในส่วนของพระพุทธเจ้า พระองค์มีฐานะเป็นผู้สอน ทรงประกอบด้วยบุคลิกที่น่าเลื่อมใส มีความสงบเยือกเย็นและประกอบด้วยเมตตา นอกจากนี้ปัจจัยสำคัญที่มีต่อสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนก็คือ ทรงเชี่ยวชาญในการวิเคราะห์ผู้ฟัง ทั้งด้านจิตใจ (รู้ใจ) ทั้งด้านพฤติกรรม จริต นิสัยที่โน้มเอียงไปในทิศทางใด รวมทั้งทรงสามารถในการเลือกสรรหลักพุทธธรรมให้เหมาะสมกับผู้ฟัง

แม้การจัดการศึกษาสมัยใหม่จะให้ความสำคัญต่อการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง แต่หากพิจารณาถึงการสอนเชิงบรรยายของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมุมมองของสัมฤทธิ์ผลของการเรียนรู้ ปรากฏว่ามีผู้ติดตามวัตถุประสงค์จำนวนไม่น้อย จึงไม่อาจจะสรุปได้ว่ารูปแบบการสอนประเภทใดดีที่สุด หรือเหมาะสมมากที่สุด เนื่องจากบุคคลมีความแตกต่างกัน ย่อมมีความเหมาะสมกับรูปแบบการสอนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ บุคคลบางคนเหมาะกับการสอนที่มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นรายบุคคล โดยให้ความสำคัญกับการสอนแบบถาม – ตอบ หรือการอธิบาย (บรรยาย) เพียงอย่างเดียวหรือการสอนที่ต้องทำตามกระบวนการ กล่าวคือ ทั้งการฟัง การถาม และการปฏิบัติ รวมทั้งการสอนแบบบูรณาการ ผสมผสาน นอกจากนี้ บางคนหรือบางกลุ่มอาจอาศัยการฟังที่ต้องเหมาะสมกับอุปนิสัยพื้นฐาน ก็สามารถบรรลุธรรมได้ เช่น ชฎิล 3 พี่น้องเป็นต้น (วินย. 4/36/36) ขึ้นตอนและรูปแบบการสอนในวิธีสอนแบบบรรยายอาจจัดได้ดังนี้

3) ขึ้นตอนการสอนแบบบรรยาย เป็นวิธีสอนที่ให้ความสำคัญทางเนื้อหาที่ต้องการสอนเป็นหลัก วิธีการสอนแนวนี้นับมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ ขึ้นอยู่กับ ความพร้อมของบุคคล สถานการณ์ เวลา และสถานที่ และความแตกต่างของแต่ละบุคคล ดังนั้น ผู้สอนจึงต้องเรียนรู้สถานการณ์แต่ละแบบ รู้จักเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมกับแต่ละบุคคล เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ลำดับขั้นตอนการสอนประกอบด้วย กระบวนการสอนดังต่อไปนี้

3.1 พุจฉะเรณินา (การจงใจผู้เรียน) ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการโน้มน้าวใจให้เกิดความเชื่อถือ โดยวิเคราะห์อย่างแนชัดในประเด็นเหล่านี้ว่า ผู้รับสารของเราคือใคร มีบุคลิกภาพอย่างไร มีประสบการณ์ การรับรู้ มีค่านิยม ความเชื่อ ทศนคติ และระบบสังคม วัฒนธรรมเป็นอย่างไร การสอนจึงจะเกิดผลการวิเคราะห์ผู้รับสารอย่างแจ่มแจ้งและถือผู้รับสารเป็นศูนย์กลางในการเตรียมสารที่ถูกต้องและเหมาะสมยอมทำให้การสอนเกิดสัมฤทธิ์ผลสูงสุด (กรรณิการ์ อัสวครเดชา, 2550, หน้า 23)

3.2 บอกวัตถุประสงค์หรือหัวข้อที่จะสอน วัตถุประสงค์หรือหัวข้อที่จะสอนนั้น บางครั้งการกำหนดหัวข้อเรื่องอาจขึ้นอยู่กับการเรียนรู้หรือประสบการณ์ของผู้รับสาร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541, หน้า 117)

3.3 ดำเนินการสอน บรรยายเนื้อหาตามลำดับหัวข้อที่จัดไว้ บรรยายให้เห็น

ถึงสภาพแวดล้อม หรือบุคลิกลักษณะทั้งเชิงบวกและเชิงลบและแง่มุมต่าง ๆ ของสถานที่และบุคคลนั้น ๆ ที่อ้างพร้อมทั้งจงใจให้เกิดการติดตามเพื่อความเข้าใจตามลำดับ และท้ายสุดของการสอนซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการสอนนั้นเป็นการจุดประกายความเข้าใจให้แจ่มชัด ขณะดำเนินการสอนนั้นผู้สอนสามารถกระตุ้นความสนใจผู้เรียนเป็นระยะ ๆ หรือใช้คำถามกระตุ้นความสนใจของผู้ฟังอย่างต่อเนื่อง

3.4 ขั้นตอนสำคัญในการสอนแบบบรรยายคือ การสรุปหัวข้อหรือจุดประสงค์ของการเรียนรู้ หรือสรุปเนื้อหาที่ได้บรรยายมา เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจในหัวข้อนั้น ๆ พร้อมทั้งชี้แนะถึงพฤติกรรมในเชิงลบและเชิงบวกของตัวบุคคลที่ถูกกล่าวถึง เพื่อเป็นแบบอย่างในการละเว้นและใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

4) ลักษณะการสอนแบบบรรยาย ในลักษณะการสอนแบบบรรยาย สามารถจำแนกเป็นประเด็นที่ปรากฏในคัมภีร์ซึ่งจัดเป็นรูปแบบได้หลายรูปแบบที่น่าสนใจดังนี้

- 4.1 การบรรยายแบบอุปมาอุปไมย
- 4.2 การบรรยายโดยใช้นิทานประกอบ
- 4.3 การใช้สถานการณ์ปัจจุบันประกอบการสอน
- 4.4 การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอน
- 4.5 การบรรยายแบบอุเทศหรือวิภังค์
- 4.6 การบรรยายแบบสร้างมโนทัศน์ใหม่

5. การบรรยายแบบอุปมาอุปไมย การสอนในรูปแบบนี้เป็นการทำเรื่องที่ลึกซึ้งและเข้าใจยากให้ปรากฏความหมายและมโนภาพที่เด่นชัดและเข้าใจง่ายขึ้น (ม.อ.14/ 617-628/ 339-343) หลักการสอนแบบอุปมาอุปไมย เป็นการนำข้อความหลักมาเปรียบเทียบกับสิ่งหนึ่งเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบคือข้อ “อุปมา” (ไพรัช สูแสนสุข, 2547, หน้า 142) ลักษณะการสอนแบบอุปมาอุปไมยนี้ เป็นวิธีสอนที่พระพุทธเจ้านำมาใช้มาก การสอนในรูปแบบนี้เป็นการประหยัดเวลาในการหาสื่อการสอนอื่น ๆ และเป็นรูปแบบที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ เพียงนำความรู้เดิมของผู้เรียนไปโยงกับความรู้ใหม่เพื่อทำความเข้าใจกับความรู้ใหม่หรือหัวข้อที่จะเปรียบเทียบเท่านั้น โดยมีลำดับขั้นตอนของการบรรยายเชิงเปรียบเทียบ 4 กระบวนการได้แก่

- 5.1 กรณินำหรือจงใจผู้ฟังให้เกิดความสนใจในเรื่องที่จะสอน
- 5.2 บอกกล่าวถึงวัตถุประสงค์ที่จะสอน
- 5.3 ดำเนินการสอน โดยยกอุปมาอุปไมยรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเฉพาะ หรือแบบที่ผสมผสานกันแล้ว นำมาประกอบการบรรยายพร้อมทั้งอธิบายเนื้อหาที่จะสอน

5.5 บทสรุป ในช่วงท้ายการบรรยายอาจใช้การอุปมาอุปไมย เป็นการสรุปบทเรียน หรือใช้ซ้ำให้เห็นจุดยืนของพุทธศาสนา ตามเนื้อหา หรือหัวข้อที่สอนนั้น ๆ

สรุปว่าวิธีสอนแบบอุปมา อุปไมย คือ การสอนโดยการบรรยายเนื้อหาเปรียบเทียบกับ คน สัตว์ สิ่งของ ให้ผู้เรียนเข้าใจและมองเห็นภาพ เกิดมโนทัศน์ง่าย ชัดเจน และสมจริง โดยบรรยายอธิบายเนื้อหาที่เป็นนามธรรม หรือเรื่องที่เข้าใจยาก เปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เรียนเข้าใจและมองเห็นรูปธรรมได้ โดยจะต้องเลือกตัวอย่างสิ่งของที่นำมาเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมยที่ชัดเจนและตรงกับเนื้อหา ตรงกับจุดมุ่งหมายของการสอนเรื่องนั้น ๆ มากที่สุด (พระไตรปิฎกฯ ฉบับหลวง, 2525, หน้า 14, 484-503)

2. การบรรยายโดยใช้นิทานประกอบ เป็นการสอนเชิงบรรยาย โดยยกนิทานเป็นสื่อประกอบการสอน เพื่อให้ภาพและเหตุการณ์รวมทั้งแง่มุมที่พึงประสงค์ และไม่พึงประสงค์ที่ต้องการจะสื่อ ได้ปรากฏอย่างเด่นชัด ศาสตราจารย์แสง จันทรงาม เห็นว่าการบรรยายโดยยกนิทานประกอบ ก็คือการสอนโดยการเปรียบเทียบ โดยกล่าวว่า “นิทานประกอบการบรรยายอิงหลักธรรมนั้น แท้ที่จริงก็คือข้ออุปมาเปรียบเทียบกับนั่นเอง” (แสง จันทรงาม, 2537, หน้า 80-87) กระบวนการสอนเชิงบรรยายโดยใช้นิทานประกอบรูปแบบนี้ มีการจัดระบบการสอนตามลำดับดังนี้

2.1 เกริ่นนำหัวข้อนิทานที่จะสอน

2.2 บรรยายลักษณะบุคคล หรือสถานที่ สถานการณ์พร้อมทั้งกระตุ้นให้เกิดการติดตามในการเรียนรู้

2.3 ขณะดำเนินการสอนอาจยกอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือหลากหลายรูปแบบผสมผสานกัน เพื่อความเด่นชัดประกอบการบรรยายเนื้อหา นิทานด้วย

2.4 บทสรุปจะทรงชี้ให้เห็นผลทั้งด้านลบและด้านบวกที่เกิดจากการกระทำของสิ่งที่ถูกบรรยาย พร้อมทั้งชี้ให้ปฏิบัติตามและละเว้นตามตัวอย่างในนิทานนั้น ๆ

การบรรยายจากนิทานชาดก ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้า หรือของพระสาวก รวมทั้งบุคคลอื่น นิทานชาดกนี้ พระองค์ทรงกำหนดขึ้นเฉพาะ โดยอาศัยความรู้ที่เกิดจากญาณชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “บุพเพนิวาสานุสติญาณ” คือการกำหนดรู้การเกิดของหมู่สัตว์ในกาลก่อน และสืบโยงมาถึงปัจจุบัน ทั้งส่วนที่เป็นของพระองค์ และของบุคคลอื่น นิทานชาดกนี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อเป็นอุบายในการอธิบายหลักธรรมบางอย่าง และมีปรากฏมากในพระไตรปิฎก (พระไตรปิฎกฯ ฉบับหลวง, 2525, หน้า 14, 484-503)

ลักษณะการสอนโดยนิทานชาดก มีขั้นตอนดังนี้

1) มีผู้ฟังประสบเหตุการณ์ที่น่าพอใจ และไม่พอใจ แล้วทูลถามปัญหาของเหตุการณ์นั้น หรือทรงยกตัวอย่างการเสวยพระชาติของพระองค์ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น และกล่าวนำเรื่อง

2) กระตุ้นให้ผู้ฟังถาม เช่น ต้องการฟังจริงหรือไม่ หรือทรงย้ำถึงความสำคัญของเรื่องแล้วจึงทรงเล่าเรื่องประกอบ

3) บอกวัตถุประสงค์ในการเล่า

4) ยกตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาชัดเจนยิ่งขึ้น

5) บทสรุปถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการสอนประเภทนี้ พระองค์ทรงชี้แจงถึงพฤติกรรมที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ เหตุผลและความเป็นมาของเนื้อเรื่อง ซึ่งมีผลต่อบุคคลนั้น ๆ โดยโยงมาสู่สถานการณ์ปัจจุบันหรือเรื่องที่ทรงสอน (พระไตรปิฎกฯ ฉบับหลวง 2525, หน้า 19, 349-354)

การใช้สถานการณ์ปัจจุบันประกอบการสอน

ในการสอนบางคนหรือบางกลุ่ม บางครั้งพระองค์ทรงใช้เหตุการณ์และสถานการณ์ปัจจุบันจริงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้ามาเป็นเครื่องมือ หรือเป็นอุปกรณ์ในการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้ประจักษ์และเรียนรู้ด้วยตนเองทันทีทันใด นอกจากใช้สถานการณ์ปัจจุบันในการสอนแล้ว พระองค์ยังทรงให้เหตุผลด้วยว่า เพราะเหตุใดจึงทรงใช้สถานการณ์เป็นอุบายในการสอน

การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอน

เป็นการสอนที่เป็นพระลักษณะที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเห็นคุณค่าของสิ่งที่เรียกว่าโสตทัศนูปกรณ์ (audio-visual aids) และแสดงให้เห็นว่า การสอนของพระองค์เป็นงานประจำที่ไม่ทรงเลือกเวลา และสถานที่ สามารถสอนได้ทุกโอกาสที่พอจะสอนได้ (ส.ม. 19/ 1712/ 434) ในสีสปาสูตร (ม.อ. 14/ 256/ 296) เมื่อคราวที่พระองค์ประทับอยู่ที่สีสปาวัน (ป่าไม้ประดู่ลาย) พระองค์ทรงกำไ้ 2 – 3 ใบ แล้วตรัสแก่ภิกษุว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญข้อนี้นั้นเป็นไฉน ใบประดู่ลาย 2 – 3 ใบที่เราถือด้วยฝ่ามือ กับใบไม้ในป่า ไฉนจะมากกว่ากัน...ภิกษุทั้งหลายตอบว่า ใบไม้ในป่ามีมากกว่า” พระองค์จึงตรัสบรรยายเชิงเปรียบเทียบว่า สิ่งที่พระองค์ทรงตรัสรู้มีมากเหมือนใบไม้ในป่า แต่สิ่งที่ตรัสสอนนั้นเปรียบเหมือนใบไม้ในกำมือ (ม.อ. 14/ 617-628/ 339-343)

การบรรยายแบบอุเทศหรือวิภังค์ คือการบรรยายโดยการยกหัวข้อแล้วอธิบาย

ขยายความ เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย ในมัชฌิมนิคาย อุปปริปัญญาสก์ แก่ภิกษุทั้งหลาย โดยมีขั้นตอนพอสรุปได้คือ (พระไตรปิฎกฯ ฉบับหลวง 2525, หน้า 13, 26-35, 23-9)

1. กระตุ้นหรือจูงใจผู้ฟังในรูปแบบต่าง ๆ
2. บอกหัวข้อหรือวัตถุประสงค์
3. เริ่มบทเรียนด้วยเนื้อหาที่จะสอน ด้วยคำถามหรือคำประพันธ์ที่เป็นบทร้อยกรอง
4. อธิบายเนื้อหาที่ละประเด็นตามที่ได้สรุปเกริ่นไว้
5. ท้ายบทเทศนา (บรรยาย) เป็นการสรุปบทเรียนโดยการนำคำถามสรุปขั้นตอนการสอนอีกครั้งคือ (พระไตรปิฎกฯ ฉบับหลวง 2525, หน้า 4, 26-27)

1. เสนอชื่อเรื่องใหม่อีกครั้ง
2. เสนอหัวข้อเรื่องย่อย
3. บรรยายอธิบายขยายความหัวข้อย่อย
4. สรุปอธิบายพร้อมทั้งกล่าวสรุปหัวข้อที่จะสอนอีกครั้งหนึ่ง
5. การบรรยายแบบสร้างมโนทัศน์ใหม่ เป็นกระบวนการสอนที่มุ่งเน้นถึงการปรับเปลี่ยนทัศนคติ หรือความรู้เดิมของผู้ฟัง เป็นการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดมโนทัศน์หรือเข้าใจต่อประสบการณ์ที่เรียนรู้ใหม่ ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาที่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน การสอนในรูปแบบนี้ มุ่งเน้นที่การบรรยายล้วน ๆ หรือการบรรยายแบบผสมผสานกับกระบวนการสอนในรูปแบบอื่น ๆ เช่น การยกตัวอย่าง หรือการเปรียบเทียบ การสอนในรูปแบบนี้ มีการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ซักถามปัญหาได้ด้วย ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. เริ่มต้นด้วยการสอนปกติ และประมวลการสอนให้เกี่ยวข้องเชื่อมโยงสู่การสร้างมโนทัศน์ใหม่
2. สร้างมโนทัศน์ใหม่ด้วยการอธิบายความหมายใหม่ ให้คำจำกัดความ เฉพาะความหมายใหม่ในมโนทัศน์ใหม่นั้น และชี้ให้เห็นถึงมโนทัศน์ที่ใกล้เคียงกับมโนทัศน์ที่ผู้เรียนมีพื้นฐานเดิมอยู่แล้ว

3. บรรยายหรืออธิบายลักษณะของมโนทัศน์ที่จะสอน รวมทั้งดีกรอบมโนทัศน์ใหม่ เพื่อความกระจ่าง ซึ่งจะก่อให้เกิดความเข้าใจในมโนทัศน์ที่สอดคล้องกัน

4. อธิบายเชื่อมโยงมาสู่มโนทัศน์ใหม่ที่สอน โดยให้ข้อมูลเชิงปฏิเสธ ความคล้ายคลึง หรือลักษณะที่ตรงกันข้าม ลักษณะที่ขัดแย้ง รวมทั้งอาจยกตัวอย่างเชิงรูปธรรมเปรียบเทียบ ประกอบการสอนเพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น

5. อธิบายสรุปเชิงหลักการของความเป็นไปใหม่ในมโนทัศน์ที่สอน เนื้อหาในบทสรุปนั้น อาจอยู่ในรูปแบบของบทร้อยแก้วหรือ บทร้อยกรอง(วินย.5/ 252/ 268)

รูปแบบการสอนเพื่อให้เกิดมโนทัศน์ใหม่นี้ มีความหลากหลาย บางแห่งเป็นการเสนอ มโนทัศน์และเรียกชื่อใหม่ โดยผู้เรียนไม่เคยรู้ หรือเสนอ มโนทัศน์ที่มีความหมายทางภาษาที่ใช้หรือ

ที่เข้าใจในบริบท การสอนในรูปแบบนี้ กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบการสอนเชิงปฏิบัติหรือเชิงปฏิรูปความหมายก็ได้ (พระไตรปิฎกฉบับหลวง, 2525, หน้า 4-17, 161-167)

1.2 การสอนแบบสนทนา

เป็นพุทธวิธีที่ทรงใช้และพบเห็นในคัมภีร์มากอีกวิธีหนึ่ง การสอนในรูปแบบการสนทนา มีรายละเอียดและลักษณะที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสถานการณ์การสอน และตัวของผู้เรียน กระบวนการสอนตามรูปแบบนี้ สามารถวิเคราะห์ตามลักษณะเด่นของการสอนได้ดังนี้

1.2.1 การสอนแบบสนทนาธรรม วิธีสอนแบบธรรมสากัจฉา

คำว่า ธรรมสากัจฉา หมายถึง การสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการอภิปราย ปัญหา การแสวงหาเหตุผลค้นคิดเป็นการซักถามและแก้ปัญหา การสอนแบบธรรมสากัจฉาเป็นการสอนเพื่อให้ผู้เรียนรู้จักคิด แก้ปัญหา เป็นคนมีเหตุผลและช่วยให้ผู้เรียนได้แนวคิดทางธรรมะ การได้ฝึกฝนอย่างจริงจัง การสอนแบบธรรมสากัจฉา จะช่วยให้นักเรียนแสวงหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ มิใช่รับฟังจากครู ครูมีบทบาทเป็นที่ปรึกษา เป็นผู้ชี้แหล่งความรู้ตอบคำถามให้ความกระจ่างแจ้ง นักเรียนอ่าน สังเกต สนทนา สืบหาแหล่งความรู้ค้นบันทึกเพื่อได้แนวคิดสู่ธรรมสากัจฉา ค้นพบความรู้ ฝึกฝนทักษะการจับประเด็น ของความรู้ต่าง ๆ นำมาแลกเปลี่ยนความรู้ในกลุ่มของตน การรวบรวมความรู้เป็นแนวคิด แนวความเชื่อและแนวปฏิบัติ โดยเลือกเฟ้นและรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าเกิดความรู้สึกอยากประพฤติตามธรรมนั้น ๆ การพิสูจน์ความรู้เป็นการนำความรู้ ความคิด ความเข้าใจมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นการนำความรู้มาสู่การปฏิบัติเนื่องนี้

1.2.2 การสอนแบบสนทนาธรรมที่ใช้เทคนิคจูงใจ วิธีสอนแบบเบญจขันธ์

วิธีสอนแบบเบญจขันธ์มี 5 ขั้นตอน เป็นการสอนโดยยึดหลักธรรมเบญจขันธ์ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นการสอนให้ผู้เรียนพิจารณาเบญจขันธ์ตามลำดับขั้นดังนี้ (พระไตรปิฎกฉบับหลวง, 2525, หน้า 14-590, 1-290)

1.2.2.1 กำหนดและเสนอสิ่งเร้า (ขั้นรูป) ครูกำหนดสิ่งเร้าให้นักเรียนได้สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยกำหนดสื่อการเรียนให้เกิดตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบอ่อน แข็ง เย็น ร้อน

1.2.2.2 ขั้นการรับรู้ (ขั้นเวทนา) ครูควบคุมสิ่งเร้าให้นักเรียนสัมผัสอย่างถูกต้องและเกิดความรู้จากตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบอ่อน แข็ง เย็น ร้อน ก็จะเกิดสุขเวทนา หรือพอใจนักเรียนก็จะเรียนดี ถ้าเกิดทุกขเวทนาหรือไม่พอใจก็จะเรียนไม่ดี

1.2.2.3 ขั้นวิเคราะห์ สังเคราะห์การรับรู้ (ขั้นสัญญา) ครูตั้งคำถามให้ผู้เรียนคิด แยกแยะว่ามีอะไรเกิดขึ้น อะไรเป็นต้นเหตุแล้วเกิดผลอย่างไร ถามความรู้สึกของผู้เรียนต่อสิ่งนั้น ๆ เป็นขั้นวิเคราะห์แล้วจะเกิดสัญญา คือการจำได้หมายรู้

1.2.2.4 ตัดสินความดีงาม (ขั้นสังขาร) เป็นขั้นที่ผู้เรียนตอบรับหรือไม่ตอบรับ ในค่านิยมที่ครูสอน เป็นขั้นปรุ้งแต่งเมื่อจำได้ก็เป็นการปรุ้งแต่งรับหรือไม่รับความรู้

1.2.2.5 ขั้นการเกิดอุปนิสัย (ขั้นวิญญาณ) ขั้นรู้แจ้งเห็นจริง เป็นขั้นที่ครูถาม แบบสัจความรู้สึกร่วมสร้างสถานการณ์ให้คิดแล้วผู้เรียนตอบว่าควรทำหรือไม่ควรทำใน สถานการณ์ดังกล่าว เป็นขั้นการรับรู้ (เปรื่อง กุมุท, 2526, หน้า 15)

1.3 การสนทนาธรรมด้วย วิธีสอนแบบไตรสิกขา

วิธีสอนแบบไตรสิกขา เป็นวิธีที่ฝึกศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางในการปฏิบัติให้ผู้เรียนมีศีล สำรวมกาย วาจา ให้ถูกต้องอยู่ในองค์แห่งศีล มีจิตสิกขา คือฝึกจิตให้สงบมั่นคง ผ่องใส ระวังจากกิเลส เป็นการสอนที่ให้ผู้เรียน ได้ลงมือปฏิบัติจริง

วิธีสอนแบบไตรสิกขา มีขั้นตอนดังนี้

1. นักเรียนรักษาศีล โดยควบคุมกาย วาจา ให้อยู่ในระเบียบและองค์แห่งศีล รักษาศีล มิให้ขาดตกบกพร่อง
2. นักเรียนฝึกสมาธิ ด้วยการสวดมนต์ สำรวมศีลของตนกำหนดคุณมหายใจและ อุบายฝึกจิตให้มั่นเป็นสมาธิ ควรปฏิบัติทุกวันวันละ 5 – 10 นาที
3. นักเรียนฝึกการใช้ปัญญาพิจารณา ไตร่ตรองในขณะจิตมีสมาธิ ให้พิจารณาสภาพ ความเป็นจริงด้วยเหตุผล พิจารณาร่างกาย ความคิดการปฏิบัติ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดให้เข้าใจ สภาพความเป็นจริงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยั่งยืนไม่มีสาระ

1.4 การสนทนาธรรมด้วยวิธีสอนแบบโยนิโสมนสิการ

วิธีสอนแบบโยนิโสมนสิการ หมายถึง ระบบการใช้สติปัญญาจัดจำแนกแยกแยะสิ่ง ต่าง ๆ ตามความเป็นจริงตามสภาวะ (ตามธรรมชาติ) และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย (เหตุสั้น เหตุแวดล้อม) เป็นการคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระบบต่อเนื่องตามลำดับขั้นตอนไม่สับสน ในการคิดแต่ละครั้ง ต้องกำหนดเป้าหมายไว้อย่างชัดเจนว่าต้องการคิดเพื่ออะไรซึ่งมีวิธีการคิดอยู่ 10 วิธี คือ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538, หน้า 667 -708)

1. วิธีคิดแบบอริยสัง (แบบแก้ปัญห)
2. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (แบบอหิทัปปัจจยคา หรือ แบบปัจจัยการ)
3. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ
4. วิธีคิดแบบคุฯ โทษ ทางออก (แบบอิสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ)

5. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ (แบบรู้เท่าทันธรรมคา)
6. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ - คุณค่าเทียม
7. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ (แบบหลักการและความมุ่งหมาย)
8. วิธีคิดแบบอุปมาปลูกเร้าคุณธรรม (แบบกุศลภาวนา)
9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน
10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท

1.5. การสนทนาธรรมด้วยวิธีสอนแบบพุทธวิธีอริยสัจ

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2538, หน้า 731-732) ได้นำขั้นตอนของอริยสัจมาประยุกต์เป็นขั้นตอนในการสอนแบบพุทธวิธีอริยสัจ ดังนี้

1. ขั้นกำหนดทุกข์ ให้รู้ว่าทุกข์หรือปัญหาคืออะไร อยู่ที่ไหน มีขอบเขตแค่ไหน = กำหนดปัญหา
2. ขั้นสืบสาวสมุทัย หยั่งสาเหตุของทุกข์หรือปัญหานั้น = (ไม่แยกต่างหาก)
3. ขั้นนิโรธ ให้เห็นกระบวนการที่แสดงว่าการดับทุกข์ แก้ปัญหาเป็นไปได้และอย่างไร = ขั้นตั้งสมมติฐาน
4. ขั้นเพียรhammer
 - 4.1 มรรค 1: เสนาแสดงหาข้อมูลพิสูจน์/ทดลอง = เก็บข้อมูล/ทดลอง
 - 4.2 มรรค 2: วิมังสา ตรวจสอบ เลือก เก็บข้อที่ถูกต้องใช้ได้จริง
 - 4.3 มรรค 3: อนุโพร กั้นข้อที่ผิดออก จับหรือเพิกให้ได้มรรคแท้ซึ่งนำไปสู่ผลคือแก้ปัญหาได้ - ขั้นสรุปผล

1.6. การสอนแบบการสนทนาถาม - ตอบปัญหาด้วยวิธีสอนแบบแก้ปัญหา

กระบวนการสอนในรูปแบบนี้ เป็นการกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดการพิจารณา วิเคราะห์ สืบหาคำตอบ หรือค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง ผู้สอนมีบทบาทเพียงเป็นผู้กระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความคิด โดยการป้อนคำถามไปตามลำดับเพื่อให้ผู้เรียนพิจารณาตาม ลักษณะการสอนในรูปแบบนี้ ปรากฏในหลายแห่งในคัมภีร์ พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนเชิงบรรยายในกลุ่มบุคคล (วินย.4/ 35/ 34) หรือการสนทนาเฉพาะบุคคล มีกระบวนการสอนพอสรุปได้ดังนี้

- 1.6.1 สนทนานำการสอน หรือบรรยายเนื้อหาในเบื้องต้น หรือบางกรณีไม่มีการบรรยายเนื้อหา แต่เริ่มต้นด้วยการถามปัญหา ที่มุ่งสืบสาวหาเหตุปัจจัย
- 1.6.2 ผู้สอนป้อนคำถามย่อยให้ผู้เรียนตอบ โดยให้ความสำคัญแก่คำถามพื้นฐานที่อยู่ใกล้ตัวของผู้เรียนและเน้นสิ่งที่เป็นรูปธรรม

1.6.3 ผู้สอนถามคำถามในส่วนของประเด็นย่อยอื่น ๆ ที่ต้องการทราบรายละเอียดมากขึ้น

1.6.4 กล่าวสรุปความคิดรวบยอด

สาโรช บัวศรี (2515, หน้า 45) ได้นำขั้นตอนของอริยสัจมาประยุกต์เป็นการสอนแบบแก้ปัญหา ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นปัญหา มีการถกเถียงกันระหว่างผู้เรียนในปัญหาต่าง ๆ
2. ช่วยกันอภิปรายวิธีแก้ปัญหา เป็นขั้นสมมติปัญหาและวิธีแก้
3. ขั้นทดลองปฏิบัติตามที่ได้อภิปรายไว้ เพื่อทราบวิธีแก้ปัญหาเป็นการรวบรวมข้อมูล
4. การเอาเหตุการณ์รายวันมาพิจารณาเหตุการณ์ในโลกและหาวิธีปฏิบัติ

การสอนในรูปแบบนี้ เป็นการสอนที่มีลักษณะเด่นประการหนึ่ง ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. สนทนาในเบื้องต้นและเปิดโอกาสให้ผู้เรียนถามปัญหา
2. ตอบปัญหาโดยการอธิบายปัจจัยพื้นฐานที่ใกล้ชิดผู้เรียน พร้อมทั้งอธิบายตอบปัญหาในเชิงลึกซึ่งที่กว้างขวางและรอบด้าน
3. สรุปถึงสาระ และให้หลักการพร้อมทั้งอธิบายรายละเอียดต่าง ๆ
4. อ้างเหตุผลและข้อมูลอ้างอิงเสริม เพื่อสนับสนุนหลักการและคำตอบของคำถามนั้น

5. สรุปการสนทนานั้น หรือการสอนนั้น

1.7. วิธีสอนแบบเผชิญสถานการณ์

สุมน อมรวิวัฒน์ (2530, หน้า 57 – 59) ได้นำเอาวิธีสอนที่ใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์และการตัดสินใจแก้ปัญหามาใช้ดังนี้

1. การเผชิญชีวิตเมื่ออุบัติขึ้นและเจริญเติบโตย่อมต้องได้ผ่านพบผู้คนสิ่งแวดล้อมและเหตุการณ์มากมายหลายแบบ จนทุกวันต้องเผชิญกับความสับสน ความเปลี่ยนแปลงและการเรียนรู้ที่ต้องเข้าใจในภาวะที่ต้องเผชิญ

2. การเผชิญความสับสนและความซับซ้อนของประสบการณ์ที่บุคคลได้ผ่านพบทำให้เกิดเงื่อนไขและปัญหา เราต้องเรียนรู้วิธีการต่อสู้แก้ไขปัญหาคด้วยความพร้อมทุกด้าน

3. การผสมผสานชีวิตและสังคมอันมีองค์ประกอบที่ละเอียดอ่อน และหลากหลายย่อมต้องการความสัมพันธ์ที่ผสมกลมกลืนกันสนิทได้สัดส่วนพอเหมาะ มีเหตุผล

4. การเผชิญหรือขจัด มนุษย์ต้องรู้จักหรือขจัดปัญหา ฝึกฝนความคิด และสามารถ

เอาชนะปัญหาโดยไม่ก่อปัญหาสืบเนื่องต่อไป เมื่อการศึกษาสามารถช่วยให้มนุษย์เอาชนะปัญหาได้ การศึกษาจึงเป็นประโยชน์แก่มนุษย์โดยแท้

สรุปการสอนเพื่อเผชิญสถานการณ์ สุมณ อมรวิวัฒน์ ได้นำหลักพุทธธรรมจัดเป็น กระบวนการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนได้มีพัฒนาการทางความคิด กระบวนการแบบนี้มีอยู่ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูล ข่าวสาร ข้อเท็จจริง ความรู้และหลักการ
2. การประเมินค่า เพื่อหาคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม
3. การเลือกและการตัดสินใจ
4. การฝึกปฏิบัติ

1.8 เทคนิค – กลยุทธ์การสอนพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในวัยต่าง ๆ (ช่วงชั้นที่ 1 – ช่วงชั้นที่ 4)

เทคนิค และกลยุทธ์การสอนแม้จะแตกต่างกันในด้านความหมายและวิธีการ แต่ในด้านการปฏิบัติทั้งวิธีการสอนและกลยุทธ์การสอนจะต้องปฏิบัติควบคู่กันไปเพื่อให้การสอนและการเรียนรู้บรรลุวัตถุประสงค์ คามิลอน (Camilom.2009.p.55)

รูปแบบของกลยุทธ์การสอนหลักธรรมของพระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎกฉบับหลวง, 2525, หน้า 23, 33-34)

1.8.1 กลยุทธ์การสอนโดยใช้ภาษา ในการสอนของพระพุทธเจ้า ทรงเลือกใช้ภาษาง่าย ๆ ซึ่งเป็นที่เข้าใจของผู้เรียน โดยทั่วไป (สุชาติ ศิริสุขไพบูรณ์, 2527, หน้า 55) โดยทรงใช้ภาษาที่ประกอบด้วยประโยคง่าย ๆ กระชับรัด

1.8.2 กลยุทธ์การสอนโดยใช้สื่อในการสอน พระองค์ทรงเลือกใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในภูมิประเทศและเป็นเหตุการณ์ปัจจุบัน เป็นอุปกรณ์ประกอบการสอน (ม.อ.14/699/381)

1.8.3 กลยุทธ์การสอนโดยการตีความหมาย ในบางครั้ง การสอนของพระพุทธเจ้า ทรงมุ่งสอนโดยให้ผู้ฟังตีความหมายของเนื้อหาที่ตรัสบอก กลยุทธ์การสอนดังกล่าวนี้ ทรงอาศัยพื้นฐานของความคุ้นเคย วิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่พระองค์กล่าวถึงของผู้ฟังเป็นพื้น ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความคิดเปรียบเทียบหรือเชื่อมโยงความรู้ใหม่มาสู่ความรู้เดิม และเกิดความเข้าใจง่ายและชัดเจนในสิ่งที่พระองค์ตรัสสอน (ส.ส.15/672/240)

1.8.4 กลยุทธ์การสอนโดยให้คำจำกัดความ เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจในเนื้อหาการสอนตามลำดับ พระพุทธเจ้าทรงใช้กลยุทธ์การสอนด้วยวิธีให้คำจำกัดความของสิ่งที่พระองค์มีพระประสงค์จะสื่อให้รู้ (อง.ปญจก.22/ 73/ 88)

1.8.5 กลยุทธ์การสอนโดยการยกตัวอย่างอุปมาอุปไมย เทคนิคการสอนที่สำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้การสอนเกิดอรรถรส มองเห็นสิ่งที่เป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม และเกิดมโนภาพที่ชัดเจน พระพุทธเจ้าทรงใช้กลยุทธ์การยกตัวอย่าง เปรียบเทียบประกอบการสอน เทคนิคการสอนในรูปแบบนี้อาจจำแนกได้เป็นสองประเภท คือ การยกตัวอย่างโดยใช้เหตุการณ์ใด เหตุการณ์หนึ่ง และการยกตัวอย่างโดยใช้นิทานประกอบ อีกประเภทหนึ่ง

1.8.6 กลยุทธ์การสอนโดยการใช้อารมณ์ขัน การใช้อารมณ์ขันประกอบการสอน ถือได้ว่าเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญ ที่นอกจากจะก่อให้เกิดบรรยากาศเป็นกันเอง และเป็นมิตรแล้ว ยังก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดี ที่จะทำให้การสอนมีประสิทธิภาพมากขึ้น พระพุทธเจ้าทรงใช้กลยุทธ์การสอนดังกล่าวนี้สอดแทรกเรื่องราวที่มีพระประสงค์จะสอน

1.8.7 กลยุทธ์การสอนโดยการพูดสะกิดใจ กลยุทธ์การสอนด้วยการพูดสะกิดใจ ให้ผลอย่างมีประสิทธิภาพต่อผู้ฟัง เนื่องจากผู้ฟังจะเกิดความเชื่อมั่นในตัวผู้สอน และเกิดสติพร้อมทั้งเป็นปัจจัยที่จะเกี่ยวข้องไปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดปัญญาตามมา การรู้ใจถือเป็นคุณลักษณะพิเศษประการหนึ่งของพระพุทธเจ้า ดังนั้นกลยุทธ์การพูดสะกิดใจ หรือพูดตักใจ จึงมีปรากฏไม่น้อยในพระไตรปิฎก (จุ.วิมาน.26/392/334)

1.8.8 กลยุทธ์การสอนโดยการตอบปัญหา การตอบปัญหาแก่ผู้ที่มีความสงสัยหรือไม่เข้าใจในประเด็นหรือเรื่องต่างๆ ถือได้ว่าเป็นกลยุทธ์ขั้นพื้นฐานที่พระองค์ทรงใช้กับบุคคลหรือกลุ่มบุคคล เพื่อสร้างความเข้าใจและปรับเปลี่ยนแนวคิด หรือทัศนคติเดิม พร้อมทั้งอธิบายแง่มุมต่างๆ ที่ถูกต้องแก่ผู้ถาม การตอบปัญหา กล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานของการสื่อสารทั่วไปของมนุษย์ กลยุทธ์การสอนในรูปแบบนี้ จะประสบผลสำเร็จหรือไม่นั้น พระพุทธเจ้าทรงจำแนก หรือทรงมีท่าทีในการตอบปัญหา โดยแยกประเภทของปัญหาต่างๆ ไว้ 4 ประเภทคือ (ม.อ.14/ 101/ 70)

1.8.8.1 ปัญหาที่ตอบได้โดยตรง เพราะเกิดประโยชน์ต่อผู้ถาม

1.8.8.2 ปัญหาที่ฟังจำแนกแล้วจึงตอบ เพราะเป็นการถามในลักษณะสองภูมิ

1.8.8.3 ปัญหาที่ฟังย้อนถาม แล้วจึงตอบ เพราะผู้ถามมีความเข้าใจผิดพลาด

1.8.8.4 ปัญหาที่ไม่ฟังตอบ ปัญหาประเภทนี้ไม่เกิดประโยชน์ต่อผู้ถาม

1.8.9 กลยุทธ์การสอนโดยการใช้ไหวพริบในการตอบปัญหา กลยุทธ์ในการสอนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพระพุทธเจ้าคือ การใช้ไหวพริบในการตอบปัญหา เพื่อชักจูงให้ผู้ฟังเกิดความรู้ และความเข้าใจอย่างถูกต้อง

ในปัจจุบันได้มีการส่งเสริมให้ครูมีการจัดการเรียนการสอน โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งการที่ครูจะสามารถจัดได้ ต้องอาศัยวิธีสอนแบบต่าง ๆ เข้ามาช่วยในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน วิธีสอนที่ใช้กันอยู่นี้ สามารถนำมาใช้ในการสอนพระพุทธศาสนาได้ เช่น

1. การเล่านิทาน (ช่วงชั้นที่ 1)

เป็นการสอนที่ใช้นิทานเป็นสื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เนื้อหาสาระที่ต้องการ ซึ่งครูอาจใช้สื่ออื่น ๆ ประกอบสอนได้ เช่น หุ่น ภาพ แผ่นป้ายสาธิต การ์ตูน เป็นต้น นิทานที่ใช้มีหลายประเภท เช่น นิทานปรัมปรา นิทานท้องถิ่น นิทานเทพนิยาย นิทานเกี่ยวกับสัตว์ นิทานคติธรรม นิทานไม่รู้จบ และนิทานตลก นิทานใช้สอนได้ดีสำหรับเด็กโต

2. การเล่นเกม (ช่วงชั้นที่ 1 – 2)

เกมเป็นการเล่นภายใต้กติกาที่กำหนด โดยมีจุดมุ่งหมายของการเล่น โดยทั่วไปแล้ว จะมีการแข่งขันเพื่อให้เกิดความสนุกสนานตื่นเต้น เกมการเล่นหลายเกมสามารถใช้ในการสอน และฝึกคุณธรรม จริยธรรมต่าง ๆ ได้ดี เช่น การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเสียสละ อดทน การมีน้ำใจนักกีฬา รู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย การเล่นและการทำงานเป็นทีม การเคารพสิทธิของผู้อื่น เป็นต้น

3. การใช้กรณีตัวอย่าง (ช่วงชั้นที่ 3)

เป็นการสอนโดยใช้เรื่องที่คัดมา หรือเขียนขึ้นเพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษา ควรเป็นเรื่องที่คล้ายคลึงกับความเป็นจริง การที่ผู้เรียนได้อภิปรายในประเด็นต่าง ๆ ร่วมกัน จะช่วยให้ผู้เรียนได้ฟังความคิดที่หลากหลายและแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนมีโอกาสได้คิดพิจารณาและวิเคราะห์หาคำตอบที่เหมาะสม

4. การใช้บทบาทสมมติ (ช่วงชั้นที่ 3 – 4)

เป็นการสอนโดยใช้ผู้เรียนสวมบทบาทเป็นตัวละครในสถานการณ์ที่สมมติขึ้น เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับบทบาทที่สวม อันจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในความคิด ความรู้สึก เจตคติและอคติต่าง ๆ ของตน

5. การใช้สถานการณ์จำลอง (ช่วงชั้นที่ 3 - 4)

เป็นการสอนโดยการให้ผู้เรียนเข้าไปปฏิสัมพันธ์กัน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ความเป็นจริงของสถานการณ์นั้น สถานการณ์จำลองบางประเภทมีลักษณะเป็นการแข่งขันที่เล่นได้อย่างสนุกสนานไปพร้อม ๆ กับการได้เรียนรู้ความจริงของสถานการณ์นั้น

6. การสอนโดยใช้กระบวนการและกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ (ช่วงชั้นที่ 4) ในรูปแบบโครงการคุณธรรม

เป็นการสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ ในรูปแบบของโครงการคุณธรรม หมายถึง การสอนที่ใช้กลุ่มเป็นเครื่องมือในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายที่

กำหนด การสอนแบบนี้จึงมักจัดกิจกรรมกลุ่มย่อย เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมอย่างทั่วถึงและเรียนรู้จากกันและกัน สามารถสรุป ได้ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปหลักการสอนธรรมะของพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐาน ช่วงชั้นที่ 1 – 2

คุณธรรมที่พึงปฏิบัติ	สาระของคุณธรรม
1. ศีลห้า หรือเบญจศีล เรียกอีกอย่างว่านิจศีล	1. ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาปทัง สมาธิยามิ เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป 2. อทินนาทานา เวรมณี สิกขาปทัง สมาธิยามิ เว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย 3. กาเม สุมิจฉา จารา เวรมณี สิกขาปทัง สมาธิยามิ เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม 4. มุสาวทา เวรมณี สิกขาปทัง สมาธิยามิ เว้นจากการพูดเท็จ 5. สุราเมรยมัชชปมา ทัญจนา เวรมณี สิกขาปทัง สมาธิยามิ เว้นจากเสพยาสิ่งมีเมา ยาเสพติดทุกชนิด
2. เบญจธรรม	ประกอบด้วย 1. เมตตา กรุณา ความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข และพ้นทุกข์ เมตตา ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข กรุณา ช่วยเหลือผู้อื่นพ้นทุกข์ 2. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ มีอาชีพสุจริต 3. กามสังวร สำรวมในการรักเดียวใจเดียว 4. ความซื่อสัตย์สุจริต มีความซื่อตรง ซื่อสัตย์ ไม่คดโกง 5. ความมีสติสัมปชัญญะ คือการรู้ตัวว่าเรากำลังทำอะไรอยู่ รู้ว่าได้ทำอะไรมาในอดีตและจะทำอะไรในอนาคต ไม่ทำชั่ว สติ คือความระลึกได้ คิดได้ สัมปชัญญะ คือการรู้ตัวว่ากำลังทำอะไรอยู่
3. กุศลกรรมบถ 10 กายกรรม 3	ประกอบด้วย ทางบุญที่ควรทำ 10 ประการ 1. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง 2. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คือ ขโมย 3. กาเมสุ มิจฉา จารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม

คุณธรรมที่พึงปฏิบัติ		สาระของคุณธรรมประกอบด้วย
วจีกรรม 4	4. มุสาวาทา เวมณี เว้นจากการพูดเท็จ 5. ปิสุณาย วาจาเย เวมณี เว้นจากการพูดส่อเสียด 6. ผรุสสาย วาจาเย เวมณี เว้นจากการพูดคำหยาบ 7. สัมผัสปปลาปา เวมณี เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ	
ประกอบด้วย		
มโนกรรม 3	8. อนภิชชา ไม่โลภอยากได้ของเขา 9. อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา 10. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม	
ศีล 5 และกุศลกรรมบถ	สาระของศีล 5 และกุศลกรรมบถ	

สรุปหลักการธรรมะของพระพุทธศาสนา ให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็ก ในช่วงชั้นที่ 1 ถึงช่วงชั้นที่ 4 สามารถสรุปเป็นตารางการสอนหลักธรรมให้เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กดังนี้

ตารางที่ 2 ตารางการสอนหลักธรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการของเด็กในช่วงชั้น ที่ 1-4

หลักธรรม	พัฒนาการของเด็กในแต่ละช่วงชั้น	กลยุทธ์การสอน – วิธีสอน
เบญจศีล – เบญจธรรม	ช่วงชั้นที่ 1 - 2	การเล่านิทาน
		การเล่นเกม
		การทัศนศึกษา
โยนิโสมนสิการ	ช่วงชั้นที่ 3 – 4	การใช้กรณีตัวอย่าง
		การใช้บทบาทสมมติ
		การใช้สถานการณ์จำลอง
		การสอนโดยใช้กระบวนการกลุ่ม
		การสอนด้วยกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์
		การสอนแบบโครงงานคุณธรรม
		การสอนแบบสัมมนาพุทธศาสนา
		การสอนแบบบูรณาการทักษะกระบวนการคิด

หลักธรรมหลักโยนิโสมนสิการกับการพัฒนาการของผู้เรียนในช่วงชั้นที่ 3 - 4

(ระดับมัธยมศึกษา)

โยนิโสมนสิการ คือ หลักของการคิดเป็นที่ทำให้มนุษย์มีความสามารถที่รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ วิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นจากต้นเหตุตลอดทางจนถึงผลสุดท้ายที่เกิด แยกแยะเรื่องออกให้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง คิดตามความสัมพันธ์ที่สืบทอดจากเหตุโดยไม่เอาความรู้สึกอุปทานของตนเองเข้าไปจับ ในที่สุดก็จะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม ด้วยวิธีการแห่งปัญญา โยนิโสมนสิการ มีองค์ประกอบ 4 ส่วน คือ

อุบายมนสิการ	คือการคิดอย่างเข้าถึงความจริง
ปณณสิการ	คือการคิดอย่างมีลำดับขั้นตอนไม่สับสน
การณมนสิการ	คือการคิดอย่างมีเหตุผล
อุปาทกมนสิการ	คือการคิดอย่างมีเป้าหมาย คิดให้เกิดผล

วิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ มี 10 วิธี คือ

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นวิธีคิดเพื่อให้รู้สภาวะที่เป็นจริง
2. วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ เป็นวิธีคิดเพื่อกำหนดแยกปรากฏการณ์ต่าง ๆ ออกเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมและสิ่งที่ป็นนามธรรม
3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ เป็นวิธีคิดเพื่อให้รู้เท่าทัน คือ รู้ว่าสิ่งต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นเองและจะดับไปเอง เรียกว่า รู้อนิจจัง
4. วิธีคิดแบบอริยสัจ เป็นวิธีคิดแบบแก้ปัญหา โดยเริ่มจากตัวปัญหาหรือทุกข์ทำความเข้าใจให้ชัดเจน สืบค้นสาเหตุ เตรียมแก้ไข วางแผนกำจัดสาเหตุของปัญหา
5. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ เป็นวิธีคิดให้มีความสัมพันธ์กันระหว่างหลักการและความมุ่งหมาย สามารถตอบคำถามได้ว่าทำไมหรือจะทำอย่างนั้น อย่างนี้เพื่ออะไร
6. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก เป็นการคิดบนพื้นฐานความตระหนักที่ว่าทุกสิ่งในโลกนี้มีทั้งส่วนดีและส่วนด้อย
7. วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดที่สามารถแยกแยะได้ว่าคุณค่าแท้คืออะไร คุณค่าเทียม คืออะไร
8. วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม เป็นการคิดถึงแต่สิ่งที่ดีมีคุณผล
9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่กับปัจจุบัน เป็นวิธีคิดให้ตระหนักถึงสิ่งที่เป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน กำหนดเอาที่เกี่ยวข้องกับปัจจุบันเชื่อมกับสิ่งที่กำลังรับรู้
10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นการคิดแบบมองให้เห็นความจริง โดยแยกแยะให้เห็นทุกด้าน ไม่พิจารณาเพียงด้านเดียว

1.9 เทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้าในกรณีการสอนรายบุคคล

สรุปเทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้า ทรงใช้ในการสอนเฉพาะรายบุคคลเป็นการเลือกใช้ตามความเหมาะสมกับผู้เรียนเป็นราย ๆ ไป ฉะนั้น เทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้า หรือ พุทธวิธีสอนของพระพุทธองค์จึงมีอยู่หลากหลายวิธีด้วยกัน พอจะสรุปเป็นพุทธวิธีการสอนได้ดังนี้

1. ทรงสอนโดยทำตัวอย่างให้ดู
2. ทรงสอนโดยใช้อุปกรณ์การสอน
3. ทรงสอนโดยใช้วาจา - ถ้อยคำสำนวน - อุปมา อุปมัย
4. ทรงสอนโดยใช้วิธีซักถาม
5. ทรงสอนโดยใช้วิธีเปรียบเทียบ
6. ทรงสอนโดยใช้เรื่องราวที่ผู้ฟังเข้าใจอยู่แล้ว
7. ทรงสอนโดยการยกประวัติศาสตร์ขึ้นมาเชื่อมโยง
8. ทรงสอนเทียบเคียงกับวิชาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้น
9. ทรงสอนโดยใช้สติปัญญาของตนมากำกับ
10. ทรงสอนโดยใช้วิธีเลื่อนความเข้าใจของผู้ฟังเป็นขั้น ๆ
11. ทรงสอนโดยดูความรู้สึกของตนเองเปรียบเทียบกับคนอื่น
12. ทรงสอนโดยใช้ระดับภาษาอย่างง่ายต่าง ๆ กันตามระดับสติปัญญาของผู้เรียน
13. ทรงสอนตามลำดับความลึกซึ่งจากง่ายไปหายาก
14. ทรงสอนโดยเปรียบเทียบให้เห็นข้อเท็จจริง
15. ทรงสอนโดยวิธีตอบปัญหา ซึ่งแบ่งออกเป็น
 - ตอบตรงทีเดียว คือตอบทันทีที่ถูกถาม ด้วยความรู้แจ้ง
 - ย้อนถามก่อนจึงตอบ เพื่อให้ผู้ถามเข้าใจปัญหาที่ละขั้น ๆ จนเกิดความเข้าใจ
 - ไม่ตอบเลย แต่ใช้วิธีบรรยายและยกตัวอย่างต่าง ๆ จนผู้ถามเข้าใจ
16. ทรงสอนโดยเลือกเรื่องที่สอนให้เหมาะสมกับบุคคล
17. ทรงสอนโดยเริ่มจากรูปธรรมไปหานามธรรม
18. ทรงสอนจากสิ่งที่รู้แล้วไปหาสิ่งที่ยังไม่รู้
19. ทรงสอนด้วยอุปกรณ์ คือ
 - ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ์
 - ใช้ภาพนิมิตเหมือนฉายภาพยนตร์
 - ใช้วิธีทดลองด้วยตนเอง
 - สอนโดยทำให้ดูเป็นตัวอย่าง

แสง จันทร์งาม (2524, หน้า 26 – 27) ได้แบ่งวิธีสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็น 3 วิธี เรียกว่า ปาฏิหาริย์สาม คือ

1. อิทธิปาฏิหาริย์ สิ่งอัศจรรย์คือฤทธิ์ทรงใช้กับบุคคลประเภทปทปรมะ คือลำบากในการสั่งสอน
2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ สิ่งอัศจรรย์คือการพูดชักใจ ทรงใช้กับบุคคลประเภทอุคณภูติปัญญา คือ ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่ออธิบายความแห่งหัวข้อนั้น
3. อนุศาสนีปาฏิหาริย์ สิ่งอัศจรรย์ คือ การพรั่าสอน ทรงใช้กับบุคคลประเภทวิปจิตัญญ คือ ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่ออธิบายความแห่งหัวข้อนั้น และบุคคลประเภทเนยยะ คือผู้พออนะนำได้

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ (2524, หน้า 78 – 79) ได้สรุปวิธีสอนของพระพุทธองค์เป็น 4 อย่างคือ

- 1) วิธีสนทนา 2) วิธีบรรยาย 3) วิธีตั้งปัญหา และ 4) วิธีสอนด้วยการวางกฎเกณฑ์ (ใช้ในกรณีที่มีปัญหา)

วศิน อินทสระ (2537, หน้า 102 – 107) ได้สรุปวิธีสอนของพระพุทธองค์ 5 วิธีด้วยกัน คือ

1. วิธีเอกังสลักษณะ คือ ทรงแสดงยืนยันข้างเดียว เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
2. วิธีวิภาษลักษณะ คือ ทรงแยกประเด็นให้ชัดเจน เป็นคำสอนที่มีเงื่อนไข
3. วิธีปฏิปุจฉาลักษณะ คือ ทรงย้อนถามแล้วจึงสอน
4. วิธีฐานลักษณะ คือ พักปัญหาไว้ไม่ทรงตอบเรื่องนั้น เพราะทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์หรือยังไม่ถึงเวลาที่จะต้องรู้หรือเข้าใจ
5. วิธีอุปมาลักษณะ คือ ทรงสอนเปรียบเทียบ

การศึกษาตามแนวพุทธ ซึ่งเริ่มจากการฝึกภายในออกไป สู่ภายนอกสรุปเป็นผังโนทัศน์ได้ดังนี้

รูปแบบการปฏิบัติการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ของ พรชูลี

อาชาอรุ่ง (ทบวงมหาวิทยาลัย, 2541)

การปฏิบัติทั่วไป	1. ทำความเข้าใจธรรมชาติของความขัดแย้งทางจริยธรรมจากมุมมองเชิงพัฒนาการ
การปฏิบัติเฉพาะ	ก) ยอมรับว่ามีความขัดแย้งหลากหลายที่เหมาสมกับนักเรียนต่างวัยหลายกลุ่ม
การปฏิบัติทั่วไป	2. ทำความเข้าใจกับองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความงอกงามทางจริยธรรม
การปฏิบัติเฉพาะ	ก) สร้างความขัดแย้งเชิงปัญญา ข) ลองใช้มุมมองของนักเรียนและกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักทดลอง ใช้มุมมองของผู้อื่น
การปฏิบัติทั่วไป	3. พัฒนาให้เกิดความตระหนักในประเด็นจริยธรรม
การปฏิบัติเฉพาะ	ก) ใช้สถานการณ์ขัดแย้งเชิงจริยธรรมที่หลากหลายทั้งสถานการณ์จริงและสถานการณ์สมมติ ข) ใช้โอกาสที่ปรากฏในชั้นเรียนทุก ๆ วัน เพื่อเสริมสร้างความตระหนักเชิงจริยธรรม
การปฏิบัติทั่วไป	4. พัฒนากลยุทธ์การถาม
	ก) กลยุทธ์เริ่มต้นให้แนะนำอภิปรายโดยคำถามปลายเปิด 1) เน้นประเด็นจริยธรรม 2) ถามคำถาม “ทำไม” 3) ทำให้สถานการณ์ซับซ้อนยิ่งขึ้น 4) ยกตัวอย่างส่วนตัวและตัวอย่างธรรมชาติ 5) แทนปัญหาจริงด้วยปัญหาสมมติ
	ข) ใช้กลยุทธ์ลุ่มลึกเพื่อเอื้ออำนวยความงอกงามทางจริยธรรม 1) ปรับปรุงคำถามให้ดียิ่งขึ้น 2) เน้นการโต้แย้งที่ต่อเนื่องกัน 3) สรุปและอภิปรายให้เกิดความกระจ่างชัด 4) ใช้กลยุทธ์การสวมบทบาท

การปฏิบัติทั่วไป	5. การจัดบรรยากาศในห้องเรียนให้เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาจริยธรรม ก) วางแผนการจัดสภาพทางกายภาพ ข) จัดกลุ่มให้เกิดประสิทธิภาพ ค) การยอมรับต้นแบบ (Model) ง) สนับสนุนการฟังและการสื่อสาร จ) ส่งเสริมให้มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน
การปฏิบัติทั่วไป	6. คาดการณ์ว่าน่าจะเกิดปัญหาอะไรในการปฏิบัติ ก) คาดการณ์เกี่ยวกับความกดดันจากกลุ่มเพื่อน ข) เข้าใจปัญหาในการพิจารณาบทบาทผู้มีอำนาจตามตำแหน่งตามสถานภาพหรือความชำนาญการ ค) เข้าใจผลของความขัดแย้งเชิงปัญหาที่กระทบตัวผู้เรียน ง) ยอมรับความจำกัดของการปฏิสัมพันธ์โดยภาษาพูดและภาษาเขียน
การปฏิบัติทั่วไป	7. แสวงหาประสบการณ์ที่ได้รับจากความขัดแย้งเชิงปัญญาล้วนตัวในฐานะผู้สอน

ทักษะการจัดการศึกษาแนวพุทธตามปรัชญาตะวันตก

ทักษะของกระบวนการจัดการศึกษาตามแนวพุทธศาสนาต่อการเรียนรู้ของมนุษย์และปรัชญาตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาพุทธศาสนา ประกอบด้วยหลัก 12 ประการได้แก่

1. พุทธศาสนามองมนุษย์ทั้งในฐานะเป็นเอกัตบุคคล (as an individual) และฐานะสมาชิกของสังคม ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น (กัลยาณมิตร) ตามหลักพุทธศาสนา บุคคลแต่ละคนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ หลักดังกล่าวถือว่าการเรียนรู้ที่ได้ผล เกิดจากการที่ผู้สอนรู้จักผู้เรียนแต่ละคนเป็นรายบุคคลทั้งด้านบุคลิกลักษณะ นิสัย อุปนิสัย ความรู้สึกนึกคิด ความถนัด และผู้สอนต้องมุ่งจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาผู้เรียนแต่ละคนให้เต็มตามความสามารถของเขา

2. แนวคิดมนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ หรือเวไนยบุคคล สามารถอบรมสั่งสอน หรือพัฒนาตนได้ ทั้งทางด้านกาย และด้านจิต โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

3. แม้มนุษย์มีภาวะทางสติปัญญาแต่กำเนิด ก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนา ให้เกิดการเรียนรู้ (โยคปัญญา) ที่มีความสำคัญยิ่งกว่าปัญญาแต่กำเนิด เพราะปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติเมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมดีแล้ว

4. พุทธศาสนาอธิบายการเกิดการเรียนรู้ของมนุษย์ ว่าเกิดขึ้นในวิถีชีวิตในองค์รวม (ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มเกสตัลท์ที่มองภาพรวมมากกว่าส่วนย่อย) ในลักษณะของรูปและนาม ซึ่งเป็นการเรียนรู้ตามพัฒนาการของชีวิตตามหลักเบญจขันธ์ (ขั้นที่ 5)

5. การเรียนรู้ของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนามีแกนหลัก 3 แกน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ในพระไตรปิฎกเรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งเป็นระบบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนหยาบเข้าไปหาส่วนละเอียด และจากส่วนที่ง่ายเข้าไปหาส่วนที่ยาก และลึกซึ้งกว่า และเมื่อฝึกจนละเอียดภายในแล้ว ผลก็ส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตภายนอก

6. การเรียนการสอนตามหลักพุทธศาสนามีใช้การถ่ายทอดความรู้เท่านั้น (ปรียัติ) หากแต่เน้นการฝึกหัด ฝึกฝน อบรม (ปฏิบัติ) และวิเคราะห์ผลของการปฏิบัตินั้นด้วย (ปฏิเวธ) จึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ได้บังคับศรัทธา หากแต่ต้องใช้ปัญญาซึ่งจุดหมายสำคัญของการเรียนรู้ก็คือกระบวนการพัฒนาปัญญา 3 อัน ได้แก่ สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) จินตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากความคิด) และภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติ) เมื่อใดจิตของมนุษย์สะอาดทั้งดวง ญาณ (ปัญญา) ก็จะสว่างโพลงในลักษณะของการรู้แจ้ง (Insigh)

7. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามหลักพุทธศาสตร์ เน้นการสร้างแรงจูงใจ และสิ่งเร้า (ศรัทธา) และการฝึกฝนตนเอง หากเมื่อเกิดสมาธิและปัญญาแล้ว จึงจะละสิ่งเร้าที่เสีย เหลือแต่ปัญญาและองค์ความรู้ ซึ่งต้องมีสติคอยกำกับ และมีแนวทางปฏิบัติที่ชอบธรรมเสมอ ซึ่งก็คือ อริยมรรคแปด (Biggc, 1976)

8. การเรียนรู้ตามหลักพุทธศาสนา ต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์เชิงมนิธรรม และวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม เน้นวิธีการเรียนรู้ การค้นพบด้วยตนเอง (Insight) การประเมินตนเอง และปรับปรุงแก้ไขผลแห่งการปฏิบัติเป็นเนืองนิจ โดยมีครูเป็นกัลยาณมิตรคอยชี้แนะ แนวทางช่วยสร้างบรรยากาศทางวิชาการและสิ่งแวดล้อมที่มีสุนทรียภาพ (Hilgard and Bower, 1966)

9. ธรรมชาติของมนุษย์ คือ ขั้นที่ 5 ล้วนสร้าง โลภะ โทสะ และโมหะให้แก่ตนเองทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาร้ายแรงให้แก่มนุษย์และสังคมมนุษย์ ดังคำกล่าวของ สาโรช บัวศรี (2546, หน้า 16) ที่กล่าวถึงการจัดการศึกษาแนวพุทธศาสนาว่า “.....การจัดการศึกษา คือการพัฒนาขั้นที่ 5 เพื่อให้ โลภะ โทสะ โมหะ (อกุศลมูล) จะได้ลดน้อย ถอยไปหรือหมดไปในที่สุด และ ได้บรรลุชีวิตที่ดี.....”

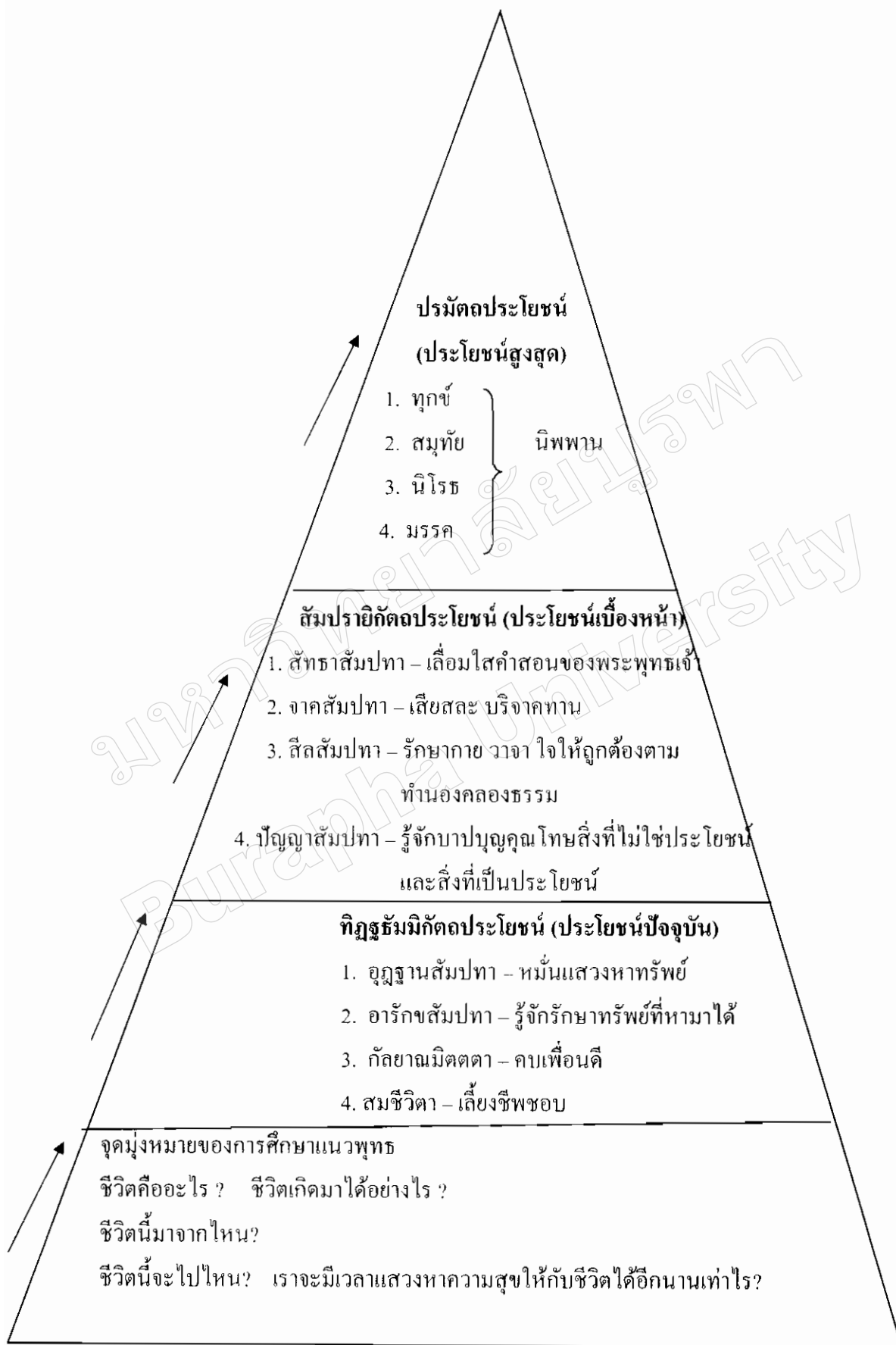
10. การจัดการศึกษาแนวพุทธ ถือว่าการเรียนเป็นวิถีชีวิต เรียนโดยการดำรงชีวิต (Learning by Living) ซึ่งแตกต่างจากตะวันตกที่เรียนโดยการกระทำที่เรียกว่า (Learning by Doing) การเรียนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจริง เรียนแล้วใช้ประโยชน์ได้ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพื่อให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่มีวิถีชีวิตแบบพุทธะ (Bushiect of Life)

11. แนวคิดที่สำคัญของการจัดการศึกษาแนวพุทธศาสนา คือการจัดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้และปฏิบัติ ครูอาจารย์มีหน้าที่เพียงแนะนำให้ผู้เรียนศึกษาค้นคว้าและปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าก็คือ

“มมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ อกุขาตาโร ตถาคตา” ..ท่านทั้งหลายต้องทำความเพียรพยายามเอง พระตถาคตเจ้าเป็นแต่ผู้บอกทาง” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2544, หน้า 45)

12. การบูรณาการ พุทธศาสนาในฐานะที่คนเป็นชีวิตที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และคนเป็นบุคคลที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นบูรณาการองค์รวม โดยบูรณาการศาสตร์ทั้ง 3 หมวดคือ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกัน การศึกษาแบบตะวันตกเน้นสนองค้นหา การศึกษาแนวพระพุทธศาสนาเน้นการสละค้นหา จากประเด็นดังกล่าว จึงทำให้การจัดการศึกษาแบบตะวันตกเป็นผลิตผลให้คนเห็นแก่ตัว แต่ในทางบูรพาทิศ พระพุทธศาสนาเน้นการจัดการศึกษาให้สละความเห็นแก่ตัวออกไป โดยเน้นการศึกษาเพื่อสรรพสัตว์เป็นเป้าหมายหลัก หรือเพื่อทางสายอริสระภาพแห่งชีวิตอันไม่ผูกติดกับคุณค่าเทียมหรือวัตถุที่เน้นคุณค่าเท่านั้นเป็นสัจภาพของปัจเจกบุคคล

สรุปจุดมุ่งหมายของพุทธวิธีการสอน หรือการศึกษาแนวพุทธศาสนา ที่เรียกว่า ประโยชน์ 3 ดังแผนภาพที่ 10

ภาพที่ 10 จุดมุ่งหมายของพุทธวิธีการสอน